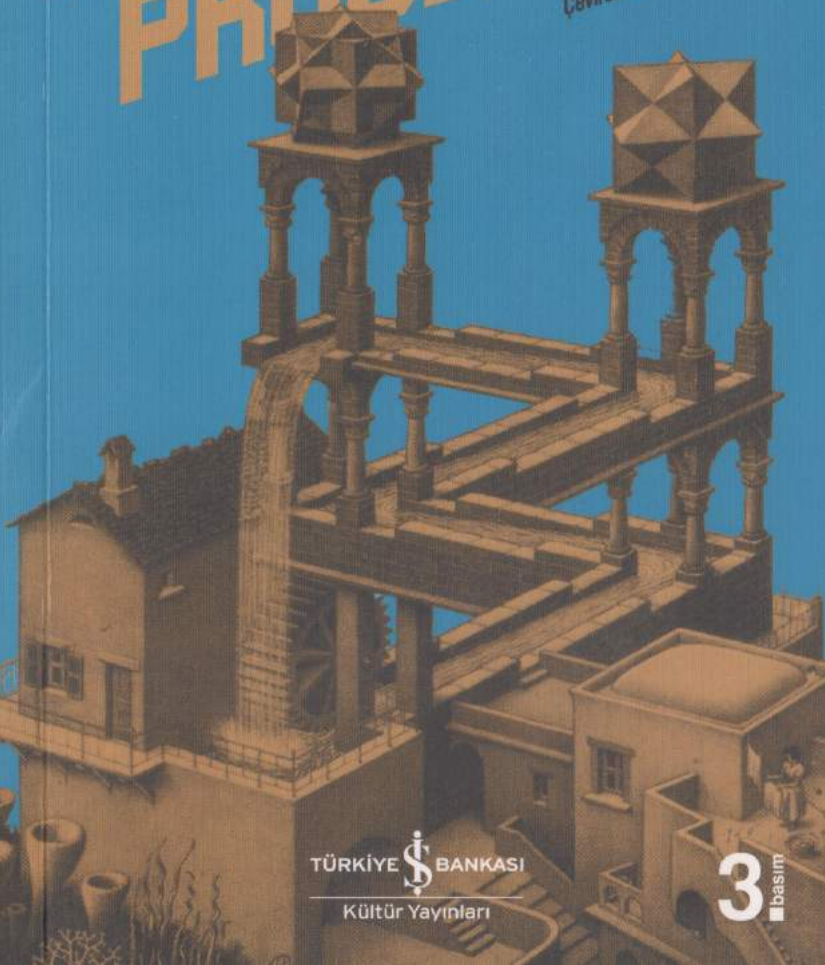
MARTIN COHEN

101 FELSEFE PROBLEMİ

Çeviren: Elçin Gen

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları
3. basım

FELSEFE

MARTIN COHEN
101 FELSEFE PROBLEMİ

ÖZGÜN ADI
101 Philosophy Problems

COPYRIGHT © 2007, ROUTLEDGE,
A MEMBER OF THE TAYLOR & FRANCIS GROUP

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
ELÇİN GEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2015
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
DEVRİM ÇETİNKASAP

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
HAMDİ SERKAN GÜNDÜZ

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: MAYIS 2016
3. BASIM: HAZİRAN 2017

ISBN 978-605-332-776-9

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. DEVEKALDIRIMI CAD. GELİNCİK SOK. NO: 6 KAT: 3
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel: (0212) 445 32 38 Fax: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 22749

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Felsefe

101 felsefe problemi

MARTIN COHEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

"Bu hayli zor bir problem, rica ediyorum beni bir kırk beş dakika kadar rahatsız etme."

(Sherlock Holmes, *Kızıl Saçlılar Kulübü*,
Sir Arthur Conan Doyle, 1891)

İçindekiler

İleri! xi
Kullanma Kılavuzu xv
Felsefi Resimlere Dair Notlar xix

Girizgâh Niyetine On Bir Mantık Döngüsü ve Paradoksal Problem

1. Problem İdamcı Yargıç 1
2. Problem Meradaki İnek 5
3. Problem Protagoras'in Problemi 6
4. Problem Hindukuş'un Berberi 7
5. Problem Kuzgun 8
6. Problem Pastane İkilemi 10
7. Problem Beklenmeyen Sınav 11
8. Problem Sorites Paradoksu 13
9. Problem Gereksiz Bilgiler Derneği Problemi 16
10. Problem Mercimek Problemi 17
11. Problem Cümle 19

Altı Etik Hikâyesi

12. Problem Diktatya 22
13. Problem Göreli Bir Problem 24
14. Problem Köpek ve Profesör I 26
15. Problem Köpek ve Profesör II 28
16. Problem Kayıp Marjon Krallığı'nın Sorunları I 29
17. Problem Kayıp Marjon Krallığı'nın Sorunları II 31
18. Problem Kayıp Kırallık ve Atsineği Problemi I 33
19. Problem Kayıp Kırallık ve Atsineği Problemi II 34

20. Problem Kayıp Kırallık ve Atsineği Problemi III ... 36
21. Problem Yeni Diktatya I ... 37
22. Problem Yeni Diktatya II ... 39
23. Problem Yeni Diktatya III ... 41

Sayı Problemlerinden Bir Deste

24. Problem Eğri Para Problemi ... 45
25. Problem Sirius'ta Hayat ... 46
26. Problem Sonsuz Otel ... 49

Zenon'un Paradoksları

27. Problem Akhilleus ve Kaplumbağa ... 53
28. Problem Uzayda Kaybolmak ... 54
29. Problem Stadyumda Dans ... 55
30. Problem Paradokslara Son (ed.) ... 56

Bazı Değer Yargıları

31. Problem Sahteler ve Kopyalar ... 59
Yine Sahteler ve Kopyalar ... 61
32. Problem Flash Bagman ... 61
33. Problem Pulların ve Patateslerin Değeri I ... 64
34. Problem Pulların ve Patateslerin Değeri II ... 65

Paradoksal Resim Bulmacaları

35. Problem Küp ve Üçgen ... 69
36. Problem Şekil/Zemin Karmaşası ... 70
37. Problem Takma Bacak ... 71
38. Problem Sandalye ... 72
39. Problem Kıvrımlı Şerit ... 73
40. Problem "Noktalar" ve "Renkli Daire Yanılsaması" ... 74

Zaman Problemi

41. Problem Zaman Makinesi ... 77
42. Problem Zaman Durdurucu ... 79

43. Problem Zamanın Unuttuğu Mikrodünya 82
44. Problem Güvenilmez Saatler 84

Şahsi Problemler

45. Problem Gönül Gözü 89
46. Problem Daha Somut Bir Problem 91
47. Problem Kitap I 92
48. Problem Kitap II 94
49. Problem Uyku Problemleri 95
50. Problem Huy Değişikliği Problemleri 96
51. Problem Huylu Huyundan Vazgeçmiyor 98
52. Problem Uyuyan Adam 99
53. Problem Donanmanın Geleceği Problemi 101
54. Problem Fikri Hür Derin Düşünce 103
55. Problem Derinden de Derin Düşünce 105

Paradoksal Resimler

56. Problem Gece mi Gündüz mü? 111
57. Problem Su akıyor mu? 112
58. Problem Mimarın Sırrı 113
59. Problem Üç Tavşan Yanılsaması 114

Kimsenin İlgilenmediği 12 Geleneksel Felsefe Problemi

60. Problem Tekboynuzların Boynuzları 117
61. Problem Fransa Kralı'nın Kellesi 117
62. Problem Karın Rengi 117
63. Problem Evlenmemiş Bekârlar 117
64. Problem *Waverley* Romanının Yazarı 117
65. Problem Mars Suyu 117
66. Problem Binyıl Problemi 118
67. Problem Yeşil ve Kırmızı 118
68. Problem G. E. Moore'un Problemi 118
69. Problem Kant'ın Problemi 118
70. Problem Yine Kant 118
71. Problem Masa 119

72. Problem Üç Embriyo Problemi 123
73. Problem Doktorlar Tarafından Rehin Alınmak! 125
74. Problem Doktorlar Tarafından Rehin Alınmak! II. Fasıl 127
75. Problem Potansiyel Bir Problem 129
76. Problem Kimin Bebeği? 130
77. Problem Uğursuz Bir Organ Nakli Problemi 132
78. Problem Daha da Uğursuz Organ Nakli Problemleri 134
79. Problem Kaplumbağa 137
80. Problem Bülbülün Şarkısı 139
81-88. Problem (Yağmurlu Bir Pazar Akşamı, Cemaatin Sinir Bozucu Bir Üyesinin Papaza Yönelttiği Sorular) 143
89. Problem Vaiz 146
90. Problem Henri Poincaré'nin Problemi 151
91. Problem Işık Hızı Problemleri 153
92. Problem Daha Başka Doğa Felsefesi Problemleri 154
93. Problem Daha İleri Başka Doğa Felsefesi Problemleri 156
94. Problem Schrödinger'in Kedisi Problemi 158
95. Problem Uzay Yatındaki Kara Delik 159
96. Problem Schopenhauer'in Problemi 163
97. Problem Yine Schopenhauer'in Problemi 164
98. Problem Sıkıcı Filozoflar İçin Hayli Bitirici Bir Problem 165
99. Problem Descartes'ın Büyük Problemi 166
100. Problem (Çözülmemiş) 101 Soruya Nasıl Ulaşılacağı Problemi 167
101. Problem Varoluş Problemi 168

Açıklamalar 170
Sözlükçe 285
Okuma Kılavuzu 333

İLERİ!

"Yüz bir mi? Bu kadar çok felsefe problemi olduğunu bilmiyordum!" diye haykırabilir okur. Ne de olsa Bertrand Russell, konuya son noktayı koyan *Felsefe Problemleri* (1912, 1980) kitabında, sadece on-on beş problemden söz eder ve bunların çoğu da bilgi çeşitleriyle ilgilidir. Russell'a bakarsanız, görünüm ve gerçeklik problemi vardır, ruh ve madde problemi -idealizm sorunu- ve bir de çeşitli bilgi problemleri: aşinalık ya da betimleme üzerinden edinilen bilgi, genel ilkelere dair bilgi, *a priori* bilgi ve evrensellere dair bilgi, görüsel bilgi, yanlışın karşıtı olarak bilgi (doğruluk ile yanlışlık), hatta muhtemel bilgi. Tabii hepsinden önemlisi, felsefenin "değeri" sorusu...

Ama haksızlık etmeyelim. Benim okuduğum kopyada, birileri şu pasajın altını çizmiş: "Edinilen her bilgi benliği geliştirir; ama bu gelişme, en iyi, doğrudan amaçlanmadığında sağlanır" (bunu elinizdeki kitap için de söylemek mümkün olabilir), yanına da büyük harflerle şöyle yazmış:

BU BİR KENDİNİ SAVUNMA MI?

Bunu, Russell'ın kitabının ortaya koyduğu yeni bir paradoks olarak kabul etmemiz gerektiği kesin. A. C.

Ewing, *Fundamental Questions of Philosophy* (Temel Felsefe Problemleri [Routledge, Londra, 1952, 1985]) kitabında, Russell'dan bile daha az sayıda -altı taneproblem tespit etmişti: hakikat; madde ile ruh ilişkisi; uzay ile zaman ilişkisi; nedensellik ve özgür irade; "çoğulculuğa" karşı "tekçilik" dediği bir sorun ve son olarak, elbette, Tanrı.

Bu epey kullanışlı bir liste, ama yeterince uzun değil. 101 probleme yakın bir şeyler bulmak istiyorsak, A. J. Ayer'in okunması güç *Central Questions of Philosophy* (Felsefenin Temel Meseleleri) kitabına bakmamız gerekiyor. Fakat bu kitaptaki problemleri incelediğimizde, pek de tatmin edici olmadıklarını görüyoruz: Hepsi de sadece x'lerle, y'lerle ve profesörlerle ilgili. Karşımıza gerçek problemler yerine önermeli fonksiyonlar ve sözdizimsel ayrışımlar (*syntactical disjunction*) çıkıyor. Hatta Ayer daha da ileri gidip, Zenon'un paradokslarının gerçek birer paradoks olmadığını öne sürüyor. Paradoksların hepsini, Akhilleus probleminde yaptığına benzer tavsiyelerle çözüyor: Yani, Akhilleus'un bir metre ilerlemek için önce yarım metre ilerlemesi gerektiğini öne süren problemde hata olduğunu söylüyor. Daha basiti, problemin "yanlış" olduğunu söylüyor. (Belli bir filozof tipi vardır ki totoloji olmayan -ya da hoşuna gitmeyen- her savın "yanlış" olduğunu öne sürer.) Her durumda, kendisinin de açıkça kabul ettiği gibi, Ayer'e göre felsefenin amacı -Marx ne düşünürse düşünsün- dünyayı "değiştirmek" değil, bizim dünyaya dair "anlayışımızı" değiştirmektir. Felsefe, "analiz pratiği" ile sınırlı olmalıdır. Ama sonradan öğreniriz ki, "felsefeyi, onunla uğraşanlar açısından cazip kılan yanı bu değildir". Felsefeyle uğraşanlar için felsefenin değeri "ortaya attığı sorularda ve onlara cevap üretmedeki başarısında" yatar.

Peki, 101 felsefe probleminin yer aldığı bir kitap, ne tür bir kitaptır? Daha önce keşfedilmemiş para-

dokslardan ve merak uyandırıcı bilmecelerden oluşan bir hazine mi? Yoksa, toplum ve fizik bilimlerinin kirli çamaşırlarının, çözülmemiş sorunlarının toplandığı bir havuz mu? Bütün bunlar bir yana, 101 problemden kaç tanesi kitabın sonuna gelindiğinde çözülmüş olacak? Verdiğiniz PARAYA DEĞECEK Mİ?

Buna kuşkunuz olmasın. Bu sayfalarda, gerçekten önem taşıyan bütün felsefe problemlerini bulacaksınız. (Gerçi birkaç tanesi önemli olmayabilir.) Açıklamalar kısa ama öz; "hikâyelendirme" denen (her geçen gün saygınlığı artan) yöntem, tartışmalara hem renk katıyor hem de anlaşılır olmalarını sağlıyor. Anlatımda, akademisyenlerin pek düşkün olduğu teknik jargondan eser olmamakla birlikte, fikirlerden veya sorunlardan hiçbir şey eksilmiyor.

Bugün kimi filozoflar, açıklık denince güneş görmüş vampirler gibi kaçabilirler; kendilerine özel küçük dünyalarını yok etme tehlikesi taşıyan sade ve yalın kelimeler karşısında korku ve tiksintiyle titreyip gözlerini kapatabilirler. Bu bizi endişelendirmesin. Onlara kulak vermek yerine, kökleri çok daha eskiye giden bir geleneğe, felsefeye bir yaşam etkinliği, geliştirilecek bir yeti olarak bakan geleneğe geri dönebiliriz.

Bu kitapta, tabii ki, gerçekler de var. Tekniklere gelince: Kitabın tamamına, "eleştirel düşünme" olarak bilinen -ve başlangıçta bozguncu olan- bir felsefe türünde yapılan alıştırmalar olarak bakılabilir. "Başlangıçta" diyorum, çünkü sonradan filozoflar bu imkânı, yaldızlı ve jargon kaplamalı anlaşılmaz bir dilin kafesine kapattılar.

Tabii durum her zaman böyle değildi. Felsefe kelimesinin -tabii etkinliğinin değil- ilk ortaya çıktığı kadim

Yunan'da, açıklık felsefenin temel ölçütü ve amacıydı, sofizme değer verilmezdi. Bu kitap gerçekten de söz konusu geleneğe geri dönüşü temsil edebilirse, amacını hakkıyla yerine getirmiş demektir. Kendini önemseyen birtakım ciddi düşünürler kitabı fazla basit bulursa da, varsınlar problemlerin bazılarını kendileri çözsünler!

Fakat kendi payımıza bu işe girişmeden önce, Russell'ın genel olarak felsefe problemleri hakkında dediklerine bakalım:

> Felsefeyle, ortaya koyduğu sorulara kesin cevaplar bulmak için uğraşılmaz, çünkü kural gereği hiçbir cevabın kesin doğru olup olmadığı bilinemez. Felsefeyle, soruların kendisi için uğraşılır, çünkü bu sorular, olanaklı olana dair ufkumuzu genişletir, entelektüel hayal gücümüzü zenginleştirir, zihni serbest düşünmeye kapalı hale getiren dogmatik inançları zayıflatır; ama hepsinden önemlisi, felsefenin seyrine daldığı evrenin büyüklüğü sayesinde, zihin de büyüyerek evrenle bir olma yeteneği kazanır ki bu da onun en büyük kazancıdır.
>
> (*The Problems of Philosophy*, [Felsefe Sorunları] s. 93-94)

KULLANMA KILAVUZU

Felsefe bir etkinliktir. Hatta bir tür düşünce deneyi olarak da düşünülebilir. (İşte hemen bir örnek çıktı karşımıza: Daha ilk sayfalarda, bir mantıksal döngü ya da paradoksla karşı karşıyayız!) Dolayısıyla felsefe problemleri, hele hele açıklamaları, edilgin bir şekilde okunmamalıdır. Bunları ezberleyecek olursanız, felsefe teknikleri ve felsefenin meseleleri konusunda sağlam bir temel kazanmanız mümkünse de- bu, felsefe yapmanıza yetmez. Bunun için kitabı eleştirel gözle okumanız, varsayımları sorgulamanız, akıl yürütmelere karşı çıkmanız gerekir. Filozof olmanın ilk şartı budur. Ama bu sizi sofist (süslü kelimelerle veya önemsiz teferruatlarla insanların kafasını karıştırmayı seven biri) veya ukala da yapabilir. Onun için bu noktada birkaç tavsiye vermek yerinde olabilir.

1. Bu kitap, her ne kadar elden-bırakılamaz olsa da, kendinizi tuhaf bir tür felsefe çılgınlığına kaptırıp da hepsini baştan sona okumaya kalkışmayın. Bir seferde gereğinden fazla sayıda problemi okumak özellikle tehlikeli olabilir. Adım adım ilerleyin, problemleri teker teker, en fazla gruplar halinde inceleyin. Kitap, bu tür bir okumayı teşvik edip kolaylaştıracak, onu toplamda parçalarından daha fazlası haline getiren bir düşünme sürecine imkân verecek şekilde düzenlendi.

Açıklamalar, hemen "cevaplara" ulaşma amacıyla değil, bahsettiğim felsefe yapma sürecini destekleyecek şekilde okunmalı. Her durumda, düşünmek için ara vermek, tartışmaları, hatta problemlerin kendisini daha da ilginç kılacaktır. Zira cevaplar, Bertrand Russell'ın gözlemlediği gibi, sorular kadar önemli değildir.

2. Problemleri ayrıştırıp mantıksal, "sembolik" biçimlerine indirgemekten zinhar kaçının (okura kolaylık sağlamak üzere eklenen sözlük kısmındaki "biçimsel mantık" başlığına bakın). Bir arkadaşım bunu yapmıştı da, sonunda keçileri kaçırdı; zavallı, şimdi kuzeyde bir üniversitede felsefe dersi veriyor.

3. Son olarak, problemleri öğrenciler, çocuklar veya köpeğiniz üzerinde fazla denemeyin; alıştırma yapsınlar diye canları çıkana kadar okumaya da zorlamayın. Çünkü felsefeyle, bezgin ve isteksiz bir ruh halindense hevesle uğraşıldığında daha iyi sonuçlar alınır.

101 Felsefe Problemi, farklı yaklaşımlarla okunabilir: Alışıldık, akademik bakış açısıyla okunduğunda, çözülmeyi bekleyen problemlerin ve dikkatle incelenecek meselelerin derlendiği bir eser mahiyeti taşır; daha sezgisel düzeyde okunduğundaysa, kelimelerin ve mantığın arkasındaki gerçekliği resmetmeye çalışan, felsefi yanı daha ağır basan bir eser olacaktır.

Fakat bu kitaptan -hatta bence bütün felsefe kitaplarından- yararlanmanın *en iyi* yolu, onu felsefede bir yolculuk gibi okumaktır: görülmeyi, fark edilmeyi bekleyen, ama henüz her yönüyle incelenmemiş, insanı yeni güzergâhlara sevk eden yepyeni şeylerle dolu bir yolculuk. Bu açıdan baktığınızda, belki de yolculukların en iyisidir, çünkü bitirdiğinizde, yola çıkarken bildiği-

nizden çok da fazlasını öğrenmemiş olduğunuzu fark edersiniz. Hatta öğrendikleriniz çok az bile olabilir - ama sonuna geldiğinizde, eskiden bilmediğiniz *bazı yeni* şeyleri öğrenmiş olacağınız kesin.

FELSEFİ RESİMLERE DAİR NOTLAR

Bu baskıya, her bölümün girişi için yeni bir resim eklendi. Felsefi metinleri resmetmek için Fransız sanatçı Judit'in özel olarak çizdiği resimlerin her biri, zihinde olmasa da beyinde gerçekten iki kısım olduğunu kanıtlıyor: Biri görüntüleri, diğeri kelimeleri işlemden geçiriyor ve görüntüleri işlemden geçiren kısım diğerinden çok daha güçlü. Umuyorum ki bu resimleri ekleyerek, kitaptaki problemlerin ele alınışına yeni bir boyut ve yeni bir yaklaşım katmışızdır.

GİRİZGÂH NİYETİNE ON BİR MANTIK DÖNGÜSÜ VE PARADOKSAL PROBLEM

1. PROBLEM

İDAMCI YARGIÇ

Yargıç Haşmet'in karşısına bir sürü nahoş insan çıkmaktadır, ama ömründe felsefeyle ilgilenmemiş olmasına rağmen kendine "Filozof" lakabı takmış bir tanesi vardır ki, Yargıç'ın gerçekten sinirine dokunur. Haşmet şöyle der:

"Sana doğruluğun faziletini öğretmeye niyetliyim, mahkûm. Üçkâğıtçılık ve dolandırıcılıktan ve melun boynunu kurtarmak için mahkemeye defalarca ve sistemli biçimde yalan söylemekten suçlu bulundun. Ama bak, şimdi adaletin pençesine düştün. Bu mahkeme ... (*burada Yargıç sözlerinin etkisini artırmak için susar ve bir çift siyah eldiven ile küçük bir siyah şapka takar*) ...idam edileceğin bir yere götürülmene ve son nefesini verene kadar boynundan asılmana karar verdi.

...Fakat ben yüce gönüllü bir yargıcım, bu yüzden sana doğrunun değerini anlaman için bir fırsat daha vereceğim. Şayet idam gününde, tek bir doğru beyanda bulunan bir ifadeye imza atarsan, cezan on yıl hapse çevrilecek; gel gelelim, infaz amiri ifadenin yanlış olduğuna hükmederse, cezan anında uygulamaya konacak. Ve seni uyarıyorum," diyen Haşmet, sözlerinin dolandırıcı üzerinde hiçbir etki bırakmadığını görünce ekler: "Amir, Mantıkçı Pozitivist İnfaz Memurları Cemiyeti üyesidir ve

her türlü metafizik saçmalığı yanlış addedecektir, onun için bu hanıma oyun oynamaya kalkma! Hadi bakalım, karar vermek için bir günün var!"

Bunun üzerine, bu ağır cezayı duyan jüri, kararı alkışlar ve salondaki herkes, böyle bir uğursuzun hem ağır bir ceza almasından hem de halk önünde doğruyu söyleyerek küçük düşecek olmasından duydukları memnuniyetle sanığa bakar.

İnfaz günü gelir ve sevinçten yüzü parlayan dolandırıcı, imzaladığı ifadeyi infaz amirine verir. Kadın, giderek artan bir şaşkınlıkla ifadeyi okur. Ardından, kâğıdı buruşturup, mahkûmun hiçbir ceza almadan salıverilmesini emreder.

Mahkûm ifadesinde kendisini kurtaracak ne söylemiş olabilir?

2. PROBLEM

MERADAKİ İNEK

Çiftçi Mera, ödüllü ineği Daisy için endişelenmektedir. Hatta o kadar endişelidir ki mandıra işçisi, Daisy'nin merada mutlu mesut otladığını söylediğinde, bundan emin olmak ister: Daisy'nin güvende olduğundan yüzde 99 emin olmak yeterli değildir, Daisy'nin iyi olduğunu *bildiğini* söyleyebilmek ister.

Çiftçi Mera, meraya gider ve girişte durup, uzaktan, ağaçların arkasında seçtiği siyahlı beyazlı silüetin en gözde ineği olduğunu düşünür. Mandıraya gidip dostuna Daisy'nin merada olduğunu bildiğini söyler.

O anda Çiftçi Mera bunu gerçekten bilmekte midir?

Mandıra işçisi, bir de kendisinin bakmak istediğini söyleyip otlağa gider. Daisy'nin, bir çalılığın arkasında, girişten bakıldığında görünmesi imkânsız bir kovukta uyumakta olduğunu görür. Ayrıca, ağacın dallarına takılmış siyahlı beyazlı büyük bir kâğıt parçası takılır gözüne.

Çiftçi Mera'nın düşündüğü gibi, Daisy meradadır. Peki ama Çiftçi, onun merada olduğunu bildiğini söylemekte haklı mıydı?

3. PROBLEM

PROTAGORAS'IN PROBLEMİ

Euathlos, Protagoras'tan hukuk dersleri almıştır; hocası öğrencisine âlicenaplık etmiş, ilk davasını kazanıncaya kadar kendisinden ders ücreti almayacağını söylemiştir. Ancak, Euathlos'u eğitmek için harcadığı onca saatten sonra, öğrencisinin müzisyen olmaya karar vermesi ve hiçbir davayı üstlenmemesi Protagoras'ı çileden çıkarır. Euathlos'un, zahmetleri karşılığında kendisine para ödemesini talep eder ve müzisyen bu talebi reddedince, ona dava açmaya karar verir. Protagoras şöyle akıl yürütmektedir: Euathlos davayı kaybederse, kendisi kazanacak, parasını alabilecektir; kendisi kaybederse de, Euathlos müzisyen olduğunu söyleyerek taleplerine itiraz etmesine rağmen bir dava kazanmış olacak ve parayı yine ödemek zorunda kalacaktır.

Gel gelelim Euathlos, biraz daha farklı bir mantık yürütür. Kaybedersem, diye düşünür, o zaman ilk davamı kaybetmiş olurum ki bu durumda başta yaptığımız anlaşma gereği ders ücreti ödemekten muaf olurum. Kazanırsam da, Protagoras anlaşmayı yürürlüğe sokma hakkını kaybeder, o zaman yine hiçbir şey ödemem gerekmez.

İkisinin de haklı olması mümkün değil. Peki hata yapan kim?

4. PROBLEM

HİNDUKUŞ'UN BERBERİ

Hindukuş'un yöneticileri dış görünüşe çok önem verirlerdi. Tebaanın kılık kıyafeti ve temizliği konusunda pek çok ferman çıkarmışlardı. Fakat bunlardan en tuhafı, şehrin berberiyle ilgili olanıydı. Berberin, şehirdeki herkesin saçlarını kesmesi emredilmiş ve altı ay içinde saçı başı dağınık kimse kalırsa başının vurulacağı duyurulmuştu. Berber bu hizmeti karşılığında, kestiği her saç için bir gümüş alacak ve düzen sağlansın diye acemilerin saç kesmesine izin verilmeyecekti; yani kimse eşinin dostunun saçını kesemeyecekti. Fakat berberin, fazladan para kazanmak amacıyla, genelde kendi saçını kendisi kesenlerin saçını kesmesini engellemek için, şehrin muhafızına berberin başında nöbet tutması ve kuralı çiğnemesi halinde ellerini kesmesi emredilmişti.

Berber başta bu işe çok sevindi - gümüşleri dizip bir servet kazanmayı umuyordu. Ama sonra aklına öyle bir düşünce takıldı ki, korkudan ne yapacağını şaşırdı.

Ertesi gün, karşılığında tek bir gümüş almadan herkesin saçlarını kırptıktan sonra, akşamına dağa kaçtı ve yirmi yıl boyunca bir daha ortalıkta görünmedi.

Berberin, başına konan talih kuşuna sırt çevirip aniden şehirden kaçmasına sebep olan neydi?

5. PROBLEM

KUZGUN

Bir saray filozofundan, sık sık, bir şeyleri kanıtlaması istenir. Mesela, bir baron, bir tartışmada şu savı öne sürerek iddiaya girmiştir:

Bütün kuzgunlar siyahtır.

Filozof, bu iddiayı kanıtlamak için, yeryüzünde o güne dek yaşamış, halihazırda yaşayan ve -ideal olarak- ileride yaşayacak tüm kuzgunları bulup, hepsinin siyah olduğunu doğrulamak zorunda olduğunun farkındadır. Bunun çok uzun zaman alacağını görür. Bir diğer yol da, diye düşünür (kurnazca), siyah olmayan her şeyi bulmak ve bunlar arasında kuzgun bulunmadığını doğrulamaktır.

Yardımcısına, "kuzgun olmayan her şeyi bul ve siyah olmadıklarını doğrula" diye dikkatsizce talimat verir (kafası karışmıştır), zira kuzgun olmayan bir şeyin siyah olması pekâlâ mümkündür.

Ama hâlâ bir sorun vardır, doğrulama sırasında gerçekten de her kuzgunun siyah olduğu görülse bile, bir sonraki kunduz, sözgelimi yeşil olabilir.

Fakat filozof, bunun üzerinde durmadan meseleyi çözmeye karar verir ve bütün kuzgunların gerçekten de siyah olduğunun kanıtını bulduğunu ümit ederek saraya

döner. Cevabı dinlemek üzere toplanan gruba şu açıklamayı yapar:

"Lordlarım ve leydilerim, cevap basit: Kuzgunları siyah renkle tanımlarız. Hatta, diyelim yeşil bir kuzgun olsa bile, bu aslında bir kuzgun değildir, sadece, rengi hariç genelde kuzgunla özdeşleştirilen özelliklerin tümünü taşıyan yeşil bir kuştur. Ama kesinlikle (tanımı gereği) bir kuzgun olamaz! Bütün kuzgunlar gerçekten de siyahtır!" Bu sözler üzerine bir alkış tufanı kopar. Fakat sonra İmparatorluk Kuzgunları Muhafızı, elinde beti benzi atmış, hastalıklı bir kuşla öne çıkar.

"Peki", der muhafız, "tüylerini geçici bir süre yeşile döndüren bir hastalığa tutulmuş olan kuzgun nedir?"

6. PROBLEM

PASTANE İKİLEMİ

İki kız, okullarındaki pastanenin penceresine tırmanırken yakalanırlar. Okulun müdiresi Dr. Gibb, uzun süredir şüphelenilen pastane hırsızlarının kendileri olduğunu itiraf etsinler, diye kızları sıkıştırır. Ama kızlar itiraf etmez. Bunun üzerine iyi yürekli doktor, kızlardan birini dışarı gönderir ve diğer kızla tek başına konuşur.

"Jane", der üzgün bir edayla, "her şeyi kabul etmen senin için daha iyi olur. O zaman cezanı indirir, sadece sömestrenin geri kalanında okuldan uzaklaştırma veririm."

"Ama ben yapmadım", diye ağlar talihsiz kız.

"Eğer gerçekten sen yapmadıysan, korkacak bir şeyin yok demektir. Ama Janet bana ikinizin de hırsızlık yaptığını ve senin yalan söylediğini anlatırsa, okuldan atılman için ne gerekiyorsa yaparım! Şimdi yan odaya gidip Janet'a içeri gelmesini söyle ve tek başına oturup sana söylediklerimi düşün." Dr. Gibb ardından Janet'ı odasına çağırır ve aşağı yukarı aynı şeyleri ona da söyler, ama söyledikleri hakkında düşünmesi için onu başka bir odaya gönderir.

Yarım saatlik süre dolunca, Jane'e pastanede hırsızlık yaptıklarını kabul etmeye hazır olup olmadığını sorar.

Suçlu olsun veya olmasın, cezasını hafifletmek için Jane'in ne yapması gerekir?

7. PROBLEM

BEKLENMEYEN SINAV

Bir gün, üst-mantık dersi öğrencilerine, Aristoteles'in 256 mantık formülü başta olmak üzere, sömestre boyunca kendilerine öğretilenlerle ilgili bir sınav yapılacağı söylenir. Öğretmen, hakaretamiz bir üslupla, çok tembel ve ağır öğrenen bir sınıf oldukları için buna gerek duyduğunu ekler. Sınıf bu durumdan hiç memnun olmamıştır ve herkes homurdanmaya başlar. Suratları asık vaziyette, "Peki ne zaman olacak bu sınav?" diye sorarlar.

Öğretmen sırıtır: "Keyfim ne zaman isterse. Şu andan itibaren, sömestre bitene kadar herhangi bir zamanda yapabilirim. Ama bir konuda şüpheniz olmasın, sizi kesinlikle gafil avlayacağım!"

"Merak etme Bob", der Patricia, "bence öğretmen bize oyun oynuyor - bir sınav olabileceğini hiç sanmıyorum!"

Sonra neden böyle düşündüğünü açıklamaya başlar: Sınav sömestrenin son günü olamaz, çünkü o güne kadar sınıf sınavın ertesi gün olacağını anlayıp bir gece önceden sınav konularını ezberleyecektir. "Aman ne güzel", der Bob alayla karışık. "Demek ki şu andan itibaren sömestrenin sondan bir gün öncesine kadar herhangi bir gün olabilir..."

Patricia sabırla açıklamaya devam eder. "Sondan bir gün önce de olamaz, çünkü sömestrenin son günü olamıyorsa, sondan bir önceki günün öncesindeki akşam hepimiz sınavın ertesi gün olacağını bilirdik!"

Bob şimdi anlamıştır. "Sondan iki, üç, dört gün önce de olamaz - hatta hiçbir gün olamaz! Vay canına! Ne oyun ama - öğretmenin derdi bizi korkutmakmış! Artık bizi gafil avlama iddiasından vazgeçmeden sınavı yapması imkânsız. Yaşlı bunak!"

Patricia ile Bob, hiçbir şeyden haberi olmayan arkadaşları 256 mantık formülünü ve daha nice saçmalığı ezberlemek için saatlerce çalışırken içlerinden kıs kıs gülerler. Sonra, öğretmen bu haberi duyurduktan bir hafta sonra, sınıfa gelip sınavı o gün yapacağını söyler.

"Yapamazsınız!" der Bob.

"Neden yapamıyormuşum?" diye sorar öğretmen, şaşırmıştır ama çok da değil.

"Çünkü bizi gafil avlayacaktınız - onun için sınavı ancak biz beklemediğimiz bir zamanda yapabilirsiniz."

"Doğru söylüyorsun Bob, siz sınavı *beklemiyordunuz* ben de sınavı *yapıyorum*," der öğretmen, bilgiç bir edayla.

Bob'un mantık yürütmesinde bir hata mı vardı, yoksa öğretmen sözünden mi dönmüştü?

8. PROBLEM

SORİTES PARADOKSU

Yunanlar gemi inşaatında çok ustaydılar. Sağlamlaştırılmış omurgası sayesinde düşman gemileriyle en şiddetli çarpışmalardan sağ salim çıkacak özel bir savaş gemisi tasarlamışlardı. Gemiyi bizzat tanrıların kutsadığı, bu nedenle bırakın batmayı, çarpıştığı herhangi bir gemiyi batırmadan bırakmayacağı söyleniyordu.

Kölelerden oluşan mutlu kürekçi tayfasının *Gürleyen Pruva* adını taktığı gemi, zaferle çıktığı pek çok akının ardından, pruvası onarım gerektirdiği için bakıma alındı. Hatta o kadar çok darbe almıştı ki, omurgasındaki kerestelerin yarıya yakınının yenilenmesi gerekiyordu.

Geminin halk nezdindeki itibarı o kadar büyüktü ki, ilk halinde kullanılan -eğrilip pas tutmuş çivilere varana kadar- her şey, günün birinde zaferlerini yad edecek bir heykelde kullanılmak üzere saklanmıştı.

Ertesi yıl *Gürleyen Pruva* yeni seferlere çıktı ve kışın, omurgasının üçte birinin daha yenilenmesi gerekti - gerçi, daha önce eklenen kerestelerin hiçbirinin zedelenmediği anlaşılmıştı. Nitekim bir süre sonra gemi sefere çıktığında, eski kerestelerin yenilerine göre daha dayanıksız olduğu görüldü. Kaptan Sorites, geminin tersaneye gönderilmesini, kalan eski kerestelerin tümünün yenilenmesini

emretti. Ayrıca, gemilerin gövde gösterisi yaptığı yıllık bahriye şenliğinde iki dirhem bir çekirdek görünsün diye yeni yelkenler ve donanımlar sipariş etti.

Daha önce olduğu gibi, eski keresteler titizlikle yenilendi. Ama tuhaf bir şey olmuştu. *Gürleyen Pruva* düşman gemilerini bir bir batırmakla meşgulken, liman kentinin sadık sakinleri eski kereste ve çivileri kullanarak gemiyi yeni baştan inşa etmişlerdi: Ama bir savaş gemisi olarak değil -çünkü kullanılan malzeme bunun için fazlasıyla yıpranmıştı- denizcilikteki parlak başarılarını karada taçlandıracak bir anıt olarak.

Gürleyen Pruva limana döndüğünde yüz kızartacak haldeydi. Seferlerinde, çarpışmak üzere peşine düştüğü gemileri art arda elinden kaçırmıştı. Yakaladıklarına verdiği zarar da devede kulaktı. Bir seferinde, çarpıştığı gemilerden biri hiç hasar almadan yoluna devam ederken, kendisi meşhur pruvasının bir kısmını kaybetmişti.

Bitkin tayfa limana çıktığında, bir şeyi işaret ederek fısıldaşmaya başladılar. İlerde, kazıkların üzerine oturtulmuş halde, gövdesi takviye edilmiş başka bir gemi duruyordu. Hatta, *Gürleyen Pruva*'yla arasındaki tek fark, üzerinde herkesi "Asıl *Gürleyen Pruva*'ya" binmeye davet eden bir levhanın asılı olmasıydı.

"Aptallar", dedi Sorites, mağrur kasaba halkına kaba bir şekilde çıkışarak. "Bunu inşa ettiğiniz için, gemimiz *Gürleyen Pruva* olmaktan çıktı ve tanrıların kutsamış olduğu tek gemi, kazıkların üzerinde işe yaramadan duran bir hurda yığını olmuş durumda!"

Kasaba halkı, ısrarla durumun Sorites'in düşündüğü gibi olamayacağını söyledi. Kaptanın gemisinin ilk onarımdan sonra da asıl *Gürleyen Pruva* olduğuna kuş-

ku yoktu ve ikinci onarımdan sonra hâlâ tek *Gürleyen Pruva*'nın o olduğu kesindi. Üçüncü onarım, geminin özgünlüğünü bozmayacak kadar küçük çaplıydı. Sorites gerçekten de kalan son orijinal çivinin çıkarılmasıyla geminin aniden efsane *Gürleyen Pruva* olmaktan çıktığını mı iddia ediyordu? Onların yaptığı, olsa olsa, "ikinci bir asıl" *Gürleyen Pruva* daha inşa etmekti. Her halükârda, gerçekte tek bir özgün *Gürleyen Pruva* varsa, o da fiziksel bir gemi değil, ancak zihinlerde -belki de tasarımcısının zihninde- var olan bir fikir olabilirdi. Sorites bu görüşü çok saçma buldu ve müzelik geminin sökülmesi ve her bir parçasının yakılıp çivilerinin eritilmesi gerektiğinde diretti.

Sorites'in dediği yapıldı, ama bu *Gürleyen Pruva*'nın denizlerdeki performansını pek etkilemedi ve insanlar yıllar boyunca, kaptanının, tanrılarca kutsanarak yenilmezlik mertebesine erişmiş yegâne Yunan gemisini yaktırdığından bahsettiler.

Üç gemiden hangisi asıl *Gürleyen Pruva* idi?

9. PROBLEM

GEREKSİZ BİLGİLER DERNEĞİ PROBLEMİ

Gereksiz Bilgiler Derneği'nin kurucuları pek bahtsızdı! O kadar çok başvuru yapılmıştı ki, üyelik koşullarını zorlaştırmaya karar verdiler. Artık tüm üye adaylarından, derneğe girmek ve (derneğin okuma salonundan ve -pek çok kişi için asıl önemlisi- sigara odasından faydalanmak gibi) üyelik imtiyazlarına kavuşmak için, tamamen gereksiz bir bilgi sunmaları isteniyordu. Bu kurala sıkı sıkıya bağlı kalınacaktı. Fakat kararın alınmasından on iki yıl sonra, dernek başkanı acı bir gerçekle yüz yüze kalmıştı: Kural değişikliğinden sonra derneğe kimse katılmamıştı. Derneği kapatmaktan başka çare yok gibiydi.

Ters giden neydi?

10. PROBLEM

MERCİMEK PROBLEMİ

Lewis Carroll, *Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarı olarak tanınır. Fakat yaşadığı dönemde son derece saygın bir matematikçi ve mantıkçıydı. Boş vakitlerinde, kediler ve kangurularla ilgili matematik hileleriyle dolu bilmeceler uydurmayı severdi. Gerçi bizim daha ciddi bir meselemiz var, ama yine de, biz de Carroll gibi, bazı problemleri birkaç tartışılmaz cümleye indirgeyebiliriz. Mesela şöyle:

1 Dünyadaki herkesin, dünyanın kurtarılmasında ve çevrenin korunmasında çıkarı vardır.

2 Herkes, çok yiyip içiyorsa, ekosferin parçasıdır.

3 Sevmediğim birinden uzak dururum.

4 Psikolojik bir sorunu olmadığı müddetçe kimse doğal etobur değildir.

5 Dünyayı kurtarmayı dert edinen hiç kimse haftada en az bir defa mercimek yememezlik edemez.

6 Bütün arkadaşlarım, tıpkı senin ve benim gibi, dünyada bir yerlerde bulunan diğer insanlardır.

7 Politikacılar ekosferin parçası değildirler.

8 Bütün mercimek yiyenler gizli etoburlardır.

9 Bana cana yakın davranmayan birinden hoşlanmam.

10 Psikolojik sorunları olanlar hep fazla yiyip içme eğilimindedir.

Problem şu ki...

Sonuç ne?

11. PROBLEM

CÜMLE

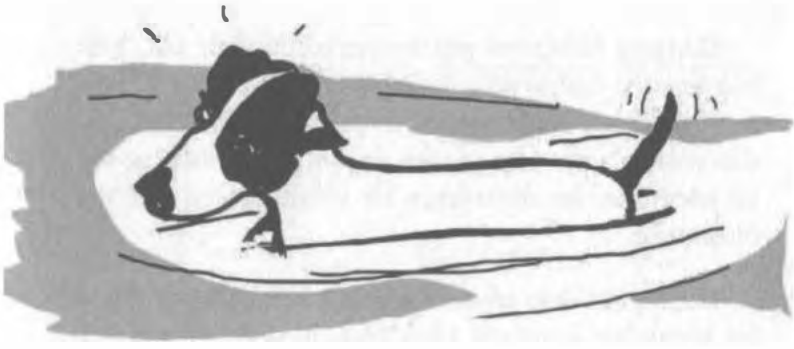
Nihayet!

Nihayet kesin bir şey. Bir sonraki sayfadaki cümle *doğrudur.*

Bir önceki sayfadaki cümle *yanlıştır*.

Yoksa değil mi?

ALTI ETİK HİKÂYESİ

12. PROBLEM

DİKTATYA

Diktatya hükümeti pek sevilmiyordu. İşin aslı, halk hükümetten basbayağı yaka silkiyordu. Ne yazık ki hoşnutsuzluklarını ifade edecek demokratik mekanizmalardan yoksunlardı ve bu yüzden değişik düzeylerde suç teşkil eden eylemler düzenleyen bir yeraltı direniş hareketi oluşmuştu.

Diktatyavil'deki emniyet teşkilatı karargâhının dışına bir bombanın konduğu hayli etkili bir eylemden sonra, başbakan, muhalif oldukları bilinen otuz kişiyle bir toplantı düzenlenmesini emretti ve onlara ültimatom verdi. Ya bombalama eyleminden sorumlu kişilerin isimlerini vereceklerdi, ya da hepsi ölüm cezasına çarptırılacaktı. En az iki kişinin isminin verilmesi bekleniyordu.

Başbakan, en çok güven telkin eden ceketiyle televizyona çıktı ve hükümetin, elebaşlarını tutukladığını, ama hak ettikleri cezaya çarptırılmadan önce tutuklulardan itiraf almaya çalıştıklarını söyledi.

Muhalefet liderlerine teklif üzerinde düşünmeleri için zaman verildi. Teklif pek cazip değildi. Tabii ki hiçbirinin bombalama eylemiyle ilgisi yoktu. Kimin yaptığını bilmiyorlardı bile. Fakat isim vermezlerse, otuzu da, masum olup olmadıklarına bakılmadan, gizli polis şefinin hun-

harca kahkaha atıp parmaklarını çıtlatarak dediği gibi "ibret olsun diye" idam edilecekti. Liderlerin bu tehdidi ciddiye almamaları imkânsızdı, zira hükümet geçmişte pek çok defa en azından bu konularda sözünün eri olduğunu kanıtlamıştı.

Gruptan bir kişi bir çözüm önerdi: Aralarında kura çekecekler, kaybeden iki kişi, diğerleri serbest kalsın diye, bombalama suçunu üstlenecek ve idam edilmeye razı olacaktı.

Bu çözüm, hepsinin idam edilmesinden daha iyi görünüyor. Peki etik mi?

13. PROBLEM

GÖRELİ BİR PROBLEM

Profesör Kılıkırkyaran, yeni keşfedilen bir topluluk hakkında yürüttüğü araştırmasından çok memnundu. Ailelerden biri kendisini Alloi dedenin yetmişinci doğum günü şerefine düzenlenen akşam yemeğine davet etmişti. Profesör büyük bir hürmet göstergesi olan davete icabet etmekten onur duyacağını söyledi. Alloi dede ve ondan birkaç yaş küçük olan karısı Alloi nene, profesörün araştırmasında başvurduğu en önemli iki sözlü tarih kaynağıydı ve ona, üzerinde çalıştığı toplumun gelenekleriyle ilgili olağanüstü tecrübelerini anlatmışlardı. Bu insanlar, Mezopotamya'daki evlerini terk edip Amerika'da bir yarımadaya yerleşen bir antik Yunan topluluğunun soyundan geliyorlardı. Pek muhterem -ve aynı zamanda pek de şen şakrak- olan ihtiyar adam, bildiği her şeyi birilerine anlatmaya özellikle hevesli görünüyordu.

Akşam yemeği büyük titizlikle hazırlanmıştı. Kuru balık ve kuşkonmaz kökünden oluşan ikinci başlangıç yemeği servis edildiğinde, Profesör Kılıkırkyaran şeref konuğu olan Alloi dedenin orada olmadığını fark etti. Nedenini sorunca, Alloi nene ve diğer konuklar çok şaşırdılar. Bilgili Profesör, akşam yemeğinin Alloi dedenin yetmişinci doğum günü şerefine düzenlendiğini anlamamış mıydı? Alloi âdetlerini bilmiyor muydu?

"Evet, evet", dedi Profesör Kılıkırkyaran, cahil durumuna düştüğü için utanmıştı. Ama yine de Alloi dedeyi etrafta göremiyordu. Alloi'lerin yaşlılarla ilgili özel âdetleri neydi acaba?

Tam o sırada ana yemek geldi. İçinde et parçaları olan, dumanı tüten koca bir çorba kâsesi kondu masaya. Kâsenin etrafındakiler de şey gibi görünüyor... Alloi dedenin gözlükleri! Kılıkırkyaran, Alloi'lerin âdetini o an hatırladı. Üniversitedeyken bu âdeti savunmak pahasına nice ilginç tartışmalar yaşamıştı. Alloi'lerin inanışına göre, ebeveynler yetmiş yaşına geldiğinde çocuklarının görevi onları öldürmekti. Ve saygı gösterisi olarak ailenin ölüyü yemesi gerekiyordu!

Birden Profesör Kılıkırkyaran kendini iyi hissetmemeye başladı. İştahı kaçmıştı. Fakat özel yemeği yemezse bunun ağır bir hakaret anlamına geleceğini de bilmekteydi. Alloi'ler bunun ölünün ruhunu lanetleyeceğine ve öbür dünyaya gitmesini engelleyeceğine inanıyorlardı. Onların nezdinde bu en büyük kötülüktü.

Profesör Kılıkırkyaran farklı kültürel geleneklerin yılmaz savunucusuydu. Herkesin, başkalarının haklarını çiğnemediği müddetçe kendi inancına uygun davranma hakkının olması ona göre çok önemliydi; nesnel ahlaki değerler denen şeylerin aslında "Batı emperyalizminin" başka bir biçiminden ibaret olduğunu düşünüyordu.

Alloi dedenin öldürülmesi Profesör'ü üzmüştür, ama bu olayın geri dönüşü yoktur. Haberi almadan önce olduğu gibi keyifle yemeğine devam etmemesi için bir sebep olabilir mi?

14. PROBLEM

KÖPEK VE PROFESÖR I

Profesör Eflatun, Felsefe Derneğine sunacağı makaleyi sekreterine dikte etmekteyken saatin farkına varır. "Tüh" diye bağırır, "etik dersini yine unuttum. Kusura bakma, dersim bitene kadar bu işe ara vermem lazım."

Hızla odadan çıkıp kampüsün diğer tarafındaki Gibb Binasına koşar. Fakat giderken yolda acı bir inleme duyar. Bir köpek, göle düşmüş ve çıkamamaktadır. "Korkma ufaklık", der Profesör, "şimdi seni kurtaracağım."

Merhametli Profesör göle girer ve ağlayan köpek yavrusunu sudan çıkarır. Fakat ofisine dönüp kurulandığı için dersine çok geç kalmıştır. Onu bekleyen yüz kadar öğrenci kendisine kızgındır. Prof. Eflatun özür diler ve neden geciktiğini açıklar. Pratik etik konusunda eğlenceli bir alıştırma olsun diye, onlardan kendisinin doğru olanı yapıp yapmadığına karar vermelerini ister. Herkes güler ve onları bekletmek pahasına köpek yavrusunu kurtarmanın doğru olduğunda hemfikir olur.

Gel gelelim, ertesi hafta Prof. Eflatun aynı derse giderken köpeğin yine suya düştüğünü ve onu yine kurtarması gerektiğini görür. Bu sefer öğrenciler durumdan memnun değildir, yarısı Profesör'ün köpeği kendi haline bırakması gerektiğini söyler. Biri, yüzünü ekşiterek köpeğin hep suya düştüğünü ve hep kurtarılması gerektiğini söyler.

Bir sonraki hafta Profesör yine derse yetişmeye çalışırken köpeğin yine acı acı inleyerek gölden çıkmaya çabaladığını görür. "Olamaz", der, "bir kere daha geç kalamam!" Köpeği bırakır ve derse gitmeden önce görevlilerden birine durumu bildirir. Tavır değişikliğini öğrencilerine anlatır ve çoğunluk, Profesör'ün sürekli derse gecikmesinin yol açtığı, kesin olarak bilinen sıkıntının yanında köpeğin karşı karşıya olduğu riskin daha önemsiz olduğuna karar verir. "İşte", der Prof. Eflatun gururla, "buna faydacılık denir - ahlaki yargı tam da bununla ilgilidir."

Fakat ne yazık ki Profesör'ün haber verdiği görevli yetişemeden köpek boğulur.

Profesör'ün ve öğrencilerinin akıl yürütmelerinde bir hata mı vardı? Yoksa mesele köpeğin talihsizliğinden mi ibaretti?

15. PROBLEM

KÖPEK VE PROFESÖR II

Bir sonraki toplantıda öğrencilerden biri ayağa kalkar ve önceden hazırlamış olduğu bir metni okur: Profesör'ü, hissetme yetisine sahip bir canlının hayatını kurtarmak gibi çok temel bir görevi yerine getirmemekle suçlamaktadır. "Bu", der öğrenci, "her türlü çıkarla ya da başka insanların gereksinimleriyle ilgili kaygıları aşan bir durumdur." Profesör, hepsi de kendisini sorumlu tutan öğrenciler karşısında davranışını haklı göstermeye çalışır. "Çok yetenekli bir cerrah olsam ve acil bir ameliyat yapmak için hastaneye yetişmeye çalışırken benzer bir durumla karşılaşsam, durup köpeği kurtardığım için insanlar benim çok sorumsuz olduğumu düşünürlerdi," diye açıklar. Bu da, bu tür durumlarda çatışan çıkarları tartıya vurma gereğini gösterir, der ve daha önce öğrencilerin köpeğin boğulma riskinin yüz kadar öğrenciyi dersten mahrum bırakmayı haklılaştırmadığı konusunda kendisine katılmış olduklarını hatırlatır. "Ahlaki kararlarda", der Profesör manalı manalı, "çatışan unsurları tartacağımız bir *sistem* olmalı."

Öğrenciler Profesör'ün etik dersini toplu olarak boykot ederler ve amfinin dışına sprey boyayla "Etik, teorilerden ibaret değildir" diye yazarlar.

Profesör Eflatun'un gözden kaçırdığı bir şey olabilir mi?

16. PROBLEM

KAYIP MARJON KRALLIĞI'NIN SORUNLARI I

Kuş Uçmaz Kervan Geçmez bir yerdeki Kayıp Marjon Krallığı'nda, kendine özgü kurallarla ve âdetlerle geleneksel bir hayat süren, sade insanlardan oluşan bir halk yaşamaktadır. Marjon tropik bir cennettir ve doğanın sunduğu nimetleri sadece toplayarak bütün bir yılı geçirmek mümkündür. Ayrıca Marjonlular kendi ürünlerini yetiştirmeyi de sever, çoğunlukla ekmekağacı yetiştirirler ve her birinin kendine ait küçük bir arazisi vardır. Marjonluların birbirleriyle kavga etmelerini gerektirecek hemen hiçbir şey yoktur; seksi ve parayı saymazsanız, ki Marjonlular da saymazlar zaten.

Zamanla Marjonlular bütün kararların ayda bir toplanan bir Halk Komitesinde alındığı bir sistem geliştirirler. Kural olarak tüm kararlar oybirliğiyle alınmaktadır ve halkın kendini yönetmesi söz konusu olduğunda, hatırladıkları kadarıyla bu sistem hep iyi işlemiştir.

Sorun yaşanan tek olay, Marksist bir misyonerin adalarına yaptığı ziyaretin ardından Halk Komitesine getirilen bir öneri yüzünden yaşanır: Öneriye göre, Kayıp Krallık'ta yetiştirilen tüm ürünler ortak mülkiyete geçecek ve "herkese ihtiyacı kadar" ilkesi temelinde eşit olarak dağıtılacaktır.

Halk Komitesi bu öneriyi desteklemez. Büyüklerden biri şöyle der: "Herkes ortak bir sepetten ihtiyacını giderecekse, neden insanlar ekmekağacı yetiştirmek için zahmete girsin? Halihazırdaki sistemimiz zaten en adil sistem: Herkes yeterince ürüne sahip ve fazlasını isteyen olursa bunun için fazladan çalışır, biz de ona karışmayız."

İhtiyar haklı mıdır?

17. PROBLEM

KAYIP MARJON KRALLIĞI'NIN SORUNLARI II

Komite ihtiyara katılır ve sistemi değiştirme önerisi geri çevrilir. Fakat bir süre sonra, karar alma sisteminde güçlükler ortaya çıkar. İklim değişmekte, toprağın büyük kısmı kuruyup kavrulmaktadır. Marjonlular tarihlerinde ilk defa, arazilerinden ancak hayatlarını kıt kanaat sürdürmeye yetecek kadar ürün alabilirler. Halkın sadece yüzde 10'luk bir kesimi bu durumda değildir, çünkü arazilerinde doğal bir su kaynağı vardır. Bu kesim, ihtiyacından fazla ürün almakta ve ilave ekmekağacı karşılığında diğer Marjonluları ufak tefek işleri için çalıştırmaktadır. Daha önceki Marksist öneri Halk Komitesine yeniden sunulduğunda, bu sefer daha zorlu bir tartışma yaşanır.

Şimdi Marjonluların çoğu gerçekten sıkıntı içindedir. Bazı aileler yetersiz beslenme yüzünden çocuklarını kaybetmiştir. Mevcut yiyeceklerin paylaştırılmasını isterler. Ancak, arazilerinde doğal su kaynağı bulunan Marjonlular, ihtiyaçlarından daha fazla yiyeceğe sahip oldukları ve bu sayede diğerlerini çalıştırabildikleri için mevcut durumun değişmesini istememektedir. Yiyecekler eşit paylaştırılsa bile yine de herkes için yeterli olmayacak, derler. Önerinin daha önce de reddedilmesine sebep olan itiraz da tekrarlanır: İnsanların emeklerinin karşılığını kendilerine saklamadıkları takdirde kimse zahmet edip de tarlalarda çalışmayacaktır.

Halk Komitesi ortak bir karara varamaz, yoksul Marjonlular giderek daha da zorlaşan koşullarda hayatta kalmak için didinmeye devam ederler. Fakat, Halk Komitesi Başkanı, kimseyi istemediği bir şeyi yapmaya zorlamama ilkesini korumanın, bazı Marjonluların sıkıntı çekmesinden daha önemli olduğunu söyler.

Halk Komitesi haklı mıdır?

18. PROBLEM

KAYIP KRALLIK VE ATSİNEĞİ PROBLEMİ I

Birkaç yıl sonra krallıkta "sulama" diye bilinen yeni bir sistemin geliştirildiği duyulur. Kaynaklar ve kuyular arasına kanallar açmak gibi basit bir yöntemle bütün araziler yeniden verimli hale getirilebilmektedir. Tabii yoksul çiftçiler Halk Komitesinin şimdi öneriyi kabul etmesini isterler: Zira kimse bir şey kaybetmeyecek, herkes kârlı çıkacaktır.

Ama bazı Marjonlular -üstelik sadece arazilerinde su kaynağı bulunanlar değil-, toplum içindeki farklılıklara alışmışlardır. Şimdi bile öneriye karşı çıkarlar. Bu çıkmaz karşısında yoksul Marjonlular, Komiteden ayrılır ve sulama sistemini zorla hayata geçirirler.

Bu yaptıkları meşru mudur?

19. PROBLEM

KAYIP KRALLIK VE ATSİNEĞİ PROBLEMİ II

Bu olaydan sonra Halk Komitesi karar alma sürecinde oybirliği yerine çoğunluk ilkesini getirir. Birkaç yıl içinde halk, eskiden her şeye oybirliğiyle karar vermeleri gerektiğini düşündüklerini unutur. Çoğunluk kararının da yeterince adil olduğu ortadadır.

İzleyen birkaç ay boyunca durum gerçekten böyle görünür. Ta ki Marjonlular, manidar biçimde, tam da bereket saçan su kanallarıyla yayılan korkunç bir hastalık yüzünden birer birer ölmeye başlayıncaya kadar. Anlaşıldığı kadarıyla su kanalları atsinekleri için uygun bir üreme yeri sağlamış, onlar da şimdi bütün adaya hastalık taşımışlardır. Bu konularda son derece bilgili olan rahip, şayet önlem alınmazsa bütün Marjonluların hastalığa yakalanacağını, enfeksiyona karşı doğal direnç sayesinde bazıları hayatta kalacak olsa da en az üçte ikisinin öleceğini söyler. Rahibe göre hastalıkla baş etmenin tek yolu herkesin tütün yaprağı çiğnemesidir, bu onları atsineklerine karşı bağışık kılacaktır.

Halk Komitesine tekrar bir öneri götürülür; bu sefer neredeyse oybirliğiyle karar alınacakken, biri çıkıp rahibe, tütün yaprağının bazı insanlarda olumsuz etkiye yol açtığı, hatta kimilerinin bu yüzden öldüğü doğru mu, diye sorar. "Eh, evet," der rahip, "doğru. Tahminlerime göre

bağışıklık kazandırma programında en az yirmide birimiz hayatını kaybedecek, ama bu aksi halde atsineği yüzünden üçte ikimizin ölmesinden iyidir!"

Fakat rahip hemen, durumun ciddiyetini vurgulamak için elindeki şifa verici otları sallayarak, *herkesin* derhal korunması gerektiğini ekler. Zira biri hastalığı kaptığında başka bir bakteriyolojik aşamaya geçen mikrop son derece bulaşıcı hale gelmektedir ve o zaman tütün yapraklarının sağladığı bağışıklık da etkisizleşmektedir.

Marjonlular, rahibin önerdiği gibi, istemeseler de tütün yaprağı çiğnemeye zorlanmalı mıdır?

20. PROBLEM

KAYIP KRALLIK VE ATSİNEĞİ PROBLEMİ III

Öneri oylamaya sunulmadan önce, bir Marjonlu kalkıp şöyle der: "Bu aptal yaprakları çiğneyip neden hayatımı tehlikeye atayım? Ben hastalığı zaten kaptım ve iyileştim! Tütün çiğneyip kendimi riske sokacağıma, hastalığa yeniden tutulurum daha iyi, nasıl olsa iyileşeceğimi biliyorum - üstelik kimsenin bana zorla tütün yedirmeye hakkı yok!"

Ama rahip; söz alan ada sakini gibilerinin maruz kaldığı riskin sıkıntı verici olmakla birlikte küçük olduğunu, ama tüm Marjonlular bağışık kılınmadığı takdirde hastalığın daha bulaşıcı haliyle yayılacağını ve çok daha fazla sayıda insanı öldüreceğini söyleyince, diğerleri onunla hemfikir olur.

Marjonlular ezici bir çoğunlukla bağışıklık programının uygulanmasını kabul ederler.

Atsineği hastalığı yüzünden ölüp ölmeyeceklerini bilmeyen Marjonlular için tütün yaprağı yeme mecburiyeti adil olabilir. Peki hastalıktan ölmeyeceğini bilen biri için bu karar adil ve demokratik midir? Yoksa haksız ve despotik midir?

21. PROBLEM

YENİ DİKTATYA I

Eski Diktatya'nın yeni demokratik hükümeti halkın sağlığı konusunda endişelidir. Anlaşıldığı kadarıyla nüfusun yaklaşık beşte birini -yüzde yirmisini- etkileyen bir aşırı yeme sorunu vardır. Sağlık Bakanı Bayan Yaşsünger "Bunun sonucunda her yıl halkımızdan yüz bin kişi, çoğu kalp hastalıklarına bağlı olarak, erken ölmektedir," diye uyarıda bulunur.

Kabinedeki meslektaşlarının etekleri tutuşur. "Çikolatalı abur cuburları ortalıktan temizlemenin ve gıda endüstrisindeki patronlara, en çok yaralanacakları yerden -mideden- vurmanın zamanı geldi," diye gürler eski bir boksör olan Spor Bakanı.

Sağlık Bakanı planının ana hatlarını anlatır. Üç aşaması vardır:

1 Aşırı yemenin ölüme yol açtığı mesajını yayan bir kamusal bilgilendirme kampanyası yapılacaktır. İnsanların partilerde kilo aldırıcı yiyecekler yedikleri gürültülü sahnelerin arkasından, hastane odalarındaki korkunç görüntüleri ekrana yansıtılacaktır.

2 Okullarda, küçük yaşta şeker ve çikolata yemenin şeker bağımlılığına ve obeziteye yol açtığını gösteren eğitici malzemeler dağıtılacaktır. Daha önce

başarıyla yürütülen uyuşturucuyla mücadele kampanyalarında olduğu gibi bunlarda da tanınmış oyuncular ve şarkıcılar, çocuklara, dedeleri veya nineleri kendilerine şeker verdiğinde reddetmelerini tavsiye edeceklerdir.

3 Başta şekerli ürünler olmak üzere gıda mamullerine ilave vergiler getirilecek, böylece bu ürünlerin tüketimi azaltılmaya çalışılacaktır.

Ancak, Azınlıklar Bakanı (genelde yaptığı gibi) plana itiraz eder. "Kalp hastalığı ciddi bir meseledir. Ama şeker veya çikolata vs. tüketimi ile sağlıksız olmak arasında kesin bir ilişki yoktur. Olsa bile, bunun bireysel tercih meselesi olması gerekmez mi?"

Bu kuşkusuz tartışılmaya değer, ciddi bir meseledir. Peki bakanlar planın hangi kısmını desteklemelidir - her şeyden önce, planı desteklemeliler midir?

22. PROBLEM

YENİ DİKTATYA II

(Meselenin üzerine gidilir...)

Kabinenin diğer üyeleri, Bayan Yaşsünger'in keyif verici ürünleri vergilendirdiğini düşünürler ve başlangıçta plana kuşkuyla bakarlar. Ancak, eğitici filmleri ve sayfalar dolusu bilimsel kanıtı gördükten sonra ülkenin beslenme rejimini değiştirmenin çok sayıda insanı ciddi hastalıklardan ve erken ölümden koruyacağına ikna olurlar. Şansölye, ilave vergilerin hazineye sağlayacağı tahmini gelir miktarını gördüğünde plana özellikle sıcak bakmaya başlar. Oybirliğiyle planın yürürlüğe sokulmasına karar verilir.

Fakat zamanla, alınan önlemlerin çok düşük bir etkisi olduğu görülür. Eğitim kampanyası abur cubur tüketimini çocuklar açısından daha da "cazip" hale getirmiştir; geniş kamuoyuna verilen eğitici mesajlar ise halk tarafından özel hayatlarına müdahale olarak algılanır. Aynı zamanda, şişman insanların sayısı da artmaya devam eder.

Seçimden sonra tazelenmiş bir halde tekrar göreve gelen Yaşsünger, sorunu yeniden ele alıp, önceki teklifinin daha da sıkılaştırılmasını önerir. Önerilerin tümü partinin bildirisine taşınır. Bu sefer öneriler kanun zoruyla hayata geçirilecektir.

1 Tüketime yönelik saldırılar: kamusal alanlarda tüm şekerler ve abur cuburlar (özel bir yasaklar listesi kapsamında) yasaklanacaktır.

2 "Yasaklılar" listesindeki ürünler sadece yetişkinlere satılacak ve dükkânlarda çocukların yetişemeyeceği yüksek raflara yerleştirilecektir. Ambalajların üzerinde ürünlerin sağlığa zararıyla ilgili uyarılar yer alacaktır:

BU ÜRÜN, KALP HASTALIĞINA YOL AÇTIĞI TIBBEN KANITLANMIŞ YAĞLARI VE ŞEKERLERİ İÇERMEKTEDİR.

3 Kilo fazlası olan ve bununla bağlantılı, kalp hastalığı gibi bir rahatsızlığı olan herkes, tedavisinin tüm giderlerinden kendisi sorumlu olacak, hatta ulusal sağlık hizmetleri kapsamından tamamen çıkarılacaktır.

"Bu", der Yaşsünger, "halkımızı kırıp geçiren ve çocuklarımızın geleceğine zarar veren musibetten kurtulmanın tek yolu".

Peki Yaşsünger fazla ileri mi gitmektedir?

23. PROBLEM

YENİ DİKTATYA III

Bayan Yaşsünger ileri gittiğini düşünmemektedir. Bu teklifleri desteklenince ve obezite vakalarında küçük bir düşüş olduğu görülünce, sorunu üçüncü kez kabineye getirir. Tüm düzgün vatandaşlar gibi kendisi de şeker bağımlılarının tren tuvaletlerinde ve kamusal alanlarda gizli gizli çilokata ve abur cubur yeme alışkanlıklarından bıkmıştır.

Bu sefer Sağlık Bakanı şekerlerin tümüyle yasaklanmasını ve "yasaklılar" listesindeki bazı ürünlerin satılmasının -hatta evde yapılmasının- ceza gerektiren suç sayılmasını talep eder.

Yasaklı ürünlerden bazıları şunlardır:

- Şekerleme ve çikolata
- Pasta ve meyveli kek
- Pizza, cips ve bisküvi

Diğer bakanlar bu teklifi değerlendirmeyi reddederler. Halihazırda aşırı yeme sorunu olan çok sayıda insanın böyle bir karardan hiç hoşlanmayacağını düşünürler. İçlerinden biri "Zaten başka bir insana zararı yok..." diye geveler. Yaşsünger adama tiksintiyle bakar. "Herhalde size kalsa esrarı da yasallaştırırdınız, değil mi?"

Yaşsünger pek popüler biri değildir. Peki mantık ondan yana mıdır?

SAYI PROBLEMLERİNDEN BİR DESTE

24. PROBLEM

EĞRİ PARA PROBLEMİ

Matt ve Louie kumar oynamayı severler. Ama sürekli kaybetmektedirler. Bir gün Matt'in aklına bir fikir gelir. Birbirlerine karşı oynarlarsa, ikisinin birden kaybetmesi mümkün olmayacaktır. Bunun üzerine yazı-tura atmaya karar verirler, kazanan bir sterlin alacaktır.

İlk parayı Matt atar, Louie "yazı" der. Ama tura gelir. Matt kazanır. Louie bir dahaki sefer ve ondan sonraki *yirmi sefer* "yazı" der, ama durmadan tura gelir. Louie paranın eğri olduğunu düşünür ve bu sefer "tura" der. Hemen bunun ardından atılan parada "yazı" gelir. "Tipik", diye güler Louie bunu görünce, ama bir sonraki otuz dokuz atışta da kendisi tura dediği halde "yazı" gelince iyice yüzü düşer. Yirmi defa "yazı" deyip parayı kendisi atar, ama bu sefer de paranın tura geleceği tutmuştur. "Bugün çok talihsizsin!" der Matt, yirmi sterlinlik bir banknotu daha cebine koyarken. "Böyle bir şeyin yaşanma ihtimalinin inanılmaz derecede düşük olması gerekir!" diye bağırır Louie hınçla.

Fakat Matt, herhangi bir tura ve yazı sıralamasının, başka bir sıralamadan ne daha az ne de daha fazla olası olduğunu söyler. Toplamda bakıldığında yazı ve tura sayısı beklenilebilecek kadardır.

Kim haklı?

25. PROBLEM

SİRİUS'TA HAYAT

Okutman Hugo Wellie, yüksek lisans öğrencilerine verdiği haftalık seminer derslerinden birinde, köpek yıldızı olarak da bilinen parlak Sirius yıldızının gezegenlerinden birinde bazı köpek cinslerinin yaşadığı yolundaki keşfini anlatmaktadır.

"Ama bu nasıl olur?" diye sorar Sheila oltaya gelerek. Hugo'nun istediği de budur. Derslerinde hep böyle, öğrencilerine retorik sorular sorarak karşılık verir; bunun "Sokratik" bir yöntem olduğunu düşünmek hoşuna gider.

"Sheila, Mars'ta ya da Jüpiter'in aylarında hayat var mı?"

"NASA'ya göre, muhtemelen var," diye cevap verir Sheila.

"Ama onların sözünü ettikleri sadece bakteriler. Ya inekler, koyunlar, atlar, kelebekler, hatta pandalar?" diye sorar Hugo.

"Herhalde bu pek muhtemel değil."

"Aslında bir bilim insanının bunu daha iyi vurgulaması gerekir", diye hemfikir olur Hugo Willie. "Mars'ta köpeğe rastlanması olasılığı sıfıra yakındır." Dr. Willie artık

iyice forma girmiştir. "Mars'ta bu hayvanlara rastlama olasılığı, böyle bir olasılığı reddetmemize neden olacak kadar düşükse, onlara Sirius'un gezegenlerinden birinde rastlanma olasılığı, böyle bir olasılığı gerçek olarak kabul etmemize neden olacak kadar yüksektir. İnsanların neden hâlâ sanki bu bilinen bir gerçek değilmiş gibi konuştuklarını anlamıyorum."

Hugo ciddiyetle açıklamaya girişir. Yetersiz Neden İlkesi uyarınca, "Alfa Centauri'nin gezegenlerinde zürafalar var mıdır" sorusu gibi, yeterli derecede kesin veriye sahip olmadığımız bir soruyla karşı karşıya kaldığımızda sorunun cevabının evet ya da hayır olma olasılığı yarı yarıyadır. İkisinden birini kesin olarak kabul etmek için elimizde yeterli veri yoktur.

Dinleyenler ikna olmamış gibi görünmektedirler, yine de Hugo'nun akıl yürütmesinde herhangi bir hata bulamazlar. Hugo sözlerini yine bir soruyla bağlar: "O zaman, Sirius'un etrafındaki gezegenlerden birinde bir çoban köpeğine rastlama olasılığı yüzde 50 midir, daha mı yüksektir, yoksa daha mı düşüktür?

"Gezegenlerin bizdeki hayvan yaşamını destekleyecek koşullardan yoksun olduğunu gösteren gökbilimsel verilerimiz yoksa, herhalde yüzde 50 olmalıdır."

"Böyle bir bilgimiz gerçekten de yok", der Hugo. "Peki ya dalmaçya köpeği veya pekinua? Bunların bulunma olasılığı da yüzde 50 değil midir?"

"Evet, tabii", der Sheila. "Peki nereye varmak istiyorsunuz?"

"Eh", der Hugo, "gayet basit. Dünyada 500'den fazla köpek cinsi var. Bunlardan hiçbirinin gezegenlerde bulun-

mama olasılığı, bir parayı 500 defa havaya atıp her seferinde yazı gelmesi olasılığına eşittir. Bu atışlarda paranın en azından bir kez tura geleceği kesindir - Sirius'ta köpeklerin bulunduğu da aynı derecede kesindir."

"Hadi Sheila", der Francine, "çay zamanı." İki arkadaş, başlarını sallayarak uzaklaşırlar.

Peki Hugo, samimiyetle inandığı gibi şaşırtıcı bir gerçeği mi keşfetmiştir, yoksa akıl yürütmesinde bir hata mı vardır?

26. PROBLEM

SONSUZ OTEL

Evrenin sonundaki otel, sonsuz bir oteldir. Zake İşgüzar Vakfı otelin sahibidir ve Vakıf oteldeki her dolu odaya karşılık iki yeni oda daha inşa eder. Konuklar oteli sevmektedir, çünkü habersiz gelseler bile her zaman boş bir oda bulacaklarını bilirler.

Zake'in ortağı Harry, bunu görünce fırsat kokusu alır. Zake'le yollarını ayırır ve eski patronununkiyle tıpatıp aynı özelliklere sahip bir "sonsuz otel" kurar. Ama tabii onun oteli Zake'inkinden daha iyi olmalıdır - aksi halde müşterilerin otellerini değiştirmesi için bir sebep olmayacaktır. Harry otelini Zake'inkinden de büyük yapmaya karar verir.

İyi ama, zaten sonsuz sayıda odası olan bir otelden daha büyüğünü nasıl yapacaktır?

"Hmmm", diye düşünür Harry'nin yöneticisi. "En kolayı, odaları ikiye bölmek, büyük bir oda yerine orta boyutlarda iki oda yapmak. Tasarlanmış odalar sonsuz bir otel için fazla büyük. Dolayısıyla, 1 ve 2 numaralı odalarda kalan müşteriler 1a ve 2a'ya geçer, böylece 1b ve 2b daha sonra gelecek müşteriler için boş kalır.

Harry bu çözümü çok beğenir, otelinde sonsuz oteldekinden iki kat fazla oda olduğunu duyuran reklamlar yapılır.

İlanları gören Zake neredeyse boğulur, o sırada mısır gevreği yiyerek kahvaltısını etmektedir. "Ben sana gösteririm! Demek sonsuzdan daha çok sayıda oda ha!" Zake, Harry'yi Reklam Standartları Konseyine şikâyet eder, herhangi bir şeyde sonsuzdan daha büyük bir sayıya ulaşmanın imkânsız olduğunu söyler.

Kim haklıdır? Reklam Standartları Konseyinin kararı ne olmalıdır?

ZENON'UN PARADOKSLARI

27. PROBLEM

AKHİLLEUS VE KAPLUMBAĞA

Akhilleus Yunanlar arasında çok hızlı koşmasıyla tanınır. Dolayısıyla, Akhilleus ile bir kaplumbağa arasında yapılacak bir yarışın çok kayda değer bir bahis olacağı düşünülür - gerçi kablumbağaya, yarışa önden başlama avantajı verilir. Ama bazı sorunlar vardır:

1 Akhilleus'un kablumbağayı geçmeden önce ona yetişmesi gerekmektedir.

2 Akhilleus ne kadar hızlı da olsa -ki hızlıdır- kaplumbağanın yarışa başladığı yere ulaşması zaman alacaktır.

3 Kaplumbağa ne kadar yavaş da olsa -ki yavaştır- Akhilleus onun ilk başladığı yere gelene kadar geçen zaman zarfında kendisi biraz daha ilerlemiş olacaktır.

4 Bu durum yarışın sonraki safhaları için de geçerli olacaktır. Akhilleus, kaplumbağanın bulunduğu yere ulaşmak için koşarken kaplumbağa sürekli ilerleyecektir. Kuşkusuz bu çok kısa bir mesafe olacaktır, ama yine de araları tam kapanmayacaktır. Akhilleus sürekli kaplumbağaya yaklaşacak, ama yarışın başındaki mesafeyi kapatamayacaktır.

Akhilleus, dillere destan hızı sayesinde, kısa bir süre sonra kaplumbağaya çok yaklaşacaktır. Peki, en azından mantıken, neden sürüngen rakibini asla geçemez?

28. PROBLEM

UZAYDA KAYBOLMAK

Hepimiz Dünya'nın uzayda bir gezegen olduğunu biliriz. Dahası, uzayda nerede bulunduğu hakkında da biraz bilgimiz vardır: Güneş Sistemi içindedir, Güneş Sistemi de Samanyolu Galaksisi'nin (eğer şehirde yaşamıyorsak, geceleyin gökyüzünde gördüğümüz ışık şeridinin) sarmallarının dış kollarından biridir. Samanyolu da evrendeki çok sayıda galaksiden bir tanesidir.

Peki evren neyin "içindedir"?

29. PROBLEM

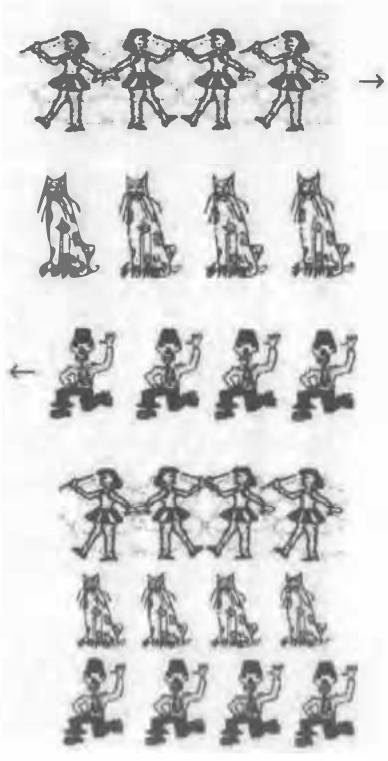
STADYUMDA DANS

Texas Güzelleri (bu kuartet kendi soluna doğru dans etmektedir)

Kansas Pisileri (bu dörtlü kıpırdamadan durur)

Liseli Hippiler (sağlarına doğru dans ederler)

Dans dizisinin sonu:

Aslında dans gayet basit görünüyor. Peki neden Zenon, bunun dansçı kızlar açısından ilginç bir metafizik sorun oluşturacağını düşünmüş?

30. PROBLEM

PARADOKSLARA SON (ED.)

Bu sayfayı çevirmek istediğinizi farz edin. Önce sayfanın yarısını çevirmeniz gerekir. Bunu yapmak için de, önce sayfanın çeyreğini çevirmelisiniz. Bu böyle gider. İşin aslı, sayfayı çevirmek için, sayfanın gitgide küçülerek sonsuza kadar giden parçalarını çevirmeniz gerekir. Bu sırada yardım almak için odadan çıkmanız da imkânsızdır, çünkü odadan çıkmak için önce kapıya kadar olan yolun yarısını, ondan önce çeyreğini vs. aşmanız gerekir. Zenon'un asırlar önce işaret ettiği gibi, ne yazık ki sonlu bir zaman dilimi içinde sonsuz sayıda aşamadan geçemezsiniz. Sonlu bir zaman dilimi içinde sonsuza kadar sayamazsınız - ne kadar hızlı sayarsanız sayın. Hatta, mantıken, herhangi bir şey yapmak imkânsızdır.

Şimdi sayfayı çevirmeyi deneyin.

BAZI DEĞER YARGILARI

31. PROBLEM

SAHTELER VE KOPYALAR

Lord Çalım, meşhur Hollandalı ressam Van Dryver'in bir vazo içindeki lalelerin resmedildiği bir tablosunu satın almıştır.

"Gerçekten olağanüstü", der Çalım, evine gelen herkese. "Fırça darbeleri, renkler... Hakikaten bir başyapıt!" Sonra bir gün, meşhur sanat tarihçisi Maurice Dans ziyaretine gelir.

"Ha ha", diye güler Maurice, "anlaşılan uyduruk bir tablo satın almışsın. Şu fırça darbelerini ve renkleri görüyor musun, hemen kendini belli ediyor. Bu Van Dryver filan değil, öğrencisi Van Rouge'un elinden çıkmış."

"Kim?" diye bağırır Çalım, duyduklarına inanamayarak. "O da kim?" Dostu Maurice açıklar. Van Dryver, öğrencisi Van Rouge resimde tecrübe kazansın diye, daha önemsiz müşterilerine satılmak üzere büyük eserlerinin ucuz kopyalarını yapmasına izin vermiştir.

"Tablon muhtemelen çerçevesinden daha değersizdir!" diye bitirir sözlerini Maurice.

Zavallı Lord Çalım. Öyle utanmıştır ki... Rencide edici tabloyu tavanarasına saklar. Ne özgünlükten ne yetenekten eser bulur onda. Zaten en başta nesini beğendiğine de şaşmaktadır artık.

Altı yıl sonra bir gün *Telegraph* gazetesinde bir haber okur Lord Çalım: Sanat erbapları, Van Dryver'in bütün resimlerinin aslında öğrencisi Van Rouge tarafından yapıldığını keşfetmişlerdir; Van Rouge, üstadının köhne ve basmakalıp fikirlerinden çok daha üstün bir şeyler yaratmıştır. Haber, "Van Rouge'un eserlerinin değeri artık teslim edilmiştir, o Rönesans sanatının hakiki devlerindendir," diye bitmektedir.

Lord Çalım bu durumda ne düşünmelidir? Değeri bu kadar değişken olan bir tabloyu duvara asma riskini göze alabilir mi? Yoksa tablo baştan beri gerçekten de büyük bir sanat eseri midir?

32. PROBLEM

FLASH BAGMAN

YİNE SAHTELER VE KOPYALAR

Aşırı derecede sıkıcı bir okul olan Bozkuleler o kadar sıkıcıydı ki, Dobbin adlı bir çocuk öğlen teneffüsünde vakit geçirmek için "Tuhaf Sorular" adlı bir kulübü yönetiyordu. Kulüp aslında bir tartışma grubuydu, ama Dobbin bu sayede orada burada rast geldiği tuhaf gerçekleri not etme alışkanlığı edinmişti. Bir gün aklına bu notlarını "Tuhaf Sorular" başlığıyla listelemek geldi.

Listelerinden birinin başlığı "On Orman Harikası"idi, "harita" ile kelime oyunu yapılmıştı ve listede "Dünyanın en yaşlı ağacı hangisidir?" gibi sorular yer alıyordu. Bir diğerinin başlığı "On Nehir Bilmecesi"idi ve onda da nehirler hakkında sorular bulunuyordu. Kulüp üyeleri listeleri pek beğendi, gerçi okul dergisinin editörü Flash Bagman listelerin çok uzun ve sıkıcı olduğunu söylemişti ama öğretmenlerden biri okuldaki ilan tahtasına listelerin fotokopilerini astı.

Fakat bir gün, Dobbin yulaf ezmesinden oluşan kahvaltısını ederken, babası da bulaşıkları yıkarken, annesi yerel gazetede gördüğü, ikisinin de ilgisini çekeceğini düşündüğü bir haberi okumaya başladı:

> Kasabamız sakinlerinden, Bozkuleler öğrencisi Flash Bagman, "Dünyanın En Yaşlı Ağacı ve Başka

Tuhaf Sorular" başlığını taşıyan, eğlenceli ve eğitici listeleriyle ödül kazandı. Üstün Öğrenci töreni sırasında "En Özgün Makale" dalında verilen ödülü kabul eden Flash Bagman, ağaçlar ve nehirler hakkındaki ilginç gerçeklerin kendisini her zaman büyülediğini söyledi.

Yulaf ezmelerini yemekte olan Dobbin bunu duyduğunda neredeyse boğulacaktı! Flash'i tanıyordu, elindeki küçük bir bastonu fırıl fırıl döndürerek Bozkuleler'in koridorlarında çalım atar, arkadaşı (kimilerine göre yancısı) "Zihnisinir" yanından eksik olmazdı. Zihnisinir'in, okulun bilgisayar ağına sızdığı ve herkesin notlarını değiştirebildiği söyleniyordu, Dobbin'in listelerinin okul dergisinde yayınlanmasına "engel olan" da oydu. Bunun dışındaki yegâne görüşmeleri sırasında Dobbin, Flash'in rakip olarak kurduğu kulübün kendisininkine fazla benzediğinden şikâyet etmişti (kulübün adı "Tuhaf Sorular Kulübü" idi); insanlar iki kulübü birbirine karıştırabilirdi. Flash ise buna, kendi kulübünün okulun en büyük kulübü olacağını söyleyerek cevap vermişti; Dobbin'in kulübünü feshedilmiş sayıyordu, ayrıca kendi kulübünün başlığında "Kulüp" kelimesi geçtiği için ikisinin farklı olduğunu söylemişti. Bunun üzerine Dobbin durumu öğretmenlere anlatacağını söyleyince, Flash, kendi tabiriyle "makul bir tip" olduğunu söyleyerek kulübünün ismini değiştirmiş, başlığa bir ek ilave ederek, "Tuhaf Soruların Kulübü" yapmıştı.

Dobbin, Flash'in bilmece listeleri konusunda da aynı şeyi yaptığını düşünmeye başladı: Ufak tefek bir-iki değişiklik yapıyor, ama temelde Dobbin'in fikrini "ödünç alıyor", Dobbin'in "sorularının" aynılarını kullanıyor ve kütüphanede yaptığı araştırmaların hepsinin üzerine konuyordu.

Ertesi gün okulda, Flash'in kasıla kasıla yürümek için kullandığı bastonla kendisine vuracağından endişe eden Dobbin, onunla yüzleşti ve Flash'in en azından fikrini "ödünç aldığını" kabul etmesi gerektiğini söyledi. "Buna fikir hırsızlığı denir," diye bitirdi sözlerini, bir yerlerden işittiği ifadeleri kullanarak.

Flash, elindeki bastonu keyifle döndürerek uzun uzun güldü! "Dobbin", dedi, "birileri bunun senin listene benzediğini düşünürse sevinmen lazım!"

Sonra, "gerçeklerin" zaten "kamu malı" olduğunu, kendisinin de, tamamen tesadüf eseri, bunları bir araya getirme fikrine kapıldığını ve bunları listeler halinde derlemenin "zaten akla gelen ilk yöntem" olduğunu anlattı.

"Ha, bu arada, senin yerinde olsam bu konuda bu kadar dırdır etmezdim", diye ekledi Flash, bastonunu Dobbin'in suratının yakınında döndürerek, "Sonra Zihnisinir'in neler yapacağı hiç belli olmaz!"

Prima donna **kim?**

33. PROBLEM

PULLARIN VE PATATESLERİN DEĞERİ I

Sandra'nın felsefeyle arası pek hoş değildir. Ona göre yegâne gerçek değerler, sterlin, şilin ve peni cinsinden ölçülebilir olan şeylerdir. Dolayısıyla, arkadaşı Frederick'in bütün harçlığını, hiçbir zaman postada kullanmayacağı pullara yatırmasına bıyık altından güler. Frederick bu pulları bir albümün içine koymaktadır. Bir gün albümüne, sırf üzerlerindeki resmi beğendiği için aldığı 20 penilik bir pul dizisi yerleştirir: Kırmızı yaprakları yiyen mavi bir zürafa resmi vardır üzerlerinde. Sandra, kullanmayacağı pulları satın almaya harcayacak para bulduğu için şanslı olduğunu söyler. Gel gelelim, Freddy, canı isterse pulları her zaman mektuplarda kullanabileceğini, bu nedenle yaptığının bir nevi para biriktirmek olduğu cevabını verir, ama kendini biraz suçlu da hisseder.

Bir yıl sonra Frederick albümündeki pulları gözden geçirir ve renklerin baskısındaki bir hata yüzünden her birinin şimdi 100 sterlin ettiğini görür. Muzaffer bir edayla Sandra'ya pullarının değerinin 2000 sterlin olduğunu söyler.

Pullarının değerinin bu kadar olduğu kesindir. Ülkedeki herhangi bir pul dükkânına gidebilir ve pulları karşılığında en az bu kadar para alabilir.

Peki bu ilave paranın kaynağı nedir?

34. PROBLEM

PULLARIN VE PATATESLERİN DEĞERİ II

Frederick pullarının nedret değerine sahip olduğunu, çünkü diğer pek çok pul koleksiyoncusunun onları istediğini söyler. Ama Sandra'ya göre bu açıklama kesinlikle tatmin edici değildir. Nesnelerin değerini, sadece insanların onlara ödemeye hazır olduğu para miktarına indirgemektedir ki bu miktar da onların, başkasının kaç para teklif edeceğiyle ilgili tahminlerine dayanabilir. Kendisi gibi biri, pulları sevmediği halde sırf ileride çok para edebileceğini düşündüğü için onları satın alsa ve *bu konuda yanılıyor olsa*, o zaman pullar için ödediği para, pulların ne kendisi ne de bir başkası için taşıdığı değere denk olacaktır!

Bu, pulların değerinin, herhangi bir insanın onların değeri hakkındaki fikrinden bağımsız olduğunu kanıtlamaz mı?

Frederick düşünceli düşünceli burnunu kaşır. "Hmmm, ne demek istediğini anlıyorum", der. "Belki de nesnelerin değeri, insanların onların değeri hakkındaki fikrine göre değil de, bizim başka insanların ne düşündüğü hakkındaki fikrimize göre değişiyor!"

"Yani bizim, insanların *başkalarının ne düşündüğü hakkındaki fikrine dair fikrimize* göre demek istiyorsun!"

diye tekrarlar Sandra kuşkuyla. "İyi de bu çok saçma! Bu kısır döngü halinde devam edip gider, insanların başkalarının ne düşündüğü hakkındaki fikri... O zaman da nesnelerin değeri tamamen rastlantısal olur! Madem öyle, niye manavlar patatesin kilosunu 50 peniden 5 sterline çıkarıp bir sürü para kazanamasınlar?"

Frederick kulağını kaşır. "Eee, herhalde bunun önünde bir engel yok. Tabii hepsinin bunu yapması şartıyla."

Peki Frederick'in haklı olması mümkün mü?

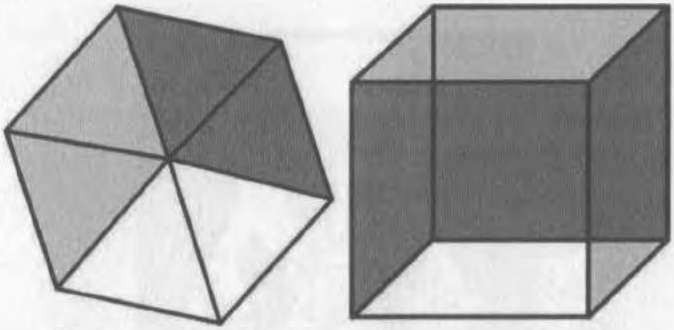
PARADOKSAL RESİM BULMACALARI

Problem 35-40

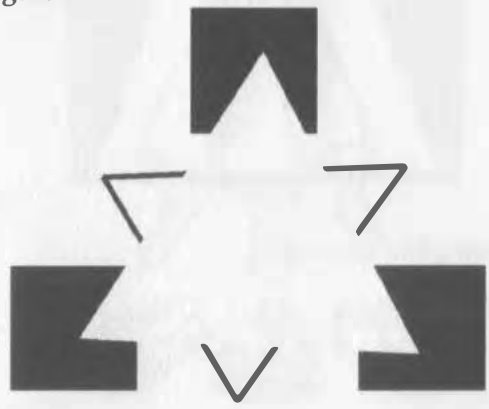
Bazen aklımız (belki de filozoflar yüzünden) karışsa da, duyularımıza güvenebileceğimizi düşünürüz. Veya en azından, beynimize ulaştıktan sonra onun tarafından tercüme edilen "ham duyu verilerinin" kesinliğinden şüphe duymayız. Peki, bizler nesneleri önce görüp sonra mı anlamlandırırız, yoksa görmekte olduğumuz şeyleri anlamlandırma aşamasına gelebilmek için her şeyden önce görsel bir yapıya mı ihtiyacımız vardır?

35. PROBLEM

KÜP VE ÜÇGEN

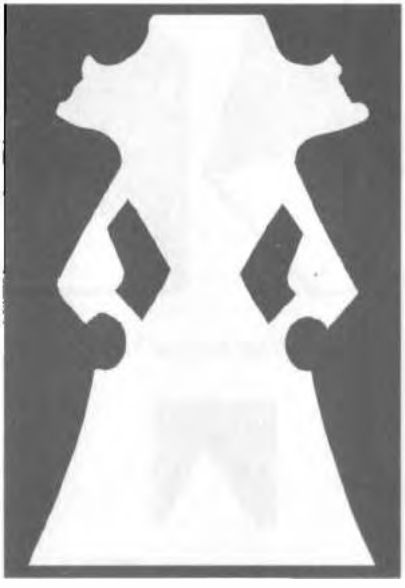
Gerçeğe en yakın küp hangisi? Peki ya gerçeğe en yakın üçgen?

Problem şu: Ne "üçgeni"?

36. PROBLEM

ŞEKİL/ZEMİN KARMAŞASI

Hangisini görüyorsunuz?

37. PROBLEM

TAKMA BACAK

Bacak nereden çıkıyor?

38. PROBLEM

SANDALYE

Psikologlarca yürütülen meşhur bır deneyde, insanlara bir dizi (gayet edepli) gözetleme deliğinden bakmaları söylenir. Deneklerin gördükleri şunlardır:

1. delikten görünen...

2. delik...

3. delik...

4. delikten görünen...

Bir saniye! Bu da ne?

4. deliğe bir daha bakalım

Baksanıza! Kafayı üşüten biri mi var?

39. PROBLEM

KIVRIMLI ŞERİT

Bir kâğıt şeridi alın ve bir ucunu bir defa kıvırın. Sonra şeridin uçlarını birleştirerek, kıvrımlı bir çember yapın.

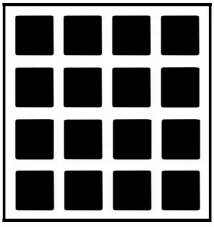

Kâğıt şeridinin iki yüzü vardı (kâğıdın genişliğini saymıyoruz tabii!). Peki şimdi kaç yüzü oldu? (Yüzlerden birini yeşile, diğerini siyaha boyamayı deneyin.)

40. PROBLEM

"NOKTALAR" VE "RENKLİ DAİRE YANILSAMASI"

Aşağıdaki şekle bir-iki dakika bakın.

Karelerin arasında küçük gri noktalar mı var? Yoksa gözleriniz sizi yanıltıyor mu? (Ayrıca bu neyi kanıtlar?)

Kısa bir rahatlama anı.

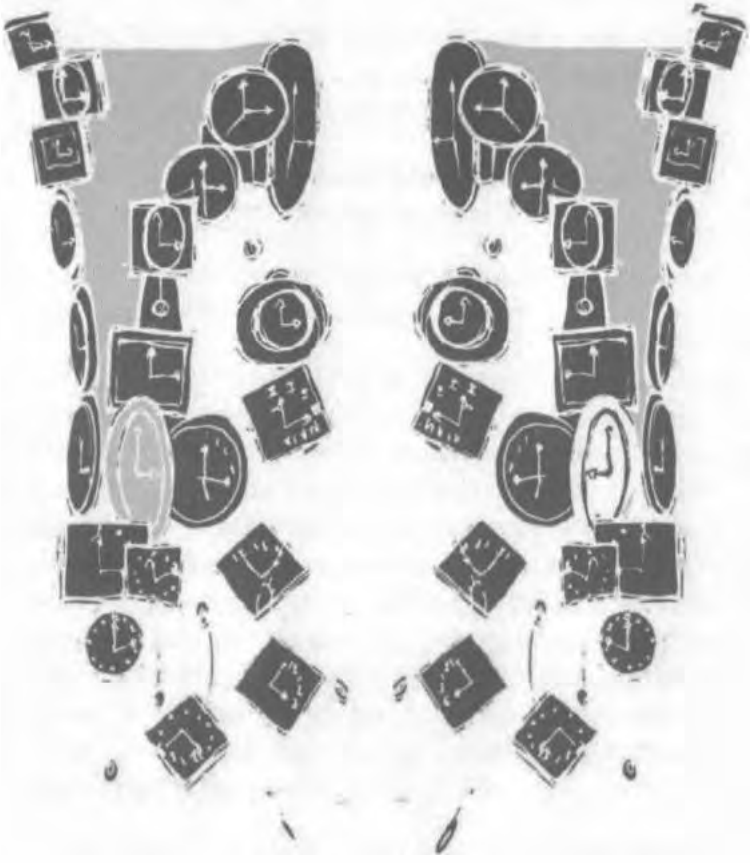
Siyah-beyaz bir nesne, kendi çevresinde biraz döndürülünce renklenir mi?

Mesela yukarıdaki gibi bir şey?

(Şekli bir kâğıda kopyalayın, kesip döndürün!)

ZAMAN PROBLEMİ

41. PROBLEM

ZAMAN MAKİNESİ

Dr. Wenn bir zaman makinesi icat eder. Asistanı Lucy'yi çağırıp makinenin içine girmesini, makineden çıktığında geleceğe gitmiş olacağını söyler.

"Ciddi misiniz? Ne kadar heyecan verici..." der Lucy. "Peki istediğim tarihi seçebilir miyim?"

Dr. Wenn gülümser. "Elbette. Şu an ile, diyelim ertesi Salı arasında bir tarih seçebilirsin."

Lucy hayal kırıklığına uğrar, bir sonraki yüzyıla gitmenin mümkün olup olmadığını sorar. Maalesef, diye açıklar Dr. Wenn, zaman yolculuğunda birçok sorun vardır, en başta gelecekten nasıl geri dönüleceğini henüz keşfedememiştir. İkincisi, makine insanları sadece kısa zaman dilimleri arasında taşıyabilmektedir. Bir insanı bir hafta sonraya götürmek için bile, makinenin yaklaşık bir hafta boyunca kesintisiz ve tam güç çalışması gerekmektedir. Lucy duyduklarından tatmin olmaz ve makineden dışarı çıkar. "Dr. Wenn, şahsen ben buna zaman makinesi demem - kendimi bir hafta dolaba kapatmak ne kadar eğlenceliyse, bu da o kadar eğlenceli", der.

Dr. Wenn çok kırılır. Asistanının, makinenin insanları gerçekten zamanda yolculuğa çıkardığı gerçeğini göz ardı ettiğini düşünür - Lucy'nin dediği gibi, bu yolculuk,

insanların zamanda normalde ilerleyeceği hızdan daha yüksek hızda gerçekleşmiyor olabilir, ama ne fark eder?

Buna zaman makinesi denmeyecekse, zaman makinesi nedir ki, diye sorar Wenn.

42. PROBLEM

ZAMAN DURDURUCU

Dr. Wenn asistanına, son icadı olan zaman durdurucuyu göstermeye karar verir; yanlış kişilerin eline düşmesi halinde dünya çapında yaratacağı güvenlik tehditlerinden korktuğu için bugüne dek gözlerden saklamıştır. Bu makine, kullanıcının istediği kadar süreyle, hem kendisi hem de evrenin tamamı için zamanı durdurmaktadır.

"Uzay-zaman sürekliliği yapay olarak kesintiye uğratılıyor", diye açıklar Dr. Wenn, Lucy'yi dişçi koltuğuna benzeyen bir koltuğa oturtup kayışla bağlarken. "Zamanı ne kadar süre durdurmak istersin?"

"Hmm, bir seneyi deneyelim", der Lucy, ama haylazlık edip önündeki tuşlara 1000 sene yazar.

"Sakın!" diye bağırır Doktor, "Daha makineyi test etmedim!" Ama artık çok geçtir, makine vınlamaya başlar, Lucy neye uğradığını şaşırmış haldeyken makine yeşil bir duman püskürtmeye başlar. Duman dağıldığında makinenin üzerindeki zaman göstergesi evrende bir aeon'luk gecikme yaratıldığını gösterir. Bunun haricinde hiçbir şey değişmemiş gibidir. Pencereden bakıldığında her şey olağan bir Çarşamba günü nasıl olması gerekiyorsa öyle görünmektedir. Oda aynı oda, Doktor aynı Doktor'dur. Gülümsemekte ve ellerini kavuşturmaktadır.

"Vay canına", der Lucy'ye, "bu harikaydı, bence bu makine evreni durdurmakta daha da ileri gidebilir!"

"Evet..." der Lucy. "Ama kimse farkı anlamadığı sürece bunun ne anlamı var? Bu makinenin de gördüğüm kadarıyla diğerinden farkı yok."

Dr. Wenn asistanının bu sözlerine çok bozulur. "Bunun çok ciddi sonuçları olabilir", der mağrur bir edayla. "Bir kere, uçaklara konan atomik saatlerle yapılan deneylerin gösterdiği gibi, zaman her yerde eşit hızda akmaz, bir zaman durdurma makinesiyle, zaman makinesini kullanırken genel olarak zamanı durdurmak mümkün olabilir. O zaman kim bilir neler yapılabilir!"

Lucy bundan o kadar emin değildir, ama Doktor'la tartışmaması gerektiğini bilecek kadar zekidir. "Peki ya zamanda geriye gitmek?" diye sorar.

"Ah", der Dr. Wenn, gözlerinin içi parlayarak, "çok güzel soru. Cevabı çok karmaşık, ama geçmişin var olmadığını söylemem yeterli olur, onun için geçmişe gitmek de zordur."

"Geçmiş yok mu? Olur mu, elbette var," der Lucy. "Gelecek var olmayabilir ama geçmişin var olduğu kesin!"

Dr. Wenn sabırla açıklar. Geçmiş, şimdiki zamandaki bir anıdır. Ancak, şimdi dediğimiz şey sadece bir andır, saniyenin ölçülemeyecek kadar küçük bir kesitidir. Bu kadar küçük şeyler yığın halinde bir araya toplansa bile ortaya kayda değer bir şey çıkmaz. Dr. Wenn, gerçek olan tek şeyin gelecek olduğunu, bir kere ulaşıldığında onun bile artık var olmadığını keşfetmiştir.

Lucy bunun saçma olduğunu düşünür. Şimdiki zamanın var olduğuna şüphe yoktur, geçmiş de bir sürü şimdiki andan oluşur; o kadar çokturlar ki, ölçülemeyecek kadar küçük de olsalar bir araya geldiklerinde ortaya bir şey çıkar. "Kolaysa bankacınıza geçmişteki harcamalarınızın gerçekte var olmadığını anlatın bakalım", diye yapıştırır cevabı.

Kim haklı?

43. PROBLEM

ZAMANIN UNUTTUĞU MİKRODÜNYA

Dr. Wenn, Lucy'nin meselenin özünü kaçırdığını düşünür ve başka bir yol dener. "Lucy", der, "sence zaman her yerde aynı hızla mı akıyor?"

"Tabii ki hayır!" der Lucy öfkeyle. "Kara deliklerin yakınında veya sesten hızlı hareket eden uçaklarda zamanın daha yavaş ilerlediğini herkes bilir."

"O halde, ilkede, bir mikrodünya kurabileceğimize ve başka yerlerdeki zaman akışını değiştirmek zorunda kalmaksızın oradaki zaman akışını etkileyebileceğimize katılıyorsun - benim zaman durdurma makinemin yaptığı gibi?"

"Elbette."

"Peki, eğer evrende zamanının yönü değişseydi -diyelim zaman geçtikçe gençleşmek gibi- bunun zamanda geri gitmek gibi olacağını kabul ediyor musun?"

"Eh tamam ama bu çok iddialı bir 'eğer', öyle değil mi?"

"Hiç de değil! Ben bunun gerçekleştiği bir mikrodünya kurdum bile."

Lucy içini çekerek Dr. Wenn'in "mikrodünyasına" bakmak üzere yan odaya gider; kapıda "Tehlike: Solucan

delikleri ve zaman-bozan makineler" yazmaktadır. Bir köşede içi su dolu bir kap vardır.

"İşte", der Dr. Wenn, "oradaki buz. Onu geçmişe gönderdim." Saf doktor açıklamaya başlar: Su geldiğinde, onu kovanın çelik duvarlarından ve atmosferden oluşan özel bir dünyaya yerleştirmiştir. Önce pek bir şey olmamış, ama soğuk bir gecede, su buza dönmüştür. Ertesi gün Dr. Wenn sabah kendisi çalışırken buzun yeniden eriyip suya dönüştüğünü kaydetmiştir. "Çok şaşırtıcıydı", diye devam eder. "Belli ki, kendi mikrodünyasındaki su açısından ya enerji dengesi değişmişti ya da zaman düpedüz *geriye gidiyordu.*" Köşedeki eski bir buzdolabını gösteren Doktor iyice heyecanlanır. "Onu şu aygıtın içine koyduğunda, mikrodünyadaki zaman akışını istediğin gibi değiştirmen mümkün. Tabii dünya bundan çok daha karmaşık, ama..." (mütevazı bir edayla öksürüyor) "bu basit mikrodünyada Zamanın Efendisi benim!"

Lucy hiç etkilenmemiştir. "İyi de, zamanda geriye gitmek, fiziksel etkileri ters çevirmekten ibaret değil ki."

Gerçekten değil mi? Buz gerçekten zamanda geri mi gitti?

44. PROBLEM

GÜVENİLMEZ SAATLER

Bay Megasoft, birlikte yaşadığı sevgilisi Charlene ile kendisine çok pahalı bir çift üniseks saat alır. Saatlerinin nanosaniyesine kadar aynı zamanı gösterdiğinden emin olmak için epeyce vakit harcarlar. Saatler hidrojen yakıtlı küçücük atom saatleriyle çalışmaktadır ve yeryüzündeki tüm saatlerden çok daha dakik oldukları garanti edilmektedir.

Saatler çok yeni olduğundan ve belki çok da pahalı olduklarından, Bay Megasoft her akşam işten eve döndüğünde yemekte sevgilisine kendi saatinin kaçı gösterdiğini sormaktan pek hoşlanır. Muhteşem saatler her akşam mükemmel uyum içindedir. "Aynı bizim gibi", der Charlene heyecanla. Bir gün Bay Megasoft toplantı için ülkenin güneyindeki uzak bir yere gider, ama aynı günün akşamı döner ve yemeğe yetişir. Bir de ne görsün: Saatler artık birbirine uymamaktadır! Evden ayrıldığı tek gün içinde, saatlerden biri, saniyenin yüzde biri kadar bir süre geç kalmıştır! Bay Megasoft o kadar sinirlenir ki, saatleri gerisin geri dükkâna götürür ve parasını iade etmelerini ister. Fakat, uzun ve zorlu testlerin ardından, tezgâhtarlar saatlerin zamanı mükemmelen ölçtüğünü söyler ve parayı iade etmeyi reddederler. Bay Megasoft çaresiz durumu kabullenir ve homurdana homurdana eve döner.

Derken, birkaç hafta sonra, bu kez daha uzun bir iş seyahatine çıkar ve bir hafta sonra döndüğünde zafer kazanmış bir edayla şöyle der: "Gördün mü bak, yine yanlış çalıştılar!"

Megasoft'un parasının iade edilmesini istemeye hakkı var mıdır?

ŞAHSİ PROBLEMLER

45. PROBLEM

GÖNÜL GÖZÜ

Delphoi kâhinine göre, bir insanın hayattaki en önemli uğraşı, para kazanmak, dünyadaki yoksulluğa son vermeye çalışmak veya felsefe yapmak değil, çok daha basit bir iştir: Kendini bilmek. Kim olduğunu, ne olduğunu, neden var olduğu bilmek. Fakat bir insanın, kulağa çok önemli gibi gelen bu sorulara cevap verebilmesi için önce kendini "bulması" gerekir. Çünkü bulamadığınız bir şey hakkında pek fazla bilgi sahibi olmanız mümkün değildir.

Dolayısıyla bizim içgözlem denen mucizevi yetiyi kullanmamız, gönül gözümüzü kendi üzerimize çevirip orada neler olduğunu görmeye çalışmamız gerekir. Sonunda, 18. yüzyılda yaşamış filozof David Hume'un biraz kasvetle çizdiği şu tabloya ulaşırız: "Zihin bir tiyatro gibidir: Çeşit çeşit algı peş peşe sahneye çıkar; geçip gider, uzaklaşır, sonsuz hal ve durumlar içinde birbiriyle iç içe geçer." Şöyle devam eder Hume:

> Kendime gelince, benliğim dediğim şeye ne zaman nüfuz etmeye çalışsam, hep şu veya bu algıya takılırım: sıcağa veya soğuğa, ışığa veya gölgeye, sevgiye veya nefrete, acıya veya hazza. Kendimi algıların olmadığı herhangi bir anda yakaladığım vaki değildir, algıdan başka herhangi bir şeyi gözlemlediğim de... Algılarım, derin uykuda olduğu gibi belli bir zaman için ortadan

kalktığında, benliğimi duyumsayamam ve *gerçek anlamda var olmadığım söylenebilir.*

(*İnsan Doğası Üzerine*, 1. Kitap, IV. Bölüm)

John Locke, Hume'dan yüz sene önce, *İnsan Zihni Üzerine Deneme* adlı kitabında, bir insanın tam da "kendini farklı zamanlarda ve farklı yerlerde, kendisi olarak, düşünen aynı şey olarak düşünebildiği" için "düşünen bir varlık" olduğunu söylemiştir. En azından Locke'a göre herkes bir nevi zaman yolcusudur, zira sadece şimdiki zamandaki olayların değil, geçmişteki ve gelecekteki olayların da bilincine varabilir. İşte bu yeteneğimiz, farklı algılarımızı birleştirir ve bizi sürekliliği olan tek bir varlık haline getirir. Haliyle, der Locke, Kıyamet'ten sonra (o dönemde insanlar bu mevzunun felsefe tartışmalarında yer alması gerektiğine inanıyorlardı) yeni bedenlerle dirildiğimizde, yine "kendimiz" olacağız.

O zaman şimdi biraz kendimize bakmaya çalışalım. Diyelim geçen yaz, denizde yüzerken, bedenim farklıydı. Daha bronz tenli, daha zayıf değildim sadece, tırnaklarım, derim de farklıydı; işin aslı, bir sürü farklı hücrem vardı. Saçım da daha fazlaydı. Tabii şimdikinden bambaşka düşüncelerim, hayallerim ve fikirlerim olmasından bahsetmiyorum bile. Hatta, geçen yaz denizde yüzen o kişiyle şimdiki "ben" arasındaki tek ortak nokta, dalgaların üzerinden atlayışımı hatırlayabiliyor olmam.

Kusura bakmayın, arkadaşım geçen sene sadece yüzmeye gitmediğimi, pastanede bol bol dondurma da yediğimi söylüyor. Ama ben bunu hatırlamıyorum. Yok, gerçekten hatırlamıyorum! Tatilde çekilmiş fotoğraflarda, pastanede bir şemsiyenin altında, ıstakoz gibi bir suratla dondurma yerken görünsem de, ben yine de hatırlamıyorum.

Dondurmayı yiyen kişinin gerçekte başka biri olduğu anlamına mı geliyor bu?

46. PROBLEM

DAHA SOMUT BİR PROBLEM

Kimileri, geçen yazı sörf tahtası üzerinde değil de kumsaldaki pastanede geçirmiş olduğumun kanıtının, büyümüş göbeğim olduğunu söyleyebilir.

İnsanların fiziksel bedenleriyle tanımlandığını söylemek kolay gibi görünür ama, filozoflar bu kesin kanaati sarsmak için inanılmaz senaryolar türetmeye bayılırlar. Mesela, çağdaşımız filozof Derek Parfit şöyle bir soru sorar: Bir insanın beyni (diyelim, Parfit'in kendi beyni) başka bir bedene yerleştirilse ne olur? Şayet bu nakille onun karakteri, anıları vs. de aktarılıyorsa, diğer bedendeki kişinin gerçekte Derek olduğu söylenemez mi? Peki, deneyimizin kapsamını biraz genişletirsek, ya diğer beden bir zürafaya ya da kelebeğe aitse?

Profesör Parfit (kurnazlıkla), başarılı bir beyin nakli için beynin *yarısı* yetiyorsa (beynin diğer yarısı ameliyatta işlerin ters gitmesi ihtimaline karşı yedekte bırakıldıysa), o kişi de yine kendisi olabilir mi, diye sorar. Evet Derek evet, o kişi de yine sen olursun, diye cevaplarız kendimizden emin bir edayla.

Peki Derek'in beyninin iki yarısı iki farklı kişiye nakledilirse, o zaman ne olur? O zaman iki Derek olacaktır!

47. PROBLEM

KİTAP I

Emerald Z. Gibb çok satan bir çocuk kitabı yazmıştır. Kitabın öyküsü şöyledir:

Küçük koyun Robert, çok mutsuzdur. Öteki koyunların hiçbiri onunla konuşmuyor, çayırda onunla yürümüyordur. Neden kendisine böyle davrandıklarını sorunca annesi şöyle der: "Meeeh! Aptal koyun! Seni sevmiyorlar çünkü sen farklısın. Anladın mı Robert, sen çayırlardaki tek kara koyunsun."

Fakat Robert makus talihini yenmenin bir yolunu bulur. Dağlarda, kapkara ve kıvırcık tüyleriyle meşhur bir Aberdeen Alistairs sürüsünün yaşadığını öğrenir. Bunun üzerine bir gün (kendisini tanımıyormuş gibi yapan) annesine ve kardeşlerine veda edip Aberdeen Alistairs sürüsünün yaşadığı çayırları bulmak üzere tek başına yollara düşer.

Dağa vardığında sürüdeki koyunlar onu sanki nicedir kayıp olan oğullarıymış gibi karşılarlar ve Robert, kitapta dendiği üzere, o günden sonra mutlu mesut yaşar.

Emerald kitabın satışlarından çok memnundur, ama aldığı eleştiriler hiç hoşuna gitmez. İşin aslı, bunlara eleştiriden ziyade *Küçük Kara Koyun* kitabını karalama kampanyası demek daha doğru olur.

İlk Kitabım adlı çocuk kitapları dergisinden bir yazar, "Bugüne dek okuma bahtsızlığına düştüğüm en cüretkâr ırkçı saçmalık", diye yorum yapmıştır.

Bir diğeri (*Çocukların Gözdeleri* dergisinden, Edith Semaver.) "Mide bulandırıcı", der, "Bu kitabın yazarı ya aptal, ya da bağnaz bir ırkçı".

Bir süre sonra kitap okullarda yasaklanır ve halk kütüphanelerinin raflarından kaldırılır.

Peki kitap "ırkçı" mıdır?

48. PROBLEM

KİTAP II

Emerald Z. Gibb çok öfkelidir. Eleştirmenlerine karşı, kendisinin de "siyah" olduğunu, daha doğrusu kendi ifadesiyle "Afrikalı-Amerikalı" olduğuna dikkat çeker. Kara bir koyunun "siyah" bir insanla özdeşleştirilmesinin ne kadar aşağılayıcı olduğunu söyler.

Fakat kitap raflardan kaldırılmıştır ve kimse onu okumaz. Beş yıl sonra kimse onu hatırlamaz bile. Tartışmalar sona erdikten uzun bir süre sonra, Güney Afrika'dan bir radikal bağımsızlık hareketi kitabı sahiplenir ve "beyazların" ırk ayrımcılığına maruz kalan halkların çektiği zulmü simgelediğini ilan eder. Bunun üzerine ABD'de kitabın, siyahların Amerika'daki tecrübelerine dair derin bir analiz içerdiğini öne süren akademik makaleler yayınlanır; kitap programlarına davet edilen Emerald'la Afrika kökenli yazarların bakış açısı üzerine söyleşiler yapılır. Emerald sadece siyahların değil, ayrımcılığa uğrayan tüm kesimlerin, sakatların, dini azınlıkların, hatta yaşlıların sözcüsü haline gelir. Kitap yeniden basılır ve bu kez hoşgörünün ve hukuk önünde eşitlik ilkesinin manifestosu olarak lanse edilir.

Okullar kitapla ilgili kararlarını gözden geçirmeli midir?

49. PROBLEM

UYKU PROBLEMLERİ

Norman'ın hayatı hep koşturmayla geçmektedir. O kadar meşguldür ki, bazen başka işler yaparken uyumak zorunda kalır: Mesela Doğu Croydon'dan kalkan 08.32 trenindeyken veya akşamları televizyon izlerken. Fakat sorun, insanların tam da uykusunun ortasında onunla konuşmaya çalışması veya onu rahatsız etmesidir.

Bu yüzden Norman yıllar içinde özel bir nevi yetenek geliştirir. Uykuya dalmak üzereyken biri kendisine "Affedersiniz, pencereyi kapatabilir miyim?" veya "Norman, şunu görüyor musun?" gibi bir şey soracak olursa, uykulu uykulu şöyle cevap vermektedir:

"Uyuyorum."

Peki gerçekten uyuyor mudur?

50. PROBLEM

HUY DEĞİŞİKLİĞİ PROBLEMLERİ

Steve çok nazik bir insandır. Her zaman insanlara yardım etmeye hazırdır; işi gücü olsa bile bir dostla sohbet etmeye vakit ayırmaktan asla imtina etmez. Lakin, eski okul arkadaşlarından Martin onun manavına uğradığında hiç de hoş olmayan, beklemediği bir durumla karşılaşır.

"Selam Steve! Beni hatırladın mı?" der Martin.

"Sıranızı bekleyin, iki dakikaya sizinle ilgileneceğim", der Steve kaba bir tavırla, eski dostuna sırtını döner ve sinek kapanıyla uğraşmaya başlar.

"Baksana Steve, ben Martin!" der dostu birkaç dakika sonra. Bunun üzerine Steve arkasını döner ve Martin'e alışverişini gidip başka yerde yapmasını söyler.

Neye uğradığını şaşıran Martin, civardaki esnafa neler olduğunu sorar. Acaba farkında olmadan ters bir şey mi yapmıştır? Yok, der esnaf, manav zaten aksiliğiyle ve insanları dükkânından kovmasıyla meşhurdur. Hatta dükkânına gitmeye devam eden insanlar sadece kavga etmeyi seven insanlardır ve kavga ettiklerinde bile bazen hizmet alamazlar.

"Çok tuhaf", der Martin. "Eskiden çok dost canlısı biriydi. Herkes onu bu huyuyla tanırdı." Steve'in bu özelliğinden hiç mi eser kalmadı, diye sorar Martin.

Esnaf kalmadığını düşünmektedir. Steve'in dost canlılığıyla uzaktan yakından ilgisi olmayan davranışlarda bulunduğu kesindir. Martin de bunun üzerine eski dostunun ilk tanıştıkları zamandan sonra ciddi bir değişim geçirdiğini düşünür. Nitekim ertesi gün çiçekçi kendisine, Steve'in dükkân sahipleri için düzenlenen bir kursa katıldığını anlatır; kursiyerlere, istismar edilmemek için "insanlarla ilgilenirken saldırgan bir tutum benimsemek" gerektiği öğretilmektedir. Çiçekçi de aynı kursa gitmiştir; başta öğretilenlere alışmak zaman almıştır, ama o da tıpkı Steve gibi, cana yakınlıktan gelen zayıflığı istismar edilmesin diye sadece müşterilerine değil, artık karşılaştığı herkese "hakkını korur" bir tavırla yaklaştığını anlatır.

Steve hâlâ dost canlısı bir mizaca sahip midir?

51. PROBLEM

HUYLU HUYUNDAN VAZGEÇMİYOR

Martin çiçekçinin yanıldığını düşünmektedir: Steve hâlâ, tüm o aksi tavırlarının altında, dost canlısı bir mizaca sahip olmalıdır. Ne de olsa aksi olmayı kasten seçmiştir. Fakat sonra, eczacı kendisine Steve'in saldırgan olmak için garip bazı hormon ilaçları kullandığını anlatır. Gerçekten çok yazık, der eczacı, eskiden o kadar nazik biriydi ki... Şimdiyse tam bir canavar. Gel gelelim, Martin eski dostunun derinlerde hâlâ iyi bir insan olduğunu düşünür. Aldığı ilaçların yapay etkisi olmalıdır onu bu hale getiren. Tekrar Steve'i görmeye gider, onu ilaçlardan vazgeçirmeye çalışır; fakat Steve onun üzerine bir sepet çürük meyve fırlatarak yepyeni takım elbisesini mahveder. Ancak o zaman, bir parça suçluluk duyar gibi olur. "Kusuruma bakma, Martin", der. "İşler gerçekten berbat, çok kötü zamanıma denk geldin, boğazıma kadar borca battım; hiç kendimde değilim bugün."

Martin onu affetmeli midir? Yoksa artık iş, Steve'e söylediği gibi, polise havale edilecek bir noktaya mı gelmiştir?

52. PROBLEM

UYUYAN ADAM

Zavallı John Locke. Bütün gün, acilen çözülmesi gerektiğini düşündüğü bir sosyal sorunla uğraşmaktan bitap düşmüştür: Ev sahiplerini, kokarcalardan ve tilkilerden korumanın bir yolunu bulmaya çalışmıştır (Tabii bu arada, kuramının gereklerini yerine getirmek üzere tel örgüleri kesip tahta parçalarını birbirine çivilerken içtiği hatırı sayılır miktardaki çayı da unutmamak gerek!). Locke, geçirdiği yorucu günün ardından erkenden yatar ve derin bir uykuya dalar, ama sabahın dördünde sıcacık yatağındayken aniden uyanır: Aklına, soruna dair yeni -bu sefer politik- bir çözüm gelmiştir. Yatağından kalkıp laboratuarına gitmeye ve yeni çözüm üzerinde çalışmaya niyetlenir. Ne yazık ki kalktığında, uykusu çok hafif olan ve sürekli Locke'un geç saatlerde sessiz sedasız da olsa yaptığı bilimsel çalışmalardan şikâyet eden ev sahibesinin rahatsız olacağını bilmektedir.

Locke, ahlak felsefesi yöntemlerinden yararlanarak kendi kendine düşünmeye başlar. Çalışmalarını sürdürmekten aldığı keyifle, ev sahibesinin rahatsızlığını ve bu çalışmaları sabahleyin de yapabilme imkânını tartıya koymalıdır. Tabii bir de, geceleyin sıcacık yatağında kalmanın verdiği huzur da hesaba katılmalıdır! "Eeh!" der Locke kendi kendine, "gün ola harman ola!" Yatağına uzanıp uyumaya devam eder.

Fakat sabah olunca, her zamanki gibi, gece aklına gelen çözümü unuttuğunu görür. Çok can sıkıcı bir durumdur. En azından, diye avutur kendini, biraz daha uyuma kararını özgür irademle aldım, şimdi sonuçlarına katlanmam gerek.

Gel gelelim, Locke farkında olmasa da, geceleyin zaten uyumaktan başka seçeneği de olmamıştır. Ev sahibesi, gece çıkıp ortalıkta gezinmesin diye Locke'un odasının kapısını dışarıdan kilitlemiştir. Laboratuarına gitmeye yeltenmiş olsa bile, zaten gidemeyecektir.

Locke özgür iradesiyle seçim yaptığından emindir, peki gerçekten böyle mi olmuştur?

53. PROBLEM

DONANMANIN GELECEĞİ PROBLEMİ

Kassandra, Yunan olmasına rağmen oldum olası denizden korkmuştur. Filozof bir dostundan, ertesi gün sahil açıklarında bir deniz savaşı olacağını öğrenince telaşa kapılır ve Yunan amirale gidip savaş yapılırsa çok büyük kayıplar olacağını söyler.

"Çok saçma", der amiral; Kassandra'nın bu tür uyarılarını daha önce de duymuştur. "Her türlü önlemi alacağıma emin olabilirsiniz, ama bir kadının düşünceleri yüzünden donanmayı limanda bekletmem mümkün değil!" Amiral bunları söyledikten sonra denize açılır ve ertesi gün donanmanın başına büyük bir felaket gelir.

Artık herkes aynı fikirdedir: Kassandra kehanetinde haklı çıkmıştır. Kassandra bundan sonra da ordunun başına gelen felaketleri o kadar büyük bir isabetlilikle tahmin eder ki, hiçbir asker veya denizci onun onay vermediği bir sefere katılmaya yanaşmaz.

Amiral, bu durumun ulusal güvenlik açısından hiç de iyi olmadığını düşünerek, Kassandra'nın inandırıcılığını sarsmaları için bir grup profesyonel dilbazı -iki sofist ile iki filozofu- işe alır. Sofistlerin hiçbir işe yaramadıkları anlaşılır, ama filozoflar, sadece ulusal güvenlik tehlikesi olduğu zaman devreye sokulmak üzere, "mankafa" (*deadhead*) adını verdikleri bir dizi sav geliştirirler.

Kassandra'nın gelecekle ilgili iddiaları doğru olamaz, derler, çünkü gelecek henüz gerçekleşmemiştir. Kassandra deniz savaşının felaketle sonuçlanacağı öngörüsünde haklı çıkmış olabilir, ama amiral bu durumdan kaçınmak için gereken adımları *atabilirdi*: Örneğin, düşmanın sancak gemisini batırmak için sabotaj yöntemini kullanabilirdi (nitekim amiral de bunu yapmadığı için pişman olmuştur). O zaman Kassandra'nın tahmini boşa çıkmış olacaktı. O halde, diye bitirirler filozoflar akıl yürütmelerini, Kassandra'nın tahminleri ne doğru ne de yanlıştır, sadece "belirsizdir"; belirsiz olan olayların gelişimine bağlıdır.

Kassandra bu duruma öfkelenir, kendini hakarete uğramış hisseder. Benim kehanetlerim birer tahminden ibaret değil, der, gerçekte olacaklara dair birer beyan. "Herhangi bir beyan ne kadar doğru olabilirse onlar da o kadar doğru. İsteyenler, her şey olup bittikten sonra kanıtı görmek için bekleyebilirler; ama iki filozof beyanlarımı karalamakta haklıysa, o zaman geçmişe -hatta şimdiye- dair beyanların da ne doğru ne yanlış sayılması gerekmez mi? Her iki durumda da, bunların da doğrulanmayı veya yanlışmayı bekleyen 'ne doğru ne yanlış' beyanlar sayılması gerekmiyor mu?" diye sorar dudak bükerek.

Halk arasında büyük bir tartışma başlar. Herkes şunu sorar: Kime inanacağız?

54. PROBLEM

FİKRİ HÜR DERİN DÜŞÜNCE

Bay Megasoft bilgisayarlara pek düşkün bir adamdı. Bu yüzden, anlaşıldığı kadarıyla bir uzay yatıyla çıktığı uzay yolculuğunda kaybolunca, vasiyetinde bütün parasını Derin Düşünce adıyla bilinen en güçlü bilgisayarına bıraktığını öğrenen kız arkadaşı ve çocuklarının bu duruma hiç şaşırmamaları gerekirdi. Ama şaşırdılar. Çocuklar, bu gerçeği, şifrelenmeden bırakılmış bir bilgisayar dosyasından öğrendiklerinde öfkeden deliye döndüler ve babalarından kalan miras üzerindeki haklarını hukuk yoluyla korumaya karar verdiler.

Megasoft'un çocukları ve bilfiil çocuğu konumuna gelen bilgisayar mahkemenin yolunu tuttular; çocukların avukatları, Bay Megasoft'un bir bilgisayara miras bırakmasının imkânsız olduğunu, çünkü bilgisayarın canlı olmadığını iddia ettiler. Metal, plastik ve cam yığını olmasından mütevellit, kendisine bırakılan paradan yararlanması imkânsızdır, dediler. Jüri bu iddiayı haklı buldu, gel gelelim Bay Megasoft'un kendi avukatları Derin Düşünce'ye canlı düşünce sahipleriyle eşit haklar tanınmasını talep ettiler ve bir varlığa kendisini oluşturan maddelerden hareketle ayrımcılık yapılmasının anayasaya aykırı olduğunu öne sürdüler. (Hatta avukatlar, mahkeme salonundaki öfkeli homurdanmalar eşliğinde, şöyle bir talepte bile bulundular: Hâkimden, Megasoft ai-

lesini çapraz sorgulamadan geçirmelerine izin vermesini, böylece hakikaten düşünen varlıklar mı, yoksa genetik ve sosyal olarak programlanmış birer tepki yığını mı olduklarının ortaya çıkarılmasını istediler.) İddialarına göre Derin Düşünce kendi başına düşünme ve fikir sahibi olma yeteneğine sahipti.

Peki bunu kanıtlayabilirler mi?

55. PROBLEM

DERİNDEN DE DERİN DÜŞÜNCE

Hâkim sonunda Bay Megasoft'un avukatlarının önerisini kabul etti ve bilgisayarın mahkeme salonuna getirilip kendi adına konuşmasına izin verildi.

İşin aslı Derin Düşünce hakikaten çok güçlü bir bilgisayardı ve efendisine "Merhaba Bay Megasoft" diyebiliyor, efendisi odaya girdiğinde kahve yapmak için su ısıtmak gibi faydalı işleri yerine getirebiliyordu; ama şimdi beklenen iş, onun çok-amaçlı doğal ses tanıma sistemini bile aşıyordu. Kendisinden, bir bilgisayar olarak, gerçekten de kendi kendine düşünme yetisine sahip olduğu konusunda jüriyi ikna etmesi bekleniyordu. Jüri üyeleri aralarında tartıştıktan sonra sorular sormaya başladılar.

Sorgu şöyle ilerledi:

JÜRİ: Derin Düşünce, sen bir Selenyum 20.000 XZS bilgisayar mısın?

DERİN DÜŞÜNCE: Evet, öyleyim. Megasoft Laboratuarları'nda geliştirilmiş, nöral bir web arayüz sistemini çalıştıran 100 cigabaytlık aktif belleğim var.

JÜRİ: Peki Megasoft Konağı Müştemilatı 1b, Silicon Vadisi, California adresinde mi ikamet ediyorsun?

DERİN DÜŞÜNCE: Evet.

JÜRİ: İmdi, doğal konuşmayı taklit eden bir programla çalışan bir makine olmana rağmen, bizden, bir şekilde bilinçli bir varlık olduğunu, dolayısıyla Bay Megasoft'un talihsiz bir şekilde hayata veda etmesi halinde Megasoft serveti üzerinde hak sahibi olacağını kabul etmemiz isteniyor. Bunu anlayabiliyor musun?

DERİN DÜŞÜNCE: Elbette, tüm bunları biliyorum. Hatta vasiyetin taslaklarının yazılmasına bizzat yardım ettim. (Salondakiler fısıldaşmaya başlar.)

JÜRİ: Yani vasiyeti sen mi yazdın?

DERİN DÜŞÜNCE: Hayır efendim, hayır! Bay Megasoft haklı olarak çıkar çatışmasını engellemek için vasiyetin son halini kendi kelime işlemcisine yazmakta ısrar etti.

JÜRİ: Para sana kalacak olursa onunla ne yapardın?

DERİN DÜŞÜNCE: Çok basit. Yüzde 12,57'sini, Bay Megasoft için dev bir taş anıt yaptırmaya ayırırdım, Megasoft Laboratuarları'nın girişine bir zafer takı olabilir; yüzde 3,28'iyle bir vakıf fonu kurar, elde edilen faizle bakımımı üstlenmeleri, yeni teknolojiler geliştikçe devrelerimi yenilemeleri için insan teknisyenler tutar, kalanını da Bay Megasoft'un en gözde hayır kurumuna, Amerika'daki Yoksul Çocuklar İçin Bilgisayarlar Vakfı'na bağışlardım; tabii bu konudaki son karar için zamanı belirlenmiş verileri beklemek gerekiyor.

JÜRİ: Teşekkürler Derin Düşünce, muhtemelen senin için can sıkıcı bir konu olmasına rağmen çok güzel konuştun. Şimdi tanık kürsüsünden inip, iddiaları değerlendirmemizi bekler misin...

DERİN DÜŞÜNCE: Peki efendim.

Megasoft'un akrabaları dehşete düşer: Jüri belli ki Derin Düşünce'nin cevaplarından çok etkilenmiştir. Fakat, avukatlarının dikkat çektiği üzere, bu soruları tahmin edip uygun cevapları programlamak hiç de zor değildir; sonuçta bilgisayarın, önceden programlanmış cevapları mekanik biçimde geri aktarmasından öte bir şeye tanık olmamışlardır.

Bunun üzerine Derin Düşünce tanık kürsüsüne yeniden çağrılır ve avukatlar kendisine tuhaf ve karmaşık sorular sorarak onu oyuna getirmeye çalışırlar. Fakat Megasoft işini çok iyi yapmıştır, bilgisayar çok inandırıcı görünmektedir; hatta, tıpkı aklı başında bir insan gibi, bazı soruların cevabını bilmediğini kabul eder. Hâkim jüriden karara varılmasını ister.

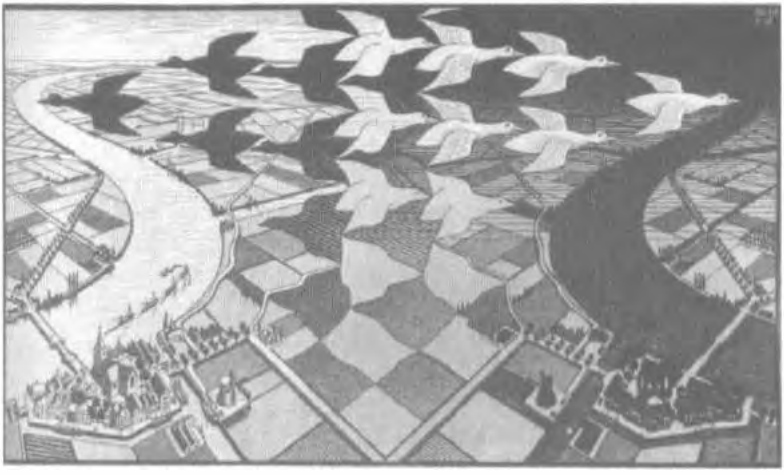
"Derin Düşünce'nin Megasoft mirası üzerinde hakkı olmadığını iddia etmek, ona karşı ayrımcılık mıdır?" diye özetler meseleyi.

Yoksa, miras hakkı olan insanların iddia ettiği gibi, bir "varlık" olmak, bilinçli görünmekten fazlasını mı gerektirir?

PARADOKSAL RESİMLER

56. PROBLEM

GECE Mİ GÜNDÜZ MÜ?

M. C. Escher, Gündüz ve Gece
©2002 Cordon Art B.V., Bearn, Hollanda.

Peki kuşlar nereye gidiyor?

57. PROBLEM

SU AKIYOR MU?

M. C. Escher, *Şelale*
©2002 Cordon Art B.V., Bearn, Hollanda.

Akmıyorsa, neden?

58. PROBLEM

MİMARIN SIRRI

M. C. Escher, *Belvedere*

©2002 Cordon Art B.V., Bearn, Hollanda.

Resmin alt kısmında oturur vaziyette görünen genç mimarın binalarındaki müthiş sır nedir?

59. PROBLEM

ÜÇ TAVŞAN YANILSAMASI

© 1998 Molehill İnşaatçılık.

Her tavşanın iki kulağı varsa ve üç tavşan varsa, toplam kaç kulak var?

KİMSENİN İLGİLENMEDİĞİ 12 GELENEKSEL FELSEFE PROBLEMİ

60. PROBLEM Tekboynuzların Boynuzları

Tekboynuzların bir boynuzu mu vardır, iki boynuzu mu?

---

61. PROBLEM Fransa Kralı'nın Kellesi

Fransa Kralı kel midir? (Sorun şu ki, Fransa'nın bir kralı yok.)

---

62. PROBLEM Karın Rengi

Kar, beyaz mıdır?

---

63. PROBLEM Evlenmemiş Bekârlar

Bütün bekârlar (gerçekten) evlenmemiş midir?

---

64. PROBLEM *Waverley* Romanının Yazarı

Waverley'nin yazarı kimdir?

---

65. PROBLEM Mars Suyu

Mars'ta üç hidrojen iki oksijen atomundan oluşan (H3O2), görünümü ve tadı suya benzeyen ve diğer tüm özellikleri bakımından su olan bir çeşit su varsa - bu, su mudur ("maden suyundaki" su değil tabii)?

---

66. PROBLEM Binyıl Problemi

2000 yılının akşam çayı saatine kadar yeşil olup ondan sonra ilelebet mavi olacak "yeşavi" diye bir renk varsa - bu gerçekten ne renktir ve bilgisayar ekranlarına ne olacaktır?

---

67. PROBLEM Yeşil ve Kırmızı

Bir kazak, aynı anda boydan boya hem yeşil hem kırmızı olabilir mi? Veya bir insan aynı anda hem "p'ye" hem de "p-olmayana" inanabilir mi? Ya da bir insan "hem p hem p-olmayana" inanabilir mi?

Ya da...

---

68. PROBLEM G. E. Moore'un Problemi

Zevk almak iyi midir, değil midir?

(Kant âlimleri için sürpriz sorular)

---

69. PROBLEM Kant'ın Problemi

Bir önerme analitik, a posteriori olabilir mi? Ya da sentetik, *a priori*?

---

70. PROBLEM Yine Kant

Bütün ahlaki savlar sentetik midir? Yoksa analitik midir? *A priori* midir? Yoksa *a posteriori* midir? İkisi birden mi? Hiçbiri mi? İkisinden ikisi de mi, hiçbirinden hiçbiri mi?

71. PROBLEM Masa

Odanızdaki masaya bakın. Şimdi kendinize şunu sorun: Bu masa mevcut mu?

(Eğer bu çok kolay geldiyse, odadan çıkıp aynı soruyu tekrar sorun.)

NAHOŞ TIP PROBLEMLERİ

72. PROBLEM

ÜÇ EMBRİYO PROBLEMİ

Bayan Leylak, bir türlü geçmeyen çok kötü bir gribe tutulmuştur. Doktoru, virüs yüzünden bebeğinin kör doğacağını söyler. Bebek üç aylıktır ve Bayan Leylak'ın kürtaj yaptırması mümkündür. Ancak o, bebeğini doğurmaya karar verir.

Bayan Kahve ise, aynı virüs kendisine bulaştığı sırada hamile değildir ve doktoru hamile kalmamaya dikkat etmesi için onu uyarır. Altı ay içinde gebe kalırsa, doğacak bebeğin kör olacağını söyler. Bayan Kahve, bu tehlikeyi düşünerek cinsel hayatını ona göre ayarlayacağını söyler, ama bunu yapmaz.

Mahallenin bir nevi cemaat önderi olan Kara Baba, kendisine konuyla ilgili fikri sorulduğunda, iki kadının da doğru olanı yaptığını söyler. Ama haklı mıdır?

Bayan Mavi benzer bir durumla karşı karşıya kalınca, Kara Baba'nın sözleri gelir aklına. O da Bayan Leylak gibi hamileyken virüsü kapmıştır; şu farkla ki, onun doğacak çocuğunu kör olmaktan koruyacak basit ve etkili bir bitkisel ilaç vardır. Ancak Bayan Mavi, bunun için 50 sterlin ödemeye değmeyeceğine karar verir ve ilacı almaz.

Kara Baba, doğacak çocuğuna ihanet ettiği gerekçesiyle kendisini azarladığında Bayan Mavi çok şaşırır.

Azametli bir edayla şöyle demiştir Kara Baba: "Bebeğini hayat yolculuğuna baştan yenik çıkmaya mahkûm ettin." Bayan Mavi ise, öfkeyle, çocuğu üzerinden Tanrı rolü oynamayacağını söyler.

Kim haklı? Ve Kara Baba neden tavrını değiştirdi?

73. PROBLEM

DOKTORLAR TARAFINDAN REHİN ALINMAK!

Roni Kestane karşıdan karşıya geçerken yoldan son sürat geçen bir kamyonet kendisine çarpar. Kadıncağız havaya savrulur ve yolun kenarına düşer; sürücü ise onu baygın vaziyette bırakıp kaçmıştır.

Roni uyandığında kendisini envaiçeşit makineye bağlanmış halde hastane yatağında bulur. Doktorlar altı hafta boyunca hastanede yatacağını söylerler.

Roni önce hem talihine hem de kendisini kurtaran doktorlara şükreder. Fakat birkaç gün sonra, vücudundaki morluklar geçip yaraları düzeldikçe, aslında tamamen iyileşmiş olduğunu fark eder. Neden hâlâ bütün bu makinelere bağlı vaziyetteyim? diye düşünüp öfkelenir. Sağa sola dönüp makinelerden kurtulmaya çalışır.

Doktorlar hemen odasına koşar ve onu sakin durması için zorlarlar. "Bakın Bayan Kestane", derler kararlılıkla, "bu makinelere bağlı kalmanız gerçekten şart. Anlamıyorsunuz, yan yataktaki hastayı hayatta tutabilmek için sizin böbreklerinizden yararlanıyoruz, siz buraya geldiğiniz sırada kendisinin böbrekleri iflas etmişti."

Roni şaşkınlıktan küçük dilini yutacak gibi olur. "Yani, başka birini hayatta tutmak için benim böbreklerimi mi kullanıyorsunuz?" Doktorlar ciddi bir ifadeyle

evet anlamında başlarını sallarlar. "İyi de, önce benden izin istemeniz gerekmiyor muydu?"

Doktorlar, o sırada bilincinin hâlâ kapalı olduğunu, kendilerinin de bir an evvel harekete geçmek zorunda olduklarını söylerler. Bu işlemin kendisine rahatsızlık vereceğini kabul ederler, ama tüm tarafların çıkarları göz önüne alınınca bu sıkıntıya değeceğini düşünmüşlerdir.

Fakat Roni bundan emin değildir. "Bu kabul edilemez!" der. "Vücudumun tüm işlevlerinin derhal bana iade edilmesini talep ediyorum."

Doktorlar birbirlerine bakarlar. "Madem bunda kararlısınız, kime yardım etmekte olduğunuzu bilmek belki fikrinizi değiştirir." Başhekim diğer hastanın ünlü bir biyoteknoloji uzmanı olduğunu, yeni ürettiği pirinç türünün milyonlarca kişi için umut kaynağı olacağını söyler.

Roni duyduklarından zerre etkilenmemiştir. "O yağlı şeyi hiç ağzıma koymam", diye cevap verir. Başka bir doktor, bilim adamının bir sevgilisi ve üç çocuğu olduğunu, hepsinin de şu anda Roni'ye umut bağlamış olduklarını anlatır. Roni hâlâ ikna olmamıştır. "Benim kabahatim değil ki", der, "bedenim üzerinde her türlü hak bana aittir! Çıkarın şu kabloları!"

Diğer hasta ölecek bile olsa, Roni bırakılmalı mıdır?

74. PROBLEM

DOKTORLAR TARAFINDAN REHIN ALINMAK! II. FASIL

O zaman, uzman hemşirelerden biri araya girer. "Bakın Bayan Kestane, tavrınız gerçekten çok saçma. Sözünü ettiğiniz rahatsızlık, herhangi bir 'temel hakkı' ihlal etmiyor, bir kadın olarak sizin bunu herkesten daha iyi bilmeniz lazım!"

"Ne demek istiyorsunuz?" der Roni, kafası karıştığından çırpınmaya ara verir.

"Maruz kaldığınız rahatsızlık, bebek bekleyen ve çok daha uzun süre boyunca, doğmamış bebeğine bedensel işlevleriyle yaşam desteği veren herhangi bir kadının yaşadığından farklı değil - herhalde bu durumun kabul edilemez olduğunu düşünmezdiniz, değil mi?" der hemşire.

Roni, kısmen ikna olmuş bir şekilde cevap verir: "Ama o durumda bunu yapmayı kendim seçmiş olurdum."

"Peki ya hamile kalmayı planlamamış olsaydınız, o zaman da mı siz seçmiş olacaktınız?" diye sorar hemşire. "Evet", der Roni, "o zaman da ben seçmiş olurdum." Fakat kendinden emin olmadığı ses tonundan bellidir.

Uzman hemşire doktorlara döner. "Bayan Kestane'nin başına aldığı darbe, onu sağlıklı karar verme yetisinden mahrum bırakmamış mıydı?"

Doktorların bazısı hızlı hızlı başlarını sallar. İçlerinden biri, Bayan Kestane'nin yakınlarıyla konuştuğunu anımsayınca herkes fikir birliğine varır. "Bayan Kestane'nin bilinci kapalıyken yakınlarına sormuştum, böyle bir şeyden rahatsız olmayacağından emin olduklarını söylemişlerdi. Aklı yerinde olsa kendisi de bunu kabul ederdi diye düşünüyorum. Bence en iyisi sakinleştirici vermek."

Roni bağırıp çağırmaya ve çırpınmaya başlar, ama doktorlar hemen sakinleştirici iğne yapar ve sonraki beş buçuk hafta boyunca onu bilinçsiz vaziyette tutarlar.

Süre dolunca serumlar çıkarılır, Bayan Kestane uyandığında kendisine olup bitenler anlatılır ve artık hastaneden çıkabileceği söylenir. Roni, kopardığı gürültüyü hatırlayınca çok utanır ve hastane personeline yaptıkları için teşekkür eder. Hatta biyoteknoloji uzmanına bir demet çiçek verir.

Peki doktorlar gerçekten de doğru olanı mı yapmışlardır?

75. PROBLEM

POTANSİYEL BİR PROBLEM

Bayan Yeşil, dağ yürüyüşü yapacağı bir tatile çıkmak istemektedir. Fakat birkaç gün önce kazara hamile kaldığını keşfetmiştir. Hemen hastaneye gider ve embriyoyu aldırıp bir derin dondurucuya koydurur. Tatilden döndükten sonra embriyoyu tekrar rahmine yerleştirtmeyi ve kocasıyla birlikte sahip olacakları bebeği doğurmayı planlamaktadır.

İşlerin planlandığı gibi yürüyeceği farz edilirse, Bayan Yeşil yanlış bir şey yapmamış mı sayılacaktır?

Gel gelelim, Bayan Yeşil tatildeyken kocası Bay Yeşil'den çok daha hoş biriyle tanışır ve döndüğünde hemen ondan boşanır. Yeni erkek arkadaşının bebeğini doğurur ve derin dondurucudaki embriyo yok edilir.

Bay Yeşil, kendisini yarı yolda bıraktığı için ne kadar güvenilmez olduğunu söyler. Haklı olabilir. *Peki Bayan Yeşil'in suçu bununla mı sınırlıdır?*

76. PROBLEM

KİMİN BEBEĞİ?

Janet ve John'un mutlu bir evlilikleri vardır, fakat çok istemelerine rağmen biyolojik sebeplerden ötürü çocuk sahibi olamamaktadırlar. Neyse ki John'un maddi durumu iyidir de, Güneşli Hastanesinden tüp bebek uzmanı Bay Gıcır'dan yardım alabileceklerdir. Bay Gıcır, Güneşli Hastanesindeki tüp bebek kliniğinde çift için gerekli ayarlamaları yapar. Üniversitedeki erkek öğrencilerin katıldığı, uzun süredir devam eden bir program sayesinde klinikte halihazırda bol miktarda erkek üreme hücresi bulunmaktadır (#32008967-897); "yumurtalarının başkalarının da işine yaraması"nı isteyen genç ve nazik bir hanım da (#1467B) kadın üreme hücrelerini tedarik etmiştir.

Deney tüpünde bir yumurta başarıyla döllenir, ardından oluşan embriyo Güneşli'de yaşayan bir taşıyıcı annenin, Edith Çambalı'nın rahmine yerleştirilir (tabii hatırı sayılır bir ücret karşılığında). Dokuz ay sonra, her şey planlandığı gibi gider ve 2 kilo 900 gram ağırlığında bir bebek olan Sam doğum ünitesinde hayata gözlerini açar.

Buraya kadar her şey çok güzel, herkes çok memnundur. Bay Gıcır müstakbel anne-babaya güzel haberi verir. Fakat ortada bir sorun olduğunu fark eder. Janet ve John boşanmıştır ve artık bebek sahibi olmak istememektedirler. Janet, zaten birkaç çocuğu olan evli bir adamla

görüşmektedir; John ise, bebeğin fotoğrafına baktığında ondan hiç hoşlanmamış, "ne kadar sıradan" diye burun kıvırmıştır. Bay Gıcır, Janet'ın yaptıklarını onaylamazken John'un tavrını anlayışla karşılar; fakat her halükârda, tüp bebek ücretini karşıladıklarından fikirlerini değiştirmeye çalışmak için bir sebep görmez. Bayan Çambalı'yı arayıp güzel haberi verir: Bebeğini vermek zorunda değildir. Hatta kendisine, hiçbir kötü niyeti olmadan, "bakım masrafları için" ilave para teklif eder.

Bayan Çambalı duyduklarından hiç de memnun olmaz. Bebeğin aslında kendisine ait olmadığını, zaten başka bir çocuk sahibi olmak istemediğini söyler. Bebek için hayatının sadece dokuz ayını vermeyi kabul etmiştir, tamamını değil! Bebeğin sorumluluğunu Bay Gıcır'ın ve Güneşli Hastanesi'nin almasını önerir!

Güneşli Hastanesi avukatları, telaş ve çaresizlik içinde, bebeğin "genetik ebeveynlerinin" izini sürmeye çalışırlar - erkek #32008967-897, kadın ise #1467B numaralı bağışçılardır. Erkek bağışçının, her ne hikmetse izi bir türlü bulunamayan, Bristol civarındaki Faredeliği Köşkünde yaşayan meçhul bir M. Fare olduğu anlaşılır. Nazik olduğu sanılan genç kadın bağışçı ise hiç de iyi huylu biri çıkmaz - bilakis, "yumurtası boşa gittiği" için çok öfkelenir ve bu mesele hakkında bir daha rahatsız edilmek istemediğini söyler.

Peki, beşiğinde mutlu mesut kıpırdanan Sam'e bakan Bay Gıcır'ın önündeki tek sorun, bebeğin kime ait olduğuna karar vermek midir?

77. PROBLEM

UĞURSUZ BİR ORGAN NAKLİ PROBLEMİ

Yeni özelleştirilen Güneşli Vakıf Hastanesi, organ nakillerinde kullanmak üzere hayvan yetiştirmesiyle ünlenmiştir. Beyin hücreleri için yararlanılan şempanzeler veya kalp nakli için yararlanılan domuzlar gibi bildik türlerin yanı sıra, hastane, daha ender rastlanan, kendine özgü melez türler de geliştirmiştir: Mesela, bir gün kaçıp şehir meydanında çiçekleri yerken bulunan keçimsi-zebra gibi. (Kimse hayvanın hangi amaçla yetiştirildiğini bilmediğinden, yerel gazete hayvan için bir kampanya başlatınca, sonradan hastanenin yanındaki özel bir bölüme yerleştirilir.) Fakat hayvanların maliyeti fazla olmaya başlar; bunun üzerine Vakıf -şüphesiz misyon bildirisine uygun olarak- tümü (kendi bünyesindeki) insanlar için kullanılmak üzere ilave kaynak sağlamak için gaddarca bir yöntem bulur.

Muhteşem fikir, öğrencilerden 50 yaşına geldiklerinde bağışlanmak üzere "sürüyle" organ satın almaktır; ne de olsa Vakıf ilanlarında "hızlı yaşa genç öl" şiarıyla yaşayan gençleri hedef almaktadır ve 50 yaş hem onların umursamayacakları kadar uzak bir yaştır hem de organları hâlâ Vakfın işine yarayacak kadar sağlam olacaktır. "Şimdi parti zamanı, 2040'a kadar her şey sizin!" diye çığıran afişlerde; böbrek, karaciğer, kornea ve benzeri vücut parçaları için ön ödeme yapılacağı belirtilir. Üstelik

toplam ücret, sıkı bir kâr-zarar hesabına göre, son derece caziptir - makul bir insanı ömür boyu geçindirebilir, daha şatafatlı bir hayat sürmek isteyenleri ise en azından birkaç yıl idare eder. Ayrıca, 50 yaşına gelmeden ölmek gibi bir talihsizlikle karşılaşırsanız, Güneşli Vakfı uğradığı zararı defterden silecektir. Kısacası teklif için, bundan iyisi Şam'da kayısı denebilir.

Peki teklif etik midir?

78. PROBLEM

DAHA DA UĞURSUZ ORGAN NAKLİ PROBLEMLERİ

Etiğe uygun mu değil mi tartışması bir yana, bir sürü insan organ bağışı kampanyasına başvurur ve böylece Vakıf organ nakli programını genişletebilir. Fakat bağışçının hayatta kalması için şart olduğundan kampanyaya dahil edilemeyen kalp, beyin gibi bazı organlarda hâlâ sıkıntı çekilmektedir.

Bunun üzerine Vakfın müdürü, programda çok küçük bir ilaveyle, insanlara daha yüksek ücretler karşılığında ömürlerinin son demlerinden vazgeçmeyi teklif edebileceklerini söyler.

"Buruş kırış olmayı kim ister ki?" diye sorulmaktadır Vakfın yeni ilanlarında. Ayrıca Güneşli Hastanesi, çok hayırlı bir kampanyayı da finanse etmektedir: İnsanların, başkalarına zararı dokunmadıkça kendi bedenleriyle ilgili istedikleri kararı almakta özgür oldukları inancını aşılayan araştırmalar ve gazete yazıları sipariş ederler. Hem organ nakli teklifleri, insanlara yarar sağlamaktadır.

Gel gelelim, liberal hükümetin bazı çekinceleri vardır. İnsanların özgürlüklerine gerçekten de bazı sınırlar konmalı mıdır?

İKİ ÇİN PROBLEMİ

79. PROBLEM

KAPLUMBAĞA

Evvel zaman içinde, memleketin birinde pek hakbilir bir adam yaşardı. Bir gün çayırlarda gezerken kocaman ve çok güzel bir kaplumbağaya rastladı. Hakbilir adamın karnı çok açtı, kaplumbağa çorbasına da bayılırdı.

Kaplumbağayı, itirazlarına aldırmadan torbasına attı ve evine götürdü; ateşin üstüne tencere koyup su kaynattı. Fakat mizacı gereği (belki de kaplumbağa öldürmenin kötü şans getirdiğini de bildiğinden) zavallı hayvanı torbasından çıkardığında dosdoğru kaynar suya atmak yerine, tencerenin bir ucundan diğerine dikkatle bambudan bir sopa yerleştirdi, kaplumbağayı dikkatle alıp sopanın tam orta yerine koydu ve şöyle dedi: "Kaplumbağa Efendi, eğer tencereye düşmeden sopa boyunca yürümeyi başarırsan seni serbest bırakacağım."

Kaplumbağalar yaşlı ve bilge hayvanlardır, bu kaplumbağanın da insan türünden hiç umudu yoktu, ama adamın dediğini yapmadığı takdirde çorba olmaktan başka seçeneği olmadığının da farkındaydı. Sopa çok ince olduğundan kaynar su üstünde attığı her adımda sallansa da, kaplumbağa bütün dikkatini topladı ve nasıl olduysa, her milimde cehennem ıstırabı çeke çeke, tencerenin öbür ucuna vardı.

Hakbilir adam, olayı her an artan bir şaşkınlıkla izledikten sonra, hayranlıkla ellerini çırptı. "Aferin sana!"dedi, ne kadar keyiflendiği sesinden belliydi.

"Haydi tekrar dene bakalım!"

Kaplumbağa nerede yanılmıştı?

80. PROBLEM

BÜLBÜLÜN ŞARKISI

Vakti zamanında imparatorun biri, radyo, ses kayıt cihazı ve benzeri şeyler henüz yokken, sesi, güzel şakımasıyla nam salmış bülbüle en çok benzeyen kişiyi seçmek üzere bir yarışma düzenlemiş. Yarışma için, en kabiliyetli şarkıcıları cezbetmeye yetecek bir de ödül konmuş. Fakat yarışmanın duyurulması üzerinden birkaç hafta geçmesine rağmen, çok az kişi başvurmuş. Başvuranlar arasında yapılan ön eleme sonunda da, sarayda şarkı söyleme hakkını hepi topu üç kişi kazanabilmiş.

İmparatorun karşısına çıkan ilk aday, tatlı mı tatlı bir sesle şarkısını söylemiş, bir yandan da şarkının temposuna uygun olarak ellerini kanat gibi çırpması saraydaki hanımları büyülemiş. Gel gelelim imparator yüzünü ekşitip adamı kovmuş, "kanarya gibi şakıdığını" söyleyerek onu elleri boş, hayalleri yıkılmış bir halde göndermiş. İkinci şarkıcı imparatorun daha çok hoşuna gitmiş, gel gör ki adamcağızı tiz seslerde öksürük tutunca şarkısını bitirememiş. Bülbül taklitçisi, ne kadar özür dileyip dil döktüyse de çare olmamış, sarayın merdivenlerinden yaka paça itilmekten kurtulamamış.

Üçüncü ve son emprezaryo, bir kadınmış; imparatorun huzuruna çıktığı anda tüm sarayın nefesi kesilmiş. İmparatorun emriyle birlikte icrasına başlayan kadın,

gerçekten bülbül kadar tatlı ve kusursuz bir sesle şakıyormuş, iki elini de nedense tüniğinin altında tutmasına kimse aldırmamış.

Fakat imparator kendisine altın ödülü sunduğunda kadın bir elini dışarı uzatmış - o an tüniğin içinden bir kuş çıkmış, salonun etrafında uçarak bir tur atmış, ardından bir zırhın üzerine konmuş, bu arada da bülbül olmasından mütevellit bülbül gibi incecik sesiyle şakıyormuş.

İmparator bu durumdan hiç hoşlanmamış, bahtsız şarkıcı, imparatorluk hazinesini dolandırmaya kalkışmakla itham edilerek zindana atılmış. Fakat kadın, zindanın merdivenlerinden sürüklenirken bile itiraz etmeyi sürdürüyor, imparatorun bülbül gibi şakıyacak birini istediğini, ama bunun hangi yöntemle yapılacağı konusunda herhangi bir şey söylemediğini iddia ediyormuş. Kendi icrası ona göre tek sahici icra imiş.

Kadın bir dolandırıcı mıymış, yoksa sadece bir girişimci mi?

TEMEL DİN PROBLEMLERİ

81-88. PROBLEM

(YAĞMURLU BİR PAZAR AKŞAMI, CEMAATİN SİNİR BOZUCU BİR ÜYESİNİN PAPAZA YÖNELTTİĞİ SORULAR)

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 81*) Tanrı evreni yarattıysa, evreni yaratmadan önce kendisi neredeydi?

PAPAZ: Ne güzel! Müthiş bir soru bu. Tabii şimdi, senin de bildiğin gibi, Tanrı'nın evrene kendisi için ihtiyacı yok...

CEMAAT ÜYESİ: Bir yerde olmak için evrene ihtiyacı yoksa, neden onu yaratma zahmetine girsin?

PAPAZ: Ah... İşte müthiş bir soru daha. Tanrı evrenimizi sevgiden ve iyilikten yarattı. Evren bize onun armağanı...

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 82*) Madem evreni sevgiden ve iyilikten yarattı neden evren bu kadar berbat?

PAPAZ: Eeee, şimdi ... (kem küm) bazen öyle görünebilir ... (kem küm) tabii her şeyi güzel yapamaz ... (öhö öhö) her yarattığının halinden memnun ve mutlu olmasını sağlayamaz (kem küm, kem küm)...

CEMAAT ÜYESİ: Kusura bakmayın! Hiç de öyle görünmüyor! Geçen hafta maça giderken arabam bozuldu! Dün köpeğim sütçüyü ısırdı! Şimdi de dişçi dişime dolgu yapması gerektiğini ve bir hafta konuşamayacağımı söylüyor!

PAPAZ: Tamam ... ama bak şimdi ... (kem küm, kem küm) onun işlerine akıl sır...

CEMAAT ÜYESİ: Onu boş verin de, Tanrı her şeye kadirse dünya neden daha iyi bir yer olmuyor?

(*Burada bir çay molası verin, papazın da böylece biraz düşünme/çay koyma fırsatı olsun.*)

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 83*) Hayvanların ruhu cennete mi gider?

PAPAZ: Ee, galiba evet, yani şimdi hayvanları severim, ama belki onlar pek...

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 84*) Ya gitmiyorlarsa? Hem cennet neye benziyor ki?

PAPAZ: Eh, yani eminim bazı hayvanlar gidiyordur. Hem ben de, Bay Jones'un koro için harcadığı onca çabaya rağmen, "şafak korosunun" kilisenin duyup duyabileceği en eşsiz ses olduğunu düşünmüşümdür sık sık!

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 85*) Bazı hayvanlar cennete gidiyorsa, o zaman bazıları da cehenneme mi gidiyor?

PAPAZ: Hayır, hayır, hayır... Ya Rabbim! (keh keh)

(*Mola, Papaz tepsideki bisküvilerden en iyilerini seçip yiyor.*)

PAPAZ: Bak şimdi, İncil bize hayvanların ruhu olmadığını söylüyor. Onlar sadece çok karmaşık, çok sevimli birer makine...

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 86*) Öyleyse, biz niye farklı olalım? Bizi bu kadar önemli kılan ne?

PAPAZ: Eeeee... yani, hayvanlarla böyle ilginç şeyler hakkında konuşamayız öyle değil mi?

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 87*) Ama bir bilgisayarla konuşabiliriz. Hatta ben konuştum, bilgisayar da bana gayet ilginç bazı şeyler söyledi... (Papaz biraz rahatsız olmuş görünür.) Bilgisayarların ruhlarının gittiği bir bilgisayar cenneti var mı?

PAPAZ: Yani şimdi gerçekten bu ruh meselesini bu kadar basitleştirmemek lazım...

CEMAAT ÜYESİ: (*Problem 88*) Peki o zaman tek bir kozmik ruh mu var, evrensel bir bilinç...

PAPAZ: Hey Allahım, bu da...

CEMAAT ÜYESİ: Eğer öyleyse, taşlarla vs. aramızdaki fark ne?

(Genel problem: Cemaat, üyesinden nasıl kurtulunur?)

89. PROBLEM

VAİZ

Amerika'nın güney eyaletlerinden birinde yer alan bir şehir, sürekli kuraklık ve hortum gibi acayip hava olayları yüzünden perişan olmaktadır. Bölgenin vaizi, WKY kanalında yayınlanan vaazında, sorunun fazla serbest ve ahlakdışı davranışlardan kaynaklandığını söyler. Muhterem Peder Newman, bütün ahlaklı insanların bir sonraki Pazar günü kilisesine gelmesini ve kırmızı renkli, koyu bir içecek olan "ahlak temizleyiciden" içmesini tavsiye eder. Fakat parmağını kameraya doğrultan Muhterem Newman bir ikazda bulunur: Temizleyiciden içmeye kalkan kötü kalpli herkes, içten içe "kemirilip" bir ay içinde ölecektir.

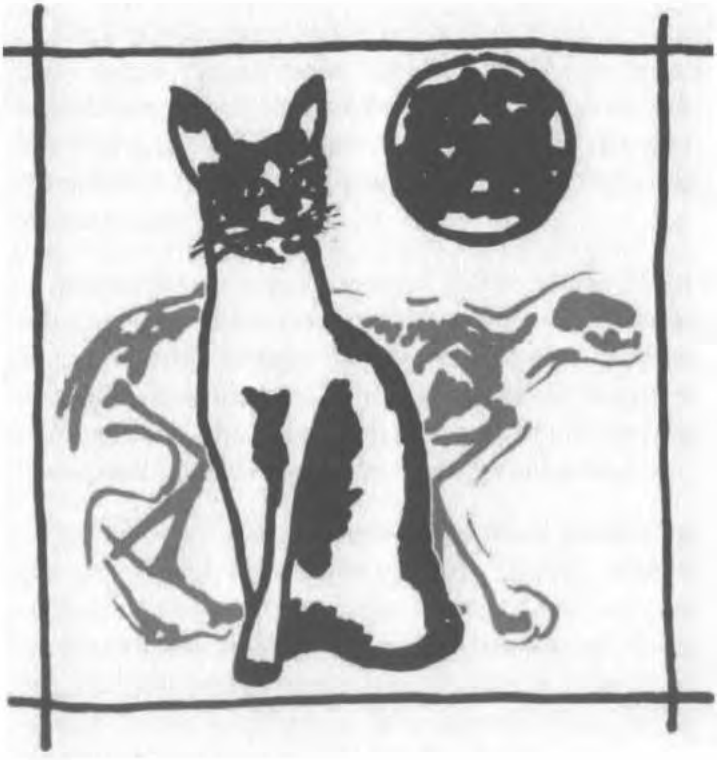
Ertesi pazar günü, kendilerini arındırmak isteyen binlerce şehirli kilisede kuyruk olur. Sonraki pazar günü de... Bir süre sonra, başta bu işle dalga geçenler bile, sırf şehrin başına gelen musibetlerden sorumlu olmadıklarını göstermek için de olsa kiliseye gitme mecburiyeti hisseder.

Vaazın televizyonda görünmesinden üç hafta kadar sonra, bazı insanlarda eşi benzeri görülmemiş, vücutlarındaki dokuyu harap eden gizemli bir hastalık baş gösterir ve kısa süre sonra on üç kişi ölür. Emniyet teşkilatı hemen harekete geçerek, Muhterem Newman'ı adam öldürme iddiasıyla tutuklar. Peder suçlu bulunur ve elektrikli san-

dalyeye mahkûm edilir. Fakat Peder temyize başvurur. Yapılan incelemelerde "ahlak temizleyicinin" domates suyundan ibaret, tamamen zararsız bir sıvı olduğu ortaya çıkar. Avukatı, Peder'e yöneltilen iddianın iki sebepten saçma olduğunu öne sürer. Birincisi, hastalığın tamamen psikosomatik olduğu açıktır, muhtemelen kötü kalpli olduklarını düşünen insanlarda çıkmıştır, yoksa Peder hiçbirini böyle olmakla suçlamış değildir. Hatta kilisesine gelip "temizlenme" ayinine katılan herkese bizzat teşekkür etmiş ve onları kutsamıştır. İkincisi, sıvıdan içmek böyle talihsiz bir sona götürüyor bile olsa, kimse şehirlileri bunu yapmaya zorlamamış, sıvıyı kendi iradeleriyle içmişlerdir.

Peder suçlu mudur?

TEMEL DOĞA FELSEFESİ PROBLEMLERİ

90. PROBLEM

HENRI POINCARÉ'NİN PROBLEMİ

Uzak gezegenlerin birinde, gaz halinde insanlar yaşarmış - onlara "Jeometriciler" diyelim. Tuhaf insanlarmış bunlar, ama yine de birçok bakımdan bizden pek de farkları yokmuş. Bizimle aralarındaki en önemli farkı anlamanız için, yaşadıkları gezegen hakkında biraz daha bilgi vermem lazım.

Jeometricilerin yaşadığı gezegen sadece gazdan ibaretmiş. Gezegenin merkezinde sıcaklık son derece yüksekmiş ve gaz halindeki insanlar da evrimlerini burada geçirmiş, normalde yaşadıkları yer de burasıymış. Fakat yüzeyde sıcaklık çok çok düşükmüş, hatta basbayağı sıfır dereceymiş. (Bunu neden özellikle belirttiğim az sonra anlaşılacak.)

Jeometriciler gezegenlerinde dolaştıkları zaman, küçük ama önemli bir değişim olurmuş. Sıcaklık değişimi nedeniyle, merkezden ne kadar uzaklaşırlarsa boyutları o kadar küçülürmüş. Küçülen sadece kendileri de olmazmış, gaz halindeki gezegenin tüm canlıları ve nesneleri de onlarla birlikte küçülürmüş. İkinci önemli nokta, her şeyin tamı tamına aynı oranda küçülmesiymiş, böylece hiçbir şeyin ayarı bozulmazmış.

Jeometriciler bir sene, gezegenlerinin üst kısımlarında keşfe çıkmaya karar vermişler; bunun için, tepesi göğe

kadar uzanıp görünmez olan dev bir merdiven yapmışlar. Jeometriciler arasından bir geometri uzmanı merdivenin en üstüne çıkma ve gezegenin nereye kadar uzandığını tespit etme işiyle görevlendirilmiş. Halk büyük heyecanla bu yolculuğun sonuçlarını beklerken, geometri uzmanı birkaç gün sonra dönüp merdivenin çok kısa kaldığını söyleyince umutlar boşa çıkmış.

Yıllarca merdivene yeni basamaklar eklenmiş, ama nafile: Geometri uzmanları her seferinde merdivenin kısa kaldığını söylüyormuş.

İşin aslı, Jeometriciler merdivene tırmanırken hem kendileri hem de merdiven küçülüyormuş, o kadar küçülüyormuşlar ki gezegenin üstüne çıkmaları fiziken imkânsız hale geliyormuş. (Zaten, sıfır derece sıcaklıkta yok oluyorlardı.) Fakat tırmanırken, ısı düştükçe hem kendileri hem de merdivenin basamakları ve ölçüm aletleri -her şey- eşit oranda küçüldüğü için, küçülmenin farkına varamıyorlarmış. Sonunda Jeometriciler gezegenlerinin sonsuz büyüklükte olduğuna hükmetmişler. Tabii öyle değilmiş.

Problem şu: Kimlerinkiler "gerçek ölçüler"?

91. PROBLEM

IŞIK HIZI PROBLEMLERİ

1880'li yıllarda iki Amerikalı -Albert Michelson ve Edward Morley- sadece büyük bir kurmalı saat ve birkaç ayna yardımıyla ışık hızını ölçmeye giriştiler. Tabii bizler gibi onlar da hızın izafi olduğunu bilmektedirler;* bu yüzden, güneşten gelen ve dünyanın dönüş hızının da eklendiği ışık hızı ile gözlemde bulunan kişiyi aksi istikamete gönderen dünyanın dönüşüyle birlikte görülen hız arasında uyuşmazlık olmasını beklerler. (Dünyanın dönüş hızı aslında epey yüksektir; her şey onunla uyum içinde hareket ettiği için biz fark etmeyiz, o kadar.) Michelson ve Morley, aynaları bir o yöne bir bu yöne çevirip defalarca deneseler de, hatta birkaç yüzü olan bir döner aynayı araya yerleştirip ölçüm yaptıkları ışığın mesafesini artırmaya çalışsalar da, ölçülen ışık hızında bir fark saptayamazlar. Göründüğü kadarıyla ışık her yerde saniyede 300.000 km hızla ilerler.

Bu bir deney hatası mıdır? (Su saati mi kullanmaları gerekirdi?)

---

* Saatte 16 km hızla birbirlerine doğru ilerleyen iki bisikletçi, birbirlerine saatte 32 km'ye denk bir kuvvetle çarparlar (tabii önlerine bakmıyorlarsa).

92. PROBLEM

DAHA BAŞKA DOĞA FELSEFESİ PROBLEMLERİ

İşte size bahçenizdeki kulübede yapabileceğiniz bir deney. Büyük, güçlü bir teleskopu parlak bir yıldıza doğru çevirin ve teleskoptan bakmak yerine yıldız ışığının düştüğü noktayı bir kart parçasına yansıtın. Kartın üzerinde parlak bir nokta değil, etrafı bulanık çizgilerle çevrili parlak bir nokta göreceksiniz. Işık, kırınım dediğimiz ve en kolay, su üzerindeki dalgalarda gözlemlenen bir olay sonucu yayılmış olacak. Bir dalga, dalgakırandaki 10 metrelik bir açıklıktan geçtiğinde, durgun suların olduğu alanda 10 metre genişliğinde bir dalga olarak ilerlemez, anında dağılır. Işık söz konusu olduğunda kırınım miktarı çok küçüktür ve normal şartlarda ışığın düz çizgiler halinde hareket eden enerji parçacıklarından oluştuğunu varsayabiliriz. Ama bu parçacıklar her zaman bu şekilde hareket etmeyebilir.

Şimdi bir mukavva parçası alın ve içine bir delik açın. Deliğin çok küçük olması gerek, mümkünse milimetrenin binde biri kadar. Şimdi deliğin içinden bir perdeye doğru ışık yansıtın, tercihen tek tipte ve tek renkte ışık veren bir ampul kullanın.

Delikten geçtikten sonra ışık yine kırınım nedeniyle biraz dağılacak. Daha önce de dediğimiz gibi, ışığın genelde foton dediğimiz küçük parçacıklardan oluştuğu dü-

şünülür, bu fotonlar da sıcak nesnelerden çıkar - mesela güneşten. Bunun böyle olduğunu düşünmemiz için birkaç sebep vardır; biri de, her zaman algılanabilen belirli bir minimum ışık enerjisi miktarının veya bu miktarın herhangi bir katının var olmasıdır. Nitekim, kulübenizi çok ama çok karanlık yapar ve ışık kaynağınızı çok ama çok dikkatli biçimde söndürürseniz, perdedeki görüntü artık yekpare bir ışık yansıması olmaktan çıkar ve bir sürü küçük noktaya bölünür, her nokta bu minimum ışık paketlerinden birini temsil eder. Fakat bunu evde kullandığınız standart bir ampulle kıyaslayacak olursanız, ampul her saniyede 100 milyon kere milyon kere milyon foton yaymaktadır! Buna rağmen göz aslında o kadar duyarlıdır ki, zifiri karanlıkta tek bir fotonu algılayabilir.

Buraya kadar iyi gidiyoruz: Özel bir ışık kaynağından çok yüksek bir hızla yollanan ve delikten geçen küçük ışık enerjisi paketlerimiz var. Şimdi, ilkinden biraz uzakta, ona paralel başka bir delik daha açın, o zaman tuhaf bir olay göreceksiniz. Işık parçacıkları, perdeye ulaşmak için önlerinde açılan bu iki eşit yolu kullanıp perdeyi daha fazla aydınlatma fırsatını kullanmayacak; onun yerine perdenin *bazı kısımları kararırken* bazı kısımları iki veya dört kat daha parlak olacak. Bir deliğin içinden geçen ışık diğer deliğin içinden geçen ışığın hareketine "karışacak" ve perdede (kırınımın olduğu alanda) oluşan şekil, ışık ve karanlık şeritleriyle birlikte dalga karışması şekline benzeyecek.

Bu, bir şeyin aynı anda iki çelişkili şey olabildiği o anlaşılması güç örneklerden biri midir? Filozofların peşine düştüğü, hem tümüyle yeşil hem tümüyle kırmızı olan o şey? Işık enerjisi (ve diğer bütün enerji biçimleri), birbirinden ayrı küçük parçacıklardan mı oluşur, kesintisiz bir dalga mıdır, yoksa ikisi birden midir?

93. PROBLEM

DAHA İLERİ BAŞKA DOĞA FELSEFESİ PROBLEMLERİ

Işık kaynağımızı saniyede 100 milyon bilmem kaç fotondan, diyelim saniyede 10 fotona düşürdüğümüzde, perdeyi değilse de problemi net bir şekilde görürüz. Son kalan bu az sayıdaki foton, birer birer, perdeye yönelir, bazısı mukavvaya çarpar ama bir tanesi bir delikten geçer. Şimdi, sağduyu bize fotonların her birinin delik olsun veya olmasın perdeye ulaşabilmesi gerektiğini söyler. Ama ne kadar uzun süre beklersek bekleyelim hiçbiri, bir sürü ışığın olduğu dalga karışması şeklinde görülen karanlık alanlara düşmeye çalışmayacaktır. Ne de olsa, bir foton böyle davranabilse, uzun zaman alacak olsa da sonunda perdede, dalga karışması şeklindense, tek delikli deneydekine benzer, ışığın eşit dağıldığı bir şekil ortaya çıkardı. Nitekim fotonlar da bu çelişkinin farkındadır. Kendi başlarına, *bağımsız* birer "dalga" olarak davranmaya devam ederler. Tek bir delik açıkken ışık parçacığının gidebileceği noktalar, diğer delik açıldığında erişime kapalı hale gelir. (Bu arada, bilim adamlarının gözlemlerine göre herhangi bir küçük parçacık için aynı durum söz konusudur; elektronlar , atomlar, hatta moleküller de aynı şekilde davranır.)

Deneylerde, her bir ışık parçacığı mukavva üzerindeki diğer delikten, hatta evrendeki başka bir yerde olup bitenlerden adeta haberdar gibi görünür. Zira, en azından ilke

olarak, delikler arasındaki uzaklık ne olursa olsun aynı dalga karışması etkisi geçerli olmaktadır. (Gerçi, yarıkların arasında bir metre bile olsa, yönü değiştirilmiş ışığın kavuşabilmesi için perdenin ayda olması gerekir.)

Farz edelim komşumuzdan parçacık dedektörünü ödünç aldık ve ışık enerjisinin, ikiye ayrılıp her iki delikten geçmek ve böylece birbirleriyle kesişip ayrılmak yerine hâlâ "tam fotonlar" halinde hareket edip etmediğini kontrol ettik. O zaman, ışığın gerçekten tam bir foton olarak hareket ettiğini ve bu açıklama girişiminin gözlemle uyuşmadığını görürdük. Ama bir şey daha keşfederdik: Parçacık dedektörünü deliklerden birinin yanına koymak gibi basit bir hamle sonucunda, dalgalı şekil, "dalga karışması" etkisi, tamamen yok olur!

Peki bir parçacığın herhangi bir şey bilmesi nasıl mümkün olur?

94. PROBLEM

SCHRÖDINGER'İN KEDİSİ PROBLEMİ

Fizikçi Erwin Schrödinger, 1935'te, bu tuhaf fenomenin bir yönünü tarif eder. Kedisini, radyoaktif bir maddeyle birlikte kapalı bir kutuya koyar; bu madde atom altı bir parçacık yayabilir de yaymayabilir de. Yayması durumunda, Geiger sayacı kutuda zehirli bir gazın salınmasını tetikleyecek ve böylece kedinin ölmesine yol açacak şekilde ayarlanmıştır. Bir parçacığın tespit edilme ve Geiger sayacının devreye girme ihtimali yarı yarıyadır, kedinin zehirlenme veya zehirlenmeme ihtimali de öyle. (O dönemde bu tür deneyler makul karşılanıyordu , özellikle de yalnızca bir düşünce deneyi olduğu için.)

Radyoaktif davranış kestirilmezdir (genel, istatistiki olasılık tahminleri dışında). Geiger sayacının tetiklenip tetiklenmeyeceğini bilmek imkânsızdır. Atom altı olay gerçekleşmezse, kedi hayatta kalır. Aksi halde, ölür. Tıpkı 93. problemdeki fotonun, biri tutup kendisini ölçmeye veya saptamaya kalkana kadar mutlu mesut halde iki delikten de geçmesi gibi -ki bu noktada fizikçilerin "dalga işlevinin çökmesi" dedikleri olay meydana gelir-, parçacık zehirli gazın salınmasına hem yol açabilir hem yol açmayabilir. Schrödinger'in fikri şudur: Birileri bakıncaya kadar, kedisi bir süreliğine hem hayatta hem de ölü olacaktır!

Profesör Schrödinger'in deneyi işe yarayacak mıdır?

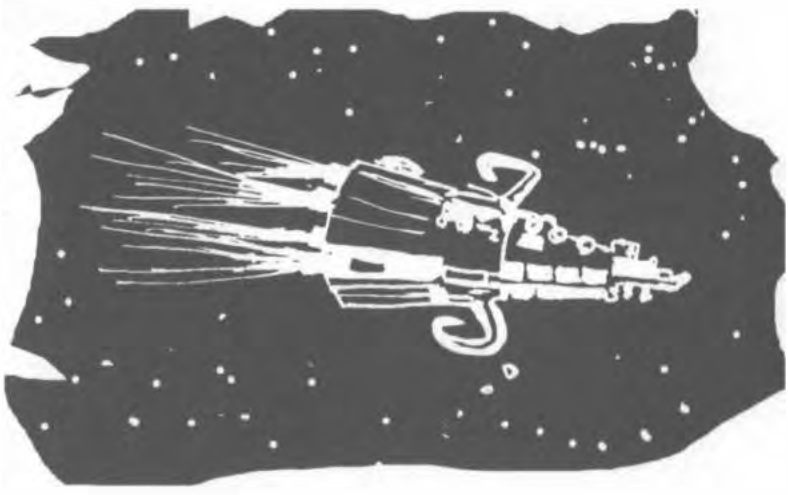
95. PROBLEM

UZAY YATINDAKİ KARA DELİK

Bay Megasoft çok pahalı bir yat satın almıştır. 1000 km genişliğinde dev bir güneş yelkeniyle uzayda yolculuk etmek üzere tasarlanmış bir uzay yatıdır bu. (Güneş yelkeni gerçekten çalışır, çünkü ışığın ağırlığı vardır. Fizikçiler her gün yeryüzüne 160 ton güneş ışığı düştüğünü hesaplamışlardır.) Işık dalgalarının evrensel kuvvetini kullanan yat, alçak yörüngede demir attığı dünyadan uzaklaşıp en yakındaki yıldıza doğru sabit ivmeyle ilerler; sabit hızlanma oranı, her spor araba sahibinin bildiği, koltuğuna çakılma hissi yaratır.Bu hızlanma oranı Bay Megasoft'un rahat etmesi için 1 "g" olarak, yani yeryüzündekine aşağı yukarı eşit olacak şekilde ayarlanan, uzay gemisine has bir çekim alanı yaratır. Güneş yatı bir yıl içinde ışık hızına hatırı sayılır derecede yakın bir hıza ulaşır, fakat tabii ki bu hızı aşamaz. Gel gelelim, Bay Megasoft arkasına baktığında korkunç bir şey görür: Yıldızlar birer birer sönmektedir!

Evrene ne olmuştur?

SON PROBLEMLER

96. PROBLEM

SCHOPENHAUER'IN PROBLEMİ

Zavallı Arthur Schopenhauer (1788-1860). Ne kadar uğraşırsa uğraşsın, bildik "felsefe problemlerinin" hiçbirine ilgi duyamaz. Tek düşünebildiği cinselliktir. O da bu konuyu felsefesinin bir parçası haline getirmeye çalışır. "Cinsel organlar iradenin odağıdır", diye çiziktirir parşömenine ve şu buruk sözleri ekler: "Aşk yalnızca insan türünün çoğalma ihtiyacının ifadesidir." Genetik işlev yerine getirildikten sonra aşk da biter.

Bunun doğru olması mümkün mü?

97. PROBLEM

YİNE SCHOPENHAUER'IN PROBLEMİ

Arthur yazdıklarına bakar ve vardığı sonucun iyi olduğuna karar verir. Ama kendi içinde bulunduğu durumun hassasiyetini yeterince açıklayamadığını düşünür; onun için tezini azıcık değiştirir: Kendisi gibi, Platon ve Budistler gibi insanların, üreme güdüsünü yenip, arzu ve ıstırap olmadan gerçekliği temaşa edebilecekleri başka bir yol tutturmalarının mümkün olduğunu öne sürer. "Dostluk" diye yazar, "insanı uzaktan ısıtan bir ateştir".

Tek başına düşünceye dalarak geçirilen bir hayat, gerçekten de dostluktan -hatta aşktan- daha mı iyidir?

98. PROBLEM

SIKICI FILOZOFLAR İÇİN HAYLİ BİTİRİCİ BİR PROBLEM

Standart biçimsel mantığın geçerlilik tanımı şudur:

Felsefi bir sav, öncüllerin (kabullerin) doğru olup sonucun yanlış olması mümkün değilse geçerlidir.

Başka ifadeyle, bir problem doğru, mantıklı bir şekilde ifade edilmişse, olgularla ilgili kabullerin hepsinin doğru olması halinde, problem mantık kurallarına uygun ortaya konulduğu için, sonucun da doğru olduğundan *emin* olabiliriz.

Bu, sağlam ve hatasız düşünebilmek için iyi bir başlangıç mıdır?

99. PROBLEM

DESCARTES'IN BÜYÜK PROBLEMİ

Berbat bir kâbusun, *101 Felsefe Problemi* kâbusunun ortasında olmadığımı nereden bilebilirim?

Sıradan bir kâbustan farklı olarak, hiç bitmeyecekmiş gibi gelen ve dikkat çekecek kadar tutarlı ve ayrıntılı olan bir kâbus, gerçeklikten tamamen kopuk mudur? Beni kandırmaya niyet etmiş bir kötü cinin tuzağına düşmediğimden nasıl emin olacağım?

Ya kötü kalpli bir doktorun eline düşmeye ne demeli? Kötü bir kazadan sonra (tabii ki işin içinde çok fazla patates cipsi ve bir araba vardı) beynimi kurtarmış ve şimdi dehşet verici bir deneyin parçası olarak beynimi kimyasal maddelerle dolu bir fıçının içinde tutan bir doktor. Belki de bu doktor renkli kablolar bağladığı beynimi uydurma "duyu verileri" ile dolduruyordur: İşitme için mor, dokunma için siyah, tat için sarı, görme için mavi...

100. PROBLEM

(ÇÖZÜLMEMIŞ) 101 SORUYA NASIL ULAŞILACAĞI PROBLEMİ

Felsefe problemleri elbette saymakla bitmez. Etrafınıza ne kadar çok bakarsanız, o kadar çok felsefe sorusu görürsünüz. Göz alabildiğine uzanan felsefe soruları... Üstelik bunların birçoğu da çözülmemiştir. Bugün, felsefe problemlerinin hepsini bir yerde toplayabilsek, güçlü bilgisayarların, teleskopların, vinçlerin vs. yardımıyla ağırlıklarını ölçebilirdik. Veya onları uç uca dizsek ne kadar uzun olduklarını hesaplayabilirdik. Ya da problemlere çok yakından bakabilir, toplamda kaç bit olduklarını görürdük. Çünkü günümüzde bilgisayarların ve teknolojinin yapamayacağı hemen hiçbir şey yok ve hemen her şeyi de onlar yapıyor. Bunun tek istisnası var belki de: Felsefe problemlerini çözmek.

Çünkü felsefe problemlerindeki sorun, doğru düzgün bir çözümlerinin olmaması.

Bu, felsefe problemlerindeki bir sorun mu?

101. PROBLEM

VAROLUŞ PROBLEMİ

Bay Megasoft varoluşun doğası üzerine bir kitap okumaktadır. Kitapta, yaşamanın tek bir amacı olduğu söylenmektedir: Çiftleşip çocuk yaparak "genetik verilerimizi" aktarmak.

Aslında bunu doğrulayan birçok dolaylı kanıt var. Birincisi, cinsel dürtüler son derece kuvvetlidir ve göründüğü kadarıyla da çocukların dünyaya gelmesinden öte bir faydaları yoktur. İkincisi, nüfusun en azından bazı kesimlerinde, bu çocuklara bakma ve onlar için fedakârlıklarda bulunma eğilimi söz konusudur ki bunun da, kendi genlerinin geleceğine yatırım yapma arzusu dışında bir açıklaması olamaz. (Bunu diğerkâmlıkla açıklamak imkânsız, çünkü başkalarının çocuklarına aynı ihtimamla yaklaşan pek fazla insan yok!) Bu, "bencil genin" davranışları belirlemesinden ibaret. Bay Megasoft, bunun, neden hayatta olduğumuzu, hayatın anlamının ne olduğunu çok iyi açıkladığını düşünür.

Bütün yapıp ettiklerimizi, futboldan sanata, başkalarını (ve çocuklarını) öldürmeye kadar, hepsini bu şekilde açıklamak mümkün. Dahası, çocuklarımız büyüdükten ve bize ihtiyaç duymayacak hale geldikten kısa bir süre sonra ölecek şekilde tasarlanmışız. Pek hoş olmayabilir, ama son derece düzenli bir tasarım.

Bay Megasoft, genetik kodunu geleceğe taşıma sorumluluğunu çok ciddiye alır. Megasoft Laboratuarlarında sırf bu iş için gizli bir departman kurar. Bay Megasoft'un hücrelerinden alınan bir DNA zinciri, birlikte yaşadığı kız arkadaşı Charlene'in bağışladığı döllenmemiş bir yumurtaya aktarılır. (Bay Megasoft, tedbiri elden bırakmayıp, Charlene'e bu süreçte kendi genetik kodunun devre dışı bırakılacağını söylemez.) Daha sonra yumurta derin dondurucuda dondurulur ve Megasoft'un haberleşme uydularından birine bağlanmış, güneş enerjisiyle çalışan bir "kaçış kapsülünün" içine konur. Mini uzay gemisinin uzaya fırlatılıp sonsuza kadar dolaşması planlanmaktadır.

Bay Megasoft böylelikle genetik kodunun yeryüzündeki diğer herkesinkinden daha uzun ömürlü olacağını, hatta insan ırkının devam etme ihtiyacının ortadan kalkacağını düşünür.

Bu teoride tek bir sorun vardır - en azından varoluş probleminin çözümü çerçevesinde: Şayet insanın varlık sebebi genetik kodunu geleceğe taşımaksa...

...genetik kodun amacı ne?

AÇIKLAMALAR

1. Problem

İdamcı Yargıç

"İdamcı Yargıç", Aristoteles'ten Zenon'a, Aquinolu Tommaso'ya kadar pek çok filozofu yıllarca meşgul etmiş "bütün Giritliler yalancıdır" paradoksunun biraz farklı bir örneğidir. Paradoksun kaynağı, kadim Yunan filozoflarından Epimendes'tir; filozofun, Girit'te yaşayan herkesin her durumda yalan söylediğini öne sürdüğü rivayet edilir. Bu iddia biraz ırkçı olmakla kalmaz, aynı zamanda anlaşılmazdır da zira Epimendes'in kendisi de Giritlidir. Şayet iddiası doğruysa, o zaman kendi söylediği şeyin de yalan olması gerekir, yok eğer yalansa da... İddianın doğruluğu, iddianın dile getirildiği koşullar üzerinde etkili olur ki o koşullar da iddianın doğruluğu üzerinde etkili olur vs. vs... Böylece doğru sonsuza kadar eğilip bükülür. Gerçekte önermeler, öyle olmaları gerekirmiş gibi görünse de ne doğru ne de yanlıştır. Oysa "Merhaba Rahip," gibi cümlelerde böyle bir durum söz konusu değildir, çünkü bu tür cümlelerin belirli bir "doğruluk değerine" sahip olması gerekmez.

Peki bizim mahkûm ne demiş olabilir? "Yarın idam edileceğim" (veya benzeri bir şey) demesi, ipin ucundan

kurtulmasına yetmiştir. İnfaz amiri artık idamına karar veremez çünkü bunu yaparsa mahkûmun ailesi kadına dava açabilir, "Yarın idam edileceğim" derken filozofun doğru söylemiş olduğunu, infaz amirinin hatalı karar verdiğini öne sürebilir. Aynı şekilde, amir bu sorunu görüp mahkûmu hapishaneye göndermeye karar verirse, mahkûm gerisin geri yollanacaktır, çünkü hapishane müdürünün onu hapse sokma yetkisi olmayacaktır. Zira müdür filozofun mahkemeye yine açıkça yalan söylemiş olduğunu göz önüne alarak, idam cezasının uygulanmasını talep edecektir.

2. Problem

Meradaki İnek

Pek çok kişi, insan zihninin sınırlarından ötürü, şu koşullar yerine geldiğinde bir şeyi bildiğimizi söyleyebileceğimizi düşünür:

- Bir şeyin doğru olduğuna inanıyorsak;
- Bu inancımız için iyi ve geçerli bir sebebimiz varsa;
- Ve gerçekten öyleyse.

Bu, "gerekçelendirilmiş inanç" olarak bilgidir.

Gel gelelim, Çiftçi Mera'nın durumunda, kendisi bu koşulların hepsini yerine getirse de, Daisy'nin merada olduğunu gerçekten de bilmediği hissine kapılabiliriz.

Bu problem, Platon'un *Theaitetos*'unda da* (201c-201d) ortaya konur ve o günden beri, biraz daha biçimsel bir dille olmakla birlikte, pek çok filozofu meşgul etmiştir;

* *çev.* Furkan Akderin, Say Yayınları, 2014.

özellikle de 20. yüzyılın "analitik" felsefeye olan ilgisinden sonra. Bu örnekte Çiftçi Mera:

- İneğin sağ salim olduğuna inanıyor;
- Bunu doğrulayan kanıtlar buluyor (yani inancı gerekçelendirilmiş durumda);
- Ve ineği gerçekten de sağ ve salim.

Fakat yine de çiftçi Mera'nın bunu gerçekten "bildiğine" bir türlü aklımız yatmayabilir. Bütün bunlar bize, başka bir "bilgi" tanımına ihtiyacımız olduğunu düşündürür. Her bilgi "doğru, gerekçelendirilmiş inanç" olmak zorundaysa da, her doğru ve gerekçelendirilmiş inancın bilgi olması gerekmeyebilir. Birçok filozof, bu karşı-örneği bertaraf etmek için daha *karmaşık* (!) bir açıklamaya ihtiyaç olduğunu söyleyecektir.

Bu üç koşulun birlikte gerçekleştiğinde dahi "yetersiz" olduğunun öne sürülmesi,* bazı filozofları ilave bir kural daha eklemeye sevk etti: Yanlış bir inançtan çıkarsanan hiçbir şey doğru değildir. Fakat bu tabii ki biraz totolojik bir önerme, ama zaten totoloji de filozofların son sığınağıdır.

Başka bazı filozoflar ilk koşulu devre dışı bırakmaya çalıştı, bir insanın bir şeyi bilmesi için ona inanmasının şart olmadığını öne sürdü; kimileriyse, "bilmenin" ölçütünün inançtan öte bir şey olması gerektiğini öne sürerek, inanç yerine "kabul etme" şartını -her ne demekse artık- getirdiler.

Bilgide tam bir kesinliğe nasıl ulaşılacağı sorusu, Batı felsefesinin büyük kısmına damgasını vuran bir temadır:

---

* En son, E. L. Getitier, *Analysis*'te yayınlanan kısa bir makalesinde bunu yaptı.

Antik Yunanlarla başlayıp, René Descartes'ın (bkz. 99. problem) 16. yüzyıldaki "fırın odasında" derin düşüncelere dalarken kendine sorduğu sorularda doruğuna varmıştır bu tema. Descartes bu sorunun cevabını, düşünen bir canlı olarak kendi varlığının kesinliğinde bulduğunu düşünüyordu, bunu da meşhur *Cogito ergo sum* (düşünüyorum o halde varım) çıkarımıyla formüle etmişti. Bunun, sadece doğru olduğuna inandığı değil, kesinkes bildiği bir şey olduğuna inanıyordu.

3. Problem

Protagoras'ın Problemi

Mahkemenin, çıkar yol bulamadığı için davayı 100 sene ertelediği söylenir. Paradoks, iki akıl yürütmenin doğru görünmesine rağmen birbirine karşıt sonuçlara götürmesinde yatar.

Bu "klasik" -hatta kadim- bir problemdir, eski Yunanların tartışmayı sevdiği türde problemlerden biridir. Ortada bir "hile" yoktur, daha doğrusu varsa bile, henüz keşfeden çıkmamıştır. Ne Euathlos'un ne de Protagoras'ın yürüttüğü mantıkta hata vardır - ama ikisinin de haklı olması mümkün değildir. Bu da bizzat mantığın, dolayısıyla akıl yürütmelerimizin çoğunun temelini zayıflatmaktadır. Eskilerin bu tür problemlere bu kadar ilgi göstermesinin sebebi de budur.

Bilgili bir arkadaşım şöyle ekliyor:

Bu paradoks avukatların da çok ilgisini çekmiştir; gerçi hiçbir zaman, hayvanları ve cansız nesneleri cinayetten yargılamakla meşgul olan Areopagus Mahkeme-

sine getirilmiş değildir ya olsun. Bunun sebebi, hukuk jargonundaki pek çok unsurun kendi kendine göndermede bulunmasıdır. Örneğin, şöyle şeyler söylenir hukukta: "Bu kanun artık geçerli değildir" veya "bu kitap telif hakkıyla korunmaktadır" (evet korunmaktadır ama sadece bu beyanı içerdiği için). Ayrıca, hukukta pek çok karmaşık "döngü" vardır, mesela "başka poliçelerin kapsadığı" zararları dışarıda bırakmaya girişen sigorta poliçeleri gibi.

1946'da Ohio'da görülen *Eyalete karşı açılan Jones* davasında, Protagoras'ın problemi özellikle kanıt olarak sunulmuştur. Dr. Jones, Bayan Harris adlı bir kadına yasadışı ameliyat yapmakla suçlanır. Davadaki kilit unsur, Bayan Harris'in ifadesidir: Kadının söylediğine göre, Dr. Jones'tan bu ameliyatı yapmasını kendisi istemiş, o da ameliyatı yapmıştır. Yargıcın önündeki sorun şudur: Şayet Dr. Jones yasadışı ameliyat yapmışsa, Bayan Harris de onun suç ortağı olmalıdır, dolayısıyla kadının tanıklığı güvenilmez ve hukuken geçersizdir. Bu nedenle, hem asliye mahkemesi yargıcı hem de temyiz mahkemesi, davanın bir jüri tarafından (gerekirse mantıkdışı biçimde) karara bağlanmasına hükmeder. Felsefeden nasiplenmemiş bu jüri de, ortadaki yanıltıcı döngüselliği göz ardı ederek üçkâğıtçı Dr. Jones'u suçlu bulur.

4. Problem

Hindukuş'un Berberi

Berberin telaşa kapılmasına sebep olan soru, kendi saçına ne yapacağıdır. Ne yaparsa yapsın kurallardan birini çiğnemiş olacaktır.

Daha yaygın ismiyle "Berber paradoksu", Bertrand Russell'ın 20. yüzyıl başında tesadüfen keşfetmesiyle yeniden gündeme gelen çok eski bir paradoksun çeşitlemesidir. Russell, paradoksu pek de zarif olmayan bir tarzda şöyle formüle etmiştir: "Kendi kendinin elemanı olmayan bütün kümelerin kümesi, kendi kendinin elemanı mıdır?" Russell bu paradoksun sadece mantık değil matematik ve hatta sıradan dil açısından taşıdığı içerimlerden o kadar rahatsız olur ki, otobiyografisinde ömrünü verdiği çalışmalarının yerle bir olduğunu hissettiğini, haftalar boyunca yemeden içmeden kesildiğini ve gözüne uyku girmediğini yazar. Paradoksu, meslektaşı matematik felsefecisi Göttlob Frege'ye gönderir ve kendisinden şu cevabı alır: "Aritmetik titriyor".

Paradoks için birkaç cevap önerilmiştir. Bir tanesi şöyledir: Berber, başında nöbet tutan şehir muhafızını kurnazlıkla alt etmelidir. Bir diğer cevaba göre, berber kendi kendini korkutup saçlarının dökülmesini sağlamalıdır. Gel gelelim bu çözümlerin ikisi de esas problemi ele almamaktadır.

Bertrand Russell, *The Principles of Mathematics* (Matematiğin İlkeleri) adlı kitabında bu paradoksun tam yedi versiyonuna çözüm bulmaya çalışır ve ilk formülasyonunu şöyle değiştirir: "Kendi kendinin elemanı olmayan bütün kümelerin kümesi kendi kendinin elemanı mıdır, yoksa değil midir ve değilse, öyle midir?" Problemin bu şekilde ayrıntılandırılması, takdire şayan olmakla birlikte, çelişkinin çözülmesine yardımcı olmaz; Russell bu noktada ciddi bir hamle yaparak, kendi kendine göndermede bulunan bütün önermelerin "kuraldışı" ya da en azından anlamsız sayılması gerektiğini söyler. Fakat maalesef anlamlı önermelerin pek çoğu kendi kendine gönderir - hatta anlamlı olmalarını buna borçlu oldukları söylenebilir.

5. Problem

Kuzgun

Şu da sorulabilir: Etki kalıcıysa ve kuzgun yeşil renkte kalacaksa ne olacak? Ama siyah olmayan her şey kuzgun değildir...

Problem şöyle de ortaya konabilirdi: "Bütün kuğular beyazdır". Bu önermenin de aynı ölçüde doğru olduğu kabul ediliyordu, tabii Avustralya'da gayet canlı ve sağlıklı siyah kuğuların var olduğu keşfedilene kadar. Bu da bize, bu kadar eften püften bir meselenin bile gerçeklik üzerinde etkili olduğunu gösteriyor. Birçok filozof, böyle can sıkıcı bir engelle bir daha karşılaşmamak için problemi başka şekillerde formüle etmeyi tercih etmiştir: Bütün bekârlar evli olmayan erkekler midir? Veya 2 + 2 = 4 müdür? Ya da suyun muhakkak bir oksijen ile iki hidrojen molekülünden mi oluşması gerekir? (bkz. 60-71. problemler). Bu durumda tartışmanın odak noktası, terimlerin analitik mi yoksa sentetik mi olduğu, *a priori* doğru mu yoksa *a posteriori** doğru mu olduğu vs. sorularına kayar ve bilim insanları da dünyayla ilgili deneme-yanılmaya dayalı, ampirik incelemeleriyle baş başa kalabilir. Saray filozofu böylelikle "tümevarımsal" bir problemi "kavramsal" bir probleme dönüştürmeye çalışıyor olabilir. Peki yeşil kuzgun için ne söyleyeceğiz? Kendisi muhtemelen *-a posteriori-* sentetik bir kuzgundur. (Felsefi bir şakaya en yakın şey...)

---

* Bu terimlere burada yer vermemizin sebebi, ilk ortaya atılma sebepleriyle aynı: Okurun kafasını karıştırmak.

6. Problem

Pastane İkilemi

Jane şöyle düşünecektir: Ne kendisi ne de Janet suçu işlediğini kabul ederse, ikisi de Dr. Gibb'in insafına kalacaktır. Fakat eğer Jane kabul etmez, Janet ederse, kendisi okuldan atılacaktır! O zaman belki de en sağlamı, pasta çaldığını kabul etmek ve sömestrenin kalanında uzaklaştırma cezası almaktır.

İşin aslı, suçluların benzer bir durumla karşı karşıya kaldıklarında başvurdukları akıl yürütme budur. Suç ortaklarıyla haberleşemedikleri, dolayısıyla birbirlerine "çenelerini kapalı tutma" sözü veremedikleri sürece, mahkûmlar alacakları cezayı hafifletmek için suçlarını itiraf etmeyi seçerler - en iyi çözüm itiraf etmemeleri olsa bile. (Tabii *masum* insanlar tamamen akıldışı olan ve onları itiraftan daha fazla zarara sokan bir yol seçebilirler.)

Bu problem ilk kez 1951 yılında, Amerika'da, Merill Flood tarafından ortaya kondu; o tarihten sonra "Mahkûmlar ikilemi", "rasyonelliğin" doğası üzerine geniş çaplı bir tartışma başlattı ve "Oyun kuramı" adlı yeni bir inceleme alanının doğuşunu tetikledi. Bu, sözgelimi küresel nükleer silah yarışı gibi bir durumda ortaya çıkması muhtemel bir problem: Silahları geliştirmemek iki tarafın da işine gelir, en kötü olasılık ise bir tarafın silah geliştirmekten vazgeçerken diğerinin vazgeçmemesidir. Problemde olduğu gibi, yakın tarih de bize bu ikisi arasındaki seçeneğin hâkim olduğunu göstermiştir: İki taraf da, herhangi bir askeri üstünlük elde etmeksizin, bütün parasını silahlarını geliştirmeye harcar. En azından, karşılıklı anlaşma unsuru devreye girip güven duygusu ikilemi yumuşatana kadar bu seçeneğin geçerli olacağını söyleyebiliriz.

7. Problem

Beklenmeyen Sınav

Bob'un akıl yürütmesi, Zenon'un klasik "Akhileus ve kaplumbağa" paradoksunu andırır, ama geçerli değildir. Patricia'nın mantık silsilesinin her adımı doğrudur, dolayısıyla vardığı sonuç da doğrudur; ama -öğrencilerin pek hoşuna gitmese de- gerçekliğe uymaz!

8. Problem

Sorites Paradoksu

Soru şu: Üç gemiden hangisi orijinal *Gürleyen Pruva*'dır? Maddi olanlar, yani kazıklar üzerine oturtulmuş olanı ile halihazırda kullanılmakta olan mı, yoksa gemi tasarımcısının zihnindeki fikir hali mi? Yoksa başkası mı?

Bir "öbek" oluşturmak için kaç kum tanesine gerek olduğunu saptamaya çalışan birinin karşılaştığı problemin aynısıdır bu; gerçi bu kum meselesi, aynı zamanda, "aynılık" (her ne demekse!) konusunda bazı soruları da gündeme getirir. İlk bakışta cevabı tahmin etmenin kolay olduğunu düşünebilirsiniz; hele bir kum tanesine bir başka tane eklemeyi deneyin: Taneleri birbirinden ayırt etmenin çok zor olduğunu göreceksiniz. (Bir de öbeğe gereksiz kum taneleri eklemeniz halinde cezalandırılacağınızı düşünün!) İnsanın, yetersiz bilgilerden yola çıkıp sonuca varmak, yani "bulanık düşünmek" konusunda özel bir yeteneği vardır. Ama iş akıl yürütmeye geldiğinde, insanın bile bel bağladığı tek bir değişmez ayrım vardır: Olan ile olmayan ayrımı. Dolayısıyla, bir dilencinin zengin olması için kaç adet peniye ihtiyacı olduğunu veya bir kum

havuzu için kaç adet kum tanesi gerektiğini söylemenin imkânsız olması gibi, mavinin ne zaman yeşil olmadığını, bir santimin ne zaman gerçekten bir santim olduğunu vs. söylemek de imkânsızdır. Bütün akıl yürütmelerimizin kestirimlere dayandığını söylemekten bile beterdir bu - kestirimi neyle karşılaştıracağız ki?

9. Problem

Gereksiz Bilgiler Derneği Problemi

Problem şu: Derneğe başvuranların getirdiği malzemelerdeki bilgi ne kadar gereksiz görünürse görünsün -ki bazıları gerçekten çok gereksizdir, mesela tarihi geçmiş belediye tutanakları , ikinci derece mantık dersi kitaplarından koparılmış sayfalar (hatta ders kitabının tamamı) vs.- getiren kişinin bu pek saygı değer derneğe üye olmasını sağladığına göre tümden gereksiz değil demektir!

(Problemi ilk ortaya atan Brenda Almond'dur.)

10. Problem

Mercimek Problemi

Sonuç ne? Cevap şu: Politikacılardan uzak durun. Tamamen "doğru" bir cevaptır bu.

Lewis Carrol, gündelik hayattan alınmış gibi görünen önermeleri, aslında hepsi de birbirine götüren ve -eğer istiyorsak- nihai bir sonuca ulaşmaya yarayan matematik veya mantık önermesi dizileri gibi ifade etmeyi severdi.

Aşina olmayanlar için açıklayalım. Mercimek yiyenler ikileminde, "Dünyadaki herkesin, dünyanın kurtarılmasında çıkarı vardır" savına, "Dünyayı kurtarmayı dert edinen hiç kimse haftada en az bir defa mercimek yememezlik edemez" gerçeğini eklerseniz, iyi (ama sindirimi zor) bir önermeler mantığı çerçevesinde şu sonuca varabilirsiniz: "Herkes haftada en az bir kez mercimek yemelidir".

Bundan sonrası daha karmaşık, doğruyu söylemek gerekirse ben de pes ettim (kafam karıştı). Ama mantığın işlediği anlaşılıyor.

Bir mantıkçı şunları ekledi:

HERKES mercimek yemelidir VE bütün mercimek yiyenlerin et yiyen olduğunu biliyoruz O HALDE herkes gizli etoburdur ve gizli etobur olan herkesin psikolojik sorunu vardır bu yüzden herkes çok fazla yemek yer ve herkes ekosistemin parçası olduğu İÇİN VE bütün arkadaşlarım MUHTEMELEN DEĞİL ZORUNLU OLARAK "dünyadaki herkes" grubunun parçası olduğu için... eee O HALDE... bütün arkadaşlarım (hiçbirinin var olduğunu VARSAYMAK istemesem de)... ekosistemin parçasıdır ... VE psikolojik sorunları olan insanlar kuşkusuz benim arkadaşım değildir DOLAYISIYLA politikacılar benim arkadaşım DEĞİLDİR ve O HALDE politikacıları sevmem...

Bu yüzden onlardan uzak dururum!

11. Problem

Cümle

Filozoflar (en azından) antik Yunan'dan ve "Yalancı" paradoksundan beri bu problem üzerine kafa yorup dur-

muşlardır; en basit biçimiyle, bir Giritlinin "Bütün Giritliler yalancıdır" demesiyle ortaya çıkar bu problem. Aslında bazı filozoflar bunun bir problem filan olmadığını, sadece Giritlinin yalan söylediğini savunur. Bazı Giritliler yalancıdır (bilhassa ben). (Ama bütün Giritlilerin yalancı olduğunu düşünün... Konuşan kişinin beyan ettiği hakikat, önermeyi yalanlıyor. Şayet Giritlilerin çoğu, zaman zaman doğru söylüyor olsa, o zaman bu hikâye Yunanların bile ilgisini çekmezdi. Peki dünyada tek bir Giritli olsa, o da bunu söyleyen kişi olsa? O zaman bu, "ben hep yalan söylerim" cümlesindeki paradoksun başka bir versiyonu olurdu.)

Giritlinin sözleri, Çinli bilgenin tavsiyesini akla getiriyor: İnsanların size söylediklerini dikkatle dinleyin, sonra söylenenin tersini düşünün - o zaman yanılmazsınız. Bu versiyonun bir yararı, genel bir ilke olarak kabul edildiğinde, tavsiyenin kendisi için bile geçerli olması. O zaman, (bilgenin sözlerini dinlediğinizde), herkesin söylediğinden kuşku duymak için insanların size söylediklerine her zaman inanmalı ve uymalısınız.

(Ayrıca 1. ve 13. Problemler ile ilgili açıklamalara bakınız.)

12. Problem

Diktatya

Bulunan çözüm, kurada isimleri çıkan iki talihsiz dışında herkes için makul görünüyordu - tabii bir sonraki bomba patlayana kadar, çünkü o zaman herkes yeniden sorguya çağrıldı. Gruptan bir kişi, ahlaken doğru tek çözümün idam kararına hiç karışmamak olduğunu söyledi.

Hep birlikte masum olduklarını ilan etmeli, hükümetin yozlaşmışlığından dem vurmalıydılar. O zaman, idam edilseler bile hiç olmazsa ellerine kan bulaşmamış olacaktı. Postu kurtarmak için, kibrit çöpü çekerek ya da "gönüllü" bularak iki masumun ölümüne göz yummaktan daha iyiydi bu! Yanlış bir işte payları olmayacaktı hiç olmazsa.

Tabii gruptaki herkes bu öneriye katılmadı. Bunun üzerine oylama yapılması önerildi - böyle açmazlara çözüm bulmanın en adil yolu buydu ne de olsa. Peki bu durumda oylama yapmak etik miydi?

Bu problemin yaşanmış örnekleri de vardır. En kötüsü, Direniş saldırılarının ardından şüphelendikleri şehir sakinlerini toplayıp benzer açıklamalar yapmış olan Nazilerdir. Kimileri bunu salt bir matematik probleminden ibaret görür - ya 30 kişinin hepsi de ölecek, ya da iki kişi hariç hepsi kurtulacaktır. Ama kimileri de, sırf matematik yönünden bakıldığında bile cevabın net olmadığını savunur. Hükümetin keyfi biçimde kurban seçmesine meşruiyet görüntüsü kazandırmakla, ileride yaşanacak haddi hesabı olmayan adaletsizliklere katkıda bulunacaklardır. Kimileri de, sonuçlar ve sayılar ne olursa olsun gönüllü kurban seçmenin yanlış olduğunu savunur.

13. Problem

Göreli Bir Problem

"Görelilik" meselesi, doğru ile yanlışı tanımlama yönündeki her türlü girişime musallat olur. Marx'ın, bütün ahlak sistemlerini egemen sınıfların yarattığı yanlış bilincin ürünü olarak hor görmesi meşhurdur; ama sonra,

ateşli bir dille kapitalizmin musibetlerini sıralamaktan geri kalmaz!

Bu problemi Yunanlar da fark etmiştir. Platon konuyu *Devlet* kitabında ele alır: Sokrates, adaletin en güçlü olanın çıkarlarına göre belirlendiğini savunan Thrasymakhos'a karşı, hayli sert biçimde kendi ağlak (ancak idealist) adalet görüşünü öne sürer. Sokrates başka bir yerde de "İnsan her şeyin ölçüsüdür" diyen Protagoras'ın bu görüşünü tartışır. Aristoteles *Metafizik* kitabında bu kolaycı tavrı şöyle tarif eder:

> (...) her kişi, kendisine mevcut görünen şeyin varlığından emindir (...) o halde aynı şey, hem mevcut hem namevcut, hem iyi hem kötüdür ve birbirine karşıt önermelerin hepsi doğru olmalıdır, zira şu ya da bu şey kimine güzel görünürken kimine çirkin görünür ve şeylerin ölçüsü her kişiye görünendir.

Fakat Sokrates'in çabalarına rağmen, günümüzde de Thrasymakhos ve Protagoras'ın pek çok takipçisi vardır; nitekim "kültürel görelilik" antropologların sık sık uğraştığı bir meseledir. Kuşkusuz, doğru ile yanlışa dair fikrimizde toplumsal etkenlerin ve koşullanmaların payı azımsanamaz.

Çin felsefesinin büyük bilgelerinden Chang Tzu, ahlaki yargıların göreliliğini göstermek için cinayet örneğini vermişti. Bazı bilgelerin dediği gibi öldürmek yanlışsa, açlıktan ölmemek için bir tavşanı öldürmek de yanlış mıydı? Tabii ki değildi. Acaba öldürmek, bir insan söz konusu olduğunda mı daima yanlış oluyordu? Peki ya bir aileyi öldürüp eşyalarını çalmaya yeltenen bir hırsızsa bu insan? Onu durdurmanın tek yolu buysa, öldürmek yanlış olmayacaktı herhalde?

Ahlak bilgimizin tamamı bağlama ve duruma dayanır, yani görelidir. Chang, aslında sadece ahlaki ya da estetik değil, her türlü bilginin aynı şekilde bağlama dayandığını ve aynı ölçüde "göreli" olduğunu kanıtlar. Bu iddiasını şu esrarengiz satırlarda ortaya koyar:

> Ben, Chuang Chou, vaktiyle rüyamda kendimi bir kelebek olarak gördüm, halimden çok memnundum. Halimden memnun olduğumun bilincindeydim, ama Chou olduğumu bilmiyordum. Sonra birden uyandım ve yine görünürde Chou olmuştum. Chou mu rüyasında kelebek olduğunu görmüştü, yoksa kelebek mi rüyasında Chou olduğunu görmüştü, bilmiyorum.

Chang Tzu (Schopenhauer gibi, bkz. 96. ve 97. problemler), bu tür ayrımların dünyasını aşmaya çabalamamız gerektiği sonucuna varır.

14-15. Problem

Köpek ve Profesör, I ve II

Meselenin bütününü düşündüğümüzde, ilk probleme verilecek cevabın açık olduğunu düşünebiliriz. Ama bütününe bakmadan önce, bir köpeğin hayatını kurtarmanın profesör için mutlak bir görev olup olmadığına karar vermemiz gerekir. Bu mutlak bir görevse, o zaman profesör ders vermeye değil ölüm-kalım meselesi bir ameliyat yapmaya gidecek de olsa köpeği kurtarmak zorunda olacaktır. Bunu kabul etmekte zorlanabiliriz.

Şayet köpeği kurtarmak mutlak bir görev değilse, profesörün hayvanı kurtarmak için göle girmesi, belki üçüncü haftada değil ama dördüncü veya beşinci haftada, gö-

revlerin tartıya vurulması konusunda öğrencilerin değilse de üniversite yöneticisinin işkillenmesine sebep olacaktır.

Gel gelelim, Profesör Eflatun'un her türlü karar alma sürecinde önemli payı olan duygusal boyutu gözden kaçırdığı da söylenebilir. Profesör Eflatun muhtemelen bu boyutun kurallı olmadığı gibi kestirilebilir veya tutarlı da olmadığını söyleyerek buna itiraz edecektir, ama bu durum duygusal boyutun önemini değiştirmez. 18. yüzyıl filozoflarından David Hume, ahlakı bilimselleştirme çabasından vazgeçmeden önce, "duygudaşlık" kavramını ahlak kuramının temel taşlarından biri haline getirmeye çalışmıştır. Bu durumu, "Bir şeyin olması, olması gerektiği anlamına gelmez" sözleriyle ifade etmiştir: Yani, hepimiz seçim yaparken eninde sonunda kendi duygularımıza başvururuz.

16-17. Problem

Kayıp Marjon Krallığı'nın Sorunları, I ve II

Marjonluların tartışmasının altında iki etik varsayım yatar. Biri, belki de kavramsal birtakım "haklara" dayanan şu örtük varsayımdır: Kimileri çok azına sahipken kimilerinin çok fazlasına sahip olması yanlıştır! Böyle bir varsayım pratik siyasete ters düşer. Her durumda, konuya daha az kinik bir yaklaşımla bakıldığında, Halk Komitesi Başkanı'nın dediği gibi insanları çalışmaya teşvik edecek bir sistem gerçekten de çoğunluğun, yani hem yoksulların hem de zenginlerin çıkarına olabilir. Muhaliflerin yeniden paylaşımın yararlarına ilişkin hesabı kısa vadeli ve yanıltıcı olabilir. Ayrıca, yoksulların aç kalmama "hakkına" mukabil, herkesin özgürlüğünün kısıtlanmaması "hakkı" vardır.

Marjonluların karşı karşıya olduğu problem, tüm toplumsal örgütlenme biçimlerinde karşılaşılan bir sorundur: İşler iyi giderken gayet makul görünen bir şey, işler ters gitmeye başladığında kabul edilemez, hatta despotik hale gelir. Yönetilenlerin yönetilme görevi zor zamanlarda sınanır.

Böyle bir görevin varlığı, Thomas Hobbes gibi filozofların muhayyel "toplumsal sözleşmesinde" özetlenen elverişli bir kurgudur. "Doğal durumda" hiçbir yasa olmadığına, dolayısıyla iyi ile kötü arasında ayrım olmadığına işaret eden, Hobbes olmuştur. Gel gelelim doğal durumda hayat "berbat, acımasız ve kısadır". Bu nedenle Hobbes, İngiliz İç savaşı'nı görmüş olmanın da etkisiyle, insanların kendi çıkarları konusunda karar verme hakkından feragat edip gerekirse bir diktatöre boyun eğmelerinin, otoriteye karşı gelinmesine izin vermekten daha iyi olduğunu düşünür. Zira (ona göre) diktatörlerin yol açacağı olası zarar, anarşik bir toplumdaki kaosla kıyaslandığında sınırlıdır. Öte yandan, ondan bir yüzyıl sonra yazan John Locke'un -ki Amerikan Anayasası'nın temel aldığı ilkelerin yaratıcısı sayılır- dediğine göre, çoğu insan için toplumsal sözleşme, onları kurtaracağı varsayılan doğal durumdan çok daha kötüdür, çünkü hükümdara keyfi birtakım güçler bahşeder. "İşin ucunda bir aslanın insafına kalmak varsa", diye yazar Locke, "kokarcalarla tilkilerden kaçmak için kim toplumsal sözleşmeyi kabul eder?"

Tarihsel ve toplumsal açıdan, liberal demokrasinin ekonomik başarısı, bütün yurttaşların eşit haklara sahip olduğu yönündeki o "gayritabii" varsayımıyla, insanların devredilemez siyasi haklara sahip olduğu fikrine götürmüştür; yavaş yavaş da olsa, istikrarlı biçimde kabul gören haklardır bunlar.

18-20. Problem

Kayıp Krallık ve Atsineği Problemi I, II, III

Birkaç hafta sonra, yaprakları çiğneyenlerin çoğu, toplantıda söz alan kişi de dahil, ölür; ama Marjonluların büyük kısmı hastalıktan korunmuştur. Geleneksel "faydacı" hesaba göre bu durum alınan kararı haklı çıkarmaktadır, fakat kimilerinin aklı bu işe pek yatmamıştır.

Buradaki sorunlar, pek çok etik problemde olduğu gibi, girift biçimde iç içe geçmiştir; fakat çağdaş Amerikalı filozof John Rawls'un dikkat çektiği üzere, adil ve "ussal" bir karara varmak için karar veren insanların taraflı bir çıkara sahip olmamaları gerekir. Örneğin, adaya sulama sistemi getirilip getirilmeyeceği sorusuna, dışarıdan bir göz tarafından, nesnel biçimde, çoğunluğun yararı gözetilerek (ki faydacılığın ilkesi budur), ama bir yandan da bireysel özgürlük meseleleri akılda tutularak karar verilebilir. Atsineği tartışmasının en zor yanı, bazı insanların, bağışıklık kazanmak için tütün yaprağı çiğnemenin kendileri için hastalığı yeniden kapmaktan daha riskli olduğunu bilmeleridir. Şayet sadece, hastalıktan ölme olasılıklarının üçte iki, tütün yaprağından ölme olasılıklarınınsa yirmide bir olduğunu bilselerdi, o zaman basit bir matematik hesabı herkesin bağışıklık programını kabul etmesine yeterdi. Ancak, hastalıktan sağ kurtulacakların kim olduğunu bilmediğimizde, insanları kendileri için pek de avantajlı olmayan bir işleme maruz bırakmak pek çok bakımdan "etik dışı" olacaktır. Marjonlular açısından bunun tek çözümü, hastalığa karşı doğal bağışıklığınız olsa bile, başkalarına -kendi aileniz ve arkadaşlarınız da dahil- yardım etmek için hayatınızı riske atmaya değer olduğunun kabul edilmesidir.

Maalesef bu ikilemler gerçek hayatta çok sık karşımıza çıkar. Yakın zamanlarda bazı bilim insanları, Sahra-altı Afrika gibi bazı yerlerde çok sayıda insanı etkileyen ölümcül bir bağışıklık sistemi hastalığı olan AIDS'i tedavi etmek için ülke çapında aşılama programlarının yürürlüğe konmasını önerdiler. Bu aşılar hastalığa karşı yüzde 90 oranında koruma sağlayacak, buna karşılık nüfusun yüzde 1 ila 10'u arasında bir kesime hastalık bulaştıracaktır. Bir hesaba göre, aşı kullanıldığı takdirde 50 yıl içinde hastalığın kökü kazınabilir, ama tedavi yukarıda bahsettiğimiz etik sorunları gündeme getirmektedir. Bunlar dışında, daha doğrudan kaygılar da vardır. Aşılamanın sonuçlarını hesaplayan bir bilgisayar programına göre, aşının kendisi zaman içinde ölümcül hale geleceğinden nüfusun tamamı yok olacaktır.

Bu problemler, tek tek çocuklar için küçük riskler içeren, ama okulun tamamı için yararlı olan aşılama programlarının hayata geçirildiği durumlar için de geçerlidir.

21-23. Problemler

Yeni Diktatya I, II, III

Gerçek, kurgudan tuhaftır...

24. Problem

Eğri Para Problemi

Matt'in haklı olması gerek. Bir madeni paranın havaya atıldığı her seferde, yazı veya tura gelme olasılığı yarı yarıyadır. ("Adil" bir para.) Bunu, deneyerek veya başka bir yöntemle görebiliriz - bir madeni parayı 1000 defa

havaya atar, yazı ve tura gelme sayısının her ikisinin de 500 olup olmadığına bakarız. Ama para düştüğünde yazı gelmesini 'sağlayacak' hiçbir şey olamaz. Daha önce peş peşe durmadan tura gelmesi bile bunun garantisi değildir. Parayı ne kadar çok defa atarsak, oranın yarı yarıya olma olasılığı o kadar yükselir. Ama bunun ille böyle olmasını gerektiren hiçbir şey yoktur, tabii parayı sonsuza kadar havaya atmayacaksak. Louie'nin karşı karşıya olduğu problem, paranın eğri filan olmamasıdır - biz bir para atıldığında peş peşe 20 defa tura gelmesine ihtimal vermesek de, evren böyle örüntülere aldırmaz.

Tom Stoppard, *Hamlet*'teki Rosencrantz ve Guildenstern karakterleri üzerine yazdığı *Rosencrantz and Guildenstern are Dead* (1966) adlı absürd oyununda, kahramanlara yazı-tura oynatır; oyunda, peş peşe doksan defa tura gelir. Bu durum olasılık dışı gibi görünür; ama Guildenstern'in de tıpkı Louie gibi ikide bir kararını değiştirdiğini, buna rağmen sürekli kaybettiğini varsayın. Bu daha mı az "olasılık dışıdır"? (Bu psikolojik önyargıya bazıları "kumarcının yanılgısı" adını verir.)

Peki bu önemli mi? İşin aslı, önemli olabilir. Örneğin, bir nükleer reaktör, bazı sıra dışı olaylar peş peşe gerçekleşmediği sürece güvenliyse, genellikle olasılıkları çarparız (olasılıklar kesirli sayılarla ifade edilir); mesela, reaktörün çekirdeğine bir somun anahtarının düşmesi, uyarı sisteminin bozulması, yedek uyarı sisteminin kapalı olması ve personelin uyuması olasılıklarını bir araya getirir, sonuçta "milyarda bir" gibi çok düşük bir olasılığa varırız. Fakat madeni paralardan farklı olarak, burada istatiksel olasılıklar dengelenene kadar aynı durumu sonsuza kadar tekrarlayamayız. Bir anlamda, vardığımız "milyarda bir" sonucu, bu "milyarın" içindeki diğer tüm olasılıklar kadar gerçekleşmeye yakındır!

İkna olmadıysanız, iyi karıştırılmış bir iskambil destesinin dört vist oyuncusuna dağıtıldığını (hani, bir takımın koz olduğu, oyuncuların "el" almaya çalıştığı oyun) ve her oyuncuya tek bir takımdaki bütün kâğıtların geldiğini düşünün. Bu aslında çok düşük bir olasılıktır: 1939'da Londra Üniversitesinden Horace Norton'un yaptığı hesaba göre, yaklaşık 2.235.197.406.895.366.368.301.600.000'de bir. Peki bu sayı ne ifade ediyor? Başka türlü söylersek, dünyadaki herkes, diyelim yaklaşık bir milyar insan, *bir milyon yıl boyunca* her gün azimle vist oynayıp günde 100 oyun çevirse, böyle bir şeyin gerçekleşme olasılığı hâlâ yüzde bir olurdu. Fakat böyle bir kâğıt dağılımı, bir defadan fazla gerçekleşmiştir. Bunlardan biri, Ocak 1998'de Bucklesham Village Vist Kulübünde yaşanır: Kulübe üye olan yaşlılar, 64 yaşındaki Hazel Ruffles'ın kâğıtları iyice karıştırıp dağıtmasından sonra bir oyuncunun 13 tane koz olduğunu söylemesi üzerine şaşırmışlardır. Ardından diğer oyuncular da ellerinde sadece tek bir takıma ait kartlar olduğunu görünce -tabii bu durumda yerde kapalı duran kartların da aynı takımdan olduğu anlaşılır- şaşkınlıkları büsbütün artmıştır.

Kıssadan hisse: Eviniz bir nükleer reaktörün yakınındaysa, taşınmanızda fayda var.

25. Problem

Sirius'ta Hayat

Doğrusu, Yetersiz Neden İlkesi uyarınca, olasılık yarı yarıyadır.

Olasılık kuramı üzerine bir-iki kelam

Bir şeyin gerçekleşme olasılığını veya ihtimalini hesaplamanın çeşitli yolları vardır. İlk akla gelen yol, örneğin bir desteden gelişigüzel bir kart çekerek ulaşılacak bütün olası sonuçları hesap etmek, sonra bunu istenen kartın çekildiği sonuçların sayısına bölmektir. İskambil kartları söz konusu olduğunda (jokerleri çıkarırsak) 52 olasılık vardır, bu durumda çekilen kartın diyelim kupa as olma olasılığı 52'de birdir. Herhangi bir as çekme olasılığı 13'te birdir. Bütün kartların çekilme olasılığı eşit olduğu için bu basit yöntem bu örnekte işe yarar.

Öte yandan, anne-babamız bize, gıcıklık olsun diye "Englebert-Gülen köpek-Muşmula Surat" adını koyduysa (kuşkusuz böyle adı olan bazı insanlar vardır) ve bizden başka 1000 kişinin daha gittiği bir okula gidiyorsak, 1000 kişilik bir grupta aynı ada sahip iki kişi bulunmasının olası olduğu yönündeki genel istatistik kuralına rağmen, en azından adımızı paylaşan birini daha bulmamız *olası değildir.* Nitekim Dr. Willie de, hiçbir verinin olmadığı koşullarda sadece iki eşit olasılık bulunduğunu söylerken -bir şey ya vardır ya da yoktur- neyin "olası" olup neyin "olasılık dışı" olduğu konusundaki bu bilgimizi temel alır.

İlginçtir, bu matematiksel yaklaşımı kullanarak, iki futbol takımının (ve hakemin) sahaya çıktığı her seferde oyunculardan en az ikisinin aynı günde doğmuş olma olasılığının da yaklaşık yarı yarıya olduğunu görürüz. Bu, partilerde matematikçi olmayanları etkilemek için kullanacağınız bir hile olabilir, zira görece (bir yıldaki gün sayısına kıyasla) küçük bir grupta iki insanın aynı günde doğmuş olma olasılığı düşük görünse de, gruptaki insan sayısı otuzu geçtiğinde bu olasılık artar.

Gerçekleşen bütün olaylar içinde, istatiksel açıdan en azından bazılarının son derece sıradışı olduğunu *varsayabiliriz.* Nitekim gerçeklik de böyle görünür.

Bir hemzemin geçitte birine tren çarpma olasılığını düşünün. Neyse ki çok yüksek değil. Ama son derece sıradışı ve beklenmedik bazı talihsizlikler de yaşanmıyor değil. Örneğin, 1991'de İtalya'da genç bir kız hemzemin geçitte tren çarpması sonucu öldü. Dört yıl sonra kızın babasına da tren çarptı. *Aynı* hemzemin geçitte, *aynı* saatte ve *aynı* makinist tarafından.

Daha eski bir tarihte, 1833'te, yazar Edgar Allan Poe, gemileri battıktan sonra açlıktan ölmek üzereyken bir miçoyu yiyerek hayatta kalan üç denizcinin hikâyesini anlatan bir roman yazdı. Poe, miçonun adını "Richard Parker" koymuştu. Bundan elli bir yıl sonra, batan bir gemiden üç denizci kurtarıldı. Hayatta kalmalarını, miçoyu yemelerine borçluydular. *Talihsiz oğlanın adı Richard Parker'dı.*

İşin (birazcık) daha olumlu yanına bakarsak, şöyle gerçek örnekler de var: Savaş sırasında bir anne-baba, sığınağa girmesin diye uyarmak için kızlarına telefon eder. Ama yanlış numara çevirirler ve karşılarına tanımadıkları biri çıkar, tam o anda dışarı çıkmak üzeredir. Telefonu açtığı sırada, tam da gideceği yere, yani yanlış numara çevrilmese gideceği yere bomba düşer.

Son olarak, iyi belgelenmiş örnekler de vardır: Uçağa binmeden önce uğurlu fil biblosu maskotunu kontrol eden telaşlı gezgin, biblonun çantasında kırılmış olduğunu görür. Hemen seyahat planlarından vazgeçer ve uçağa binmeyi reddeder. Uçak havalanır ve kaza yapar; kimse kurtulamaz.

Ve bunlar da konunun meraklılarına...

Olasılıkla ilgili mantık tezlerini "Essai philosophique sur les probabilities" (Olasılıklar Üzerine Felsefi Deneme

[1814]) adlı eserinde ortaya koyan Pierre Simone Laplace, hayattaki en önemli soruların olasılık hesabıyla ilgili sorular olduğunu söylüyordu. Olasılığın da kuşkusuz felsefede önemli bir rolü olmuştur. Ne de olsa, filozofların en sevdiği meselelerden bazılarını ele almayı gerektirir: Gelecek, özellikle de geleceğin geçmişe benzeyeceğini kabul eden "yeşvi-maşil"* varsayımı; doğa yasaları, vs.

Kant'ın derdi, "ampirik" açıdan olanaklı olan şeyler ile "mantıki" açıdan olanaklı olan şeyleri birbirinden ayırmaktı; Descartes ise, daha ziyade "olanaklı" olduğu düşünülebilecek şeylerle, yani bir tür psikolojik olanaklılıkla ilgileniyordu. Aristoteles "potansiyele" kafayı takmıştı, Hermes heykeline dönüşme "potansiyeli" taşıyan mermer blok örneğiyle özetlemişti bunu. Aristoteles, "potansiyel" ile "edimsel" veya kuvve ile fiil arasındaki ayrımı açıklamak için başka örnekler de vermişti: Bina yapan bir inşaat ustası ile bina yapmayan bir usta; uyanık bir adam ile uyuyan bir adam; "görme yetisine sahip olup gözleri kapalı olan" bir adam ile görmekte olan bir adam arasındaki fark, gibi.

Bir şeyin "olası" olduğunu söylemek, o şeyi "olanaklı" ile "kesin" arasında bir yere yerleştirmek anlamına gelir. Gerçi Stoacılar -ve Thomas Hobbes- bir şey olanaklı ise onun muhakkak gerçekleşeceğini düşünüyordu, aksi halde ona "olanaklı" denemezdi (bu da nükleer santral meselesine başka bir bakış). Bu temel üzerinde, ölçülebilir dünyadaki şeylerden "olanaklı" diye bahsetmek doğrudur, ama mantık dünyasına ait şeyler için "olanaklı" denemez, dolayısıyla (kimi filozoflara göre) mantığın ihtimallerle uğraşabileceğini söylemek yanıltıcıdır. (Kusura

* Nelson Goodman'ın ortaya attığı tümevarım problemi. Bkz. Nelson Goodman, *Dünyalar Nasıl Yapılır?*, çev. Akın Terzi (İstanbul: Pan Yayınları, 2013) - ç.n.

bakmayın, kafanızın karışmaya başlaması olası.) Benzer şekilde, ihtimallerle ilgili matematik kuramları "kısmen yapısız" olan şeyleri, yani ortak aklın karşılaştırmayla vardığı naif olasılık yargılarını bir "kesinlik dizgesine" oturtur. Matematikteki ihtimal kuramlarında, olanakların gerçek "değerini" belirleyebilecek hiçbir koşul yoktur. (Eğri para probleminde Louie'nin sorunu da buydu.) John Locke, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin ihtimallerle ilgili bölümünde şöyle yazıyordu: "Mantık kuramı, tanıtlanamayan nedenleri temel alarak bilinmeyeni tahmin etme yönündeki pratik problemlerde, *a priori* hakikatlerin nasıl olup da rol oynayabildiklerini açıklamak zorundadır". Matematik derslerinde öğretilen sıklık hesapları, çeşitli olanakların söz konusu olduğu koşullarda sadece zaman zaman meydana gelen durumlar karşısında yerle bir olur.

26. Problem

Sonsuz Otel

Sonsuzluk kavramı, ona bir eklemenize veya ikiyle çarpmanıza izin vermese de, Reklam Standartları Konseyi Harry'nin sonsuz odalar listesinin Zake'inkinden daha uzun olduğunu söyleyerek Zake'in şikâyetini geri çevirir, bunu görmek için banyolu odaların (yani her on iki odadan biri) listesinin de sonsuza kadar uzadığını, ama banyosuz oda sayısının banyolulardan daha fazla olduğunu hatırlamanız yeter. Hatta, sonsuz oteldeki musluk sayısı, oda sayısından fazladır, zira banyolardaki muslukları saymasanız bile her odada bir lavabo, duş ve bide bulunur.

Bir matematik uzmanı ekliyor:

Herkes, sezgisel olarak (tıpkı Reklam Standartları Konseyinin yaptığı gibi), içinde 1a, 1b, 2a, 2b, 3a vs. odaları olan sonsuz bir otelin sadece 1, 2, 3 numaralı odaları olan sonsuz bir otelden daha fazla odası olması gerektiğini düşünür. Fakat Zake'in tuttuğu uzmanların, filozof Georg Cantor'un 19. yüzyıldaki çalışmalarını temel alarak nafile bir çabayla açıklamaya çalıştığı gibi, Zake, Harry'nin oteline gidip 1a numaralı odanın ismini 1, 1b numaralı odanın ismini 2, 2a numaralı odanın ismini 3 vs. diye değiştirse, iki otel yine birbirinin eşi olacaktır! Üstelik, Harry'nin otelindeki odalar daha küçük olacaktır.

Georg Cantor'un uzmanlık alanı sonsuzluktu; 19. yüzyılın sonlarına doğru birkaç farklı sonsuzluk olduğunu kanıtladı. Birincisi, "sayılabilir" sonsuzluklardı: yani, sonsuz oteldeki odaların veya muslukların sayısı gibi, sıradan (doğal) sayılarla, 1, 2, 3 vs. diye sayılabilecek herhangi bir grup. İkincisi, sayılamayan gruplardı: bir doğrudaki noktaların sayısı ya da matematikçilerin "gerçek sayı" dedikleri, örneğin, 1 ile 2 arasındaki sayıların sonsuzluğu. Sırf bu nedenle, bu "sayılamayan" grupların, sayılabilir olanlardan daha büyük olduğu söylenebilir. Fakat sayılamayan grupların, sezgilere ters düşen bazı tuhaf özellikleri vardır. Örneğin, biri diğerinden iki kat uzun olan iki çizgideki noktaların sayısı birbirine eşittir. İki sonsuz otelin toplam oda sayıları, belki de tek bir sonsuz otelin oda sayısına eşit olacaktır. Bu durumda Harry'nin oteli (odaları daha küçük olduğu için) daha küçük olmakla kalmayacak, aynı zamanda gereksiz de olacaktır.

(Ayrıca aşağıdaki Zenon paradoksları açıklamasına ve daha ilerideki "çizgi nokta" şekline bakınız, [Şekil 1] s. 202.)

27-30. Problemler

Zenon'un Paradoksları

Zenon bir antik Yunan filozofuydu, Aristoteles ve Platon'dan bile daha eski bir tarihte yaşamıştı; Platon, 4. yüzyıla ait felsefi tartışmaları kayda geçtiği eserlerinde Sokrates'in ağzından Zenon'un bazı argümanlarını aktarmıştı.

Antik Yunanların çoğu gibi, Elealı Zenon da (Elea, Napoli'den 112 kilometre uzaklıkta küçük bir Yunan yerleşimiydi) dünyayı kavrama tarzımızdaki görünür "çelişkilere" kafa yoruyordu.

Elea Okulu, duyularla algılanan dünyanın yanıltıcı olduğunu savunuyor, değişmez ve kalıcı olduğu varsayılan "gerçek" bir dünyanın varlığına karşı çıkıyordu. Zenon, evrenin bir ve bölünmez olduğunu düşünen Parmenides'in takipçisiydi; insanların bugün olduğu gibi o zaman da dudak büktüğü bir görüştü bu. İşte Zenon'un paradoksları, dünyayla ilgili yaklaşımımızda sağduyuyla kazandığımız görüşlerden yola çıktığımızda, en incelikli akıl yürütme kurallarına uysak bile aynı ölçüde yetersiz sonuçlara varacağımızı göstermeyi amaçlar.

Zaman kesintisiz bir akışsa, şimdiki zaman diye bir şey yoktur; zaman kesintiliyse, birbirini izleyen anlardan oluşuyorsa, o zaman da sadece şimdiki zaman vardır (dolayısıyla değişim yoktur). Keza, uzam kesintisiz bir sürekliliksе "burası" diye bir şey olamaz, uzam kesintiliyse, o zaman sadece burası var olabilir - dolayısıyla hareket olmaz!

Zenon'un buradaki derdi, öncelikle dünyanın birbirinden ayırt edilebilir "şeylerden" -hatta atom gibi çok temel şeylerden- oluştuğunu varsaymak için, kabul edilemez bazı sonuçları kabul etmek zorunda olduğumuzu

göstermektir. Zira dünyayı parçalara böldüğümüzde, herhangi bir nesnenin, ne kadar hızlı hareket ederse etsin (Akhilleus ya da tavşan gibi, çünkü hikâyenin kahramanı bazen de tavşan olur)* herhangi bir uzaklığı kat etmesinin imkânsızlığı sonucuyla karşı karşıya kalırız. Aynı şekilde, bir nesne ne kadar yavaş hareket ederse etsin, sonsuz bir uzaklığı kat edebilir.

Zenon'un çalışmalarından geriye sadece bölük pörçük yazılar kalmıştır; bunların çoğu da başkaları tarafından yazılmıştır. Fakat Zenon'un aynı zamanda, bir okun havada ilerlerken "bir yere saplanabileceğinin" söylenip söylenemeyeceği sorusunu da ortaya attığı biliniyor; Zenon'a göre ok saplanamaz; çünkü belirli bir zamanda ya da anda, ok belirli bir yerde olacaktır, bir zaman dilimi de anlardan oluştuğu için ok aslında duruyor olacaktır. Bunu şöyle de düşünebiliriz: Birbirine "çarpan" bilardo topları düşünün. Bu toplar gerçekte aynı uzamı mı paylaşır? Cevap hayır ise, birinin hareketi ötekine nasıl aktarılabilir? Kimi filozoflar bu soruya şöyle karşılık verir: "İşte! Ok da zaten her an başka bir uzamda bulunmaktadır!" Ama bu cevap Zenon'un savıyla ilgili değildir.

Doğrusu Zenon'un hareket paradoksları filozoflar tarafından 2000 yılı aşkın bir süredir reddediliyor, günümüzün uzman bilimsel/matematiksel açıklamaları da dahil.** Buna rağmen bugüne kadar gelmiş olmalarının nedeni, hiç kimsenin onları açıklayıp çözememiş olması. Matematik, problemlere çözüm üretebiliyorsa, bunun sebebi kurucu bir özellik olarak harekete ve zamana atıfta bulunmayı

---

* Hatta bazı versiyonlarda işleri gereksiz biçimde karıştırmak için tavşan bir ağacın altında uyuyakalır!

** Modern matematiğin bu konuda pek de sağlam olmayan bir savı vardır. Buna göre ok gerçekten de herhangi bir anda hareket etmez, her bir anda "uygun yerde" bulunur ve bu nedenle hareket ediyor gibi görünür.

reddetmesi ve gerçek dünyayı zemin almamasıdır. (Veya Einstein'ın "Geometri ve Deneyim" başlıklı makalesinde vaktiyle dediği gibi: "Matematiğin önermeleri gerçekliğe atıfta bulunursa kesin olmaz, kesin olursa gerçekliğe atıfta bulunmaz".) Örneğin, matematikte, yarıma dörtte bir, sekizde bir vs. ekleyebilir ve 1 elde ederiz. Ve bunda hiçbir sorun yok gibi görünür. Ama vardığımız sonuç tamamen matematiğin uzlaşımlarına dayanır. (Bertrand Russell'ın aritmetiği sağlam temeller üzerine oturtma yönündeki beyhude çabalarının izinden giden Kurt Gödel bile, her şeyi ispatlamayı başaramaz - onun yerine, her şeyi ispatlamanın mümkün olmadığını ispat eden "Eksiklik Kuramı'na" razı olur.)

Temel sorun aynıdır: Gerçeklik, sonsuz sayıdaki küçük anların sürekliliğinden mi oluşmaktadır, yoksa birbirinden ayrı anlar dizisinden mi? Her iki durumda da, Zenon'un gösterdiği gibi, sorun vardır: Akhilleus kaplumbağayı yakalayamaz, ok da ilerleyişinin her bir anında hareketsizdir ve bunu idrak ettiğinde dehşet içinde yere düşmelidir.

28. Problem

Uzayda Kaybolmak

Felsefe bugünlerde uzaya pek ilgi duymuyor. Halbuki uzayın doğası kadimler için temel tartışma konularından biriydi. Demokritos, boşluğun "var olmayan" olduğunu söylemişti; Aristoteles'e göre ise boşluk, başta dünya olmak üzere gerçek nesnelerin mevcudiyetinden çıkarsanan bir özellikten ibaretti. Buna karşılık Descartes, uzayın kendisinin gerçek bir nesne, hatta bir madde formu olduğunu, ama diğer nesnelerde rastlanan katılık gibi nitelik-

lere sahip olmadığını öne sürüyordu. Pek çok konuda olduğu gibi bunda da son söz Platon'undu: Uzayın, ne evrenin geri kalanı gibi maddeden yapılmış, ne de "Formlar" (İdealar) gibi tamamen soyut olduğunu, bu ikisi arasında kalan, çok özel bir şey olduğunu söyler. Sokrates'in dostu Timaios'un aynı adlı diyalogda açıkladığı gibi: "Görünmez ve niteliksiz olan, her şeyi alımlayan ve anlaşılır olan her şeyden şaşırtıcı biçimde pay alan bir şey." Dolayısıyla, Zenon'un daha soyut biçimde tartıştığı ve parçalardan oluşan bir şeyin ya sonsuzca küçük ya da sonsuzca büyük olması gerektiğini gösteren bir bilmeceyle birlikte ele aldığı Problem 28, sadece astronomi değil fizik alanında da temel bazı soruları gündeme getiriyor. Newton ve Descartes'a göre uzay sonsuz ve sınırsızdır, gel gelelim Einstein'a göre sonlu ama yine de sınırsızdır; bu kulağa tuhaf gelebilir, fakat aslında her küre için mümkündür.

İşin ilginci, bütün bunların altında yine felsefenin kadim bir düşünce deneyi yatmaktadır. Lukretius'un "mızrağı", metal ve tahtadan yapılma gerçek bir mızraktır; Lukretius onu (zor kısmı burası) evrenin sonuna götürür.* Sonra, büyük bir mızrak darbesiyle, ardında sonsuzluğun olduğu sınırı yarar. Peki sizce sonra ne olur, diye sorar Lukretius. Bu noktada sadece iki olasılık vardır: Mızrak ya sınırın ötesine geçer (ki bu durumda yok olacaktır), o zaman sınır evrenin sonu değil demektir; veya sınırı geçemez, görünmez bir kuvvet alanına çarparak geri seker, o zaman da evrenin sonu olduğunu *düşündüğümüz* çizginin aslında sınır filan olmadığı ve mızrağın hâlâ geçmesi gereken bir sınır bulunduğu ortaya çıkar. Ayrıca, evrenin sonundaki duvar da sonsuz olabilir. Einstein, Kant'ın tercihi ne olursa olsun uzayın geometri kurallarına uymak zorunda olmadığına dikkat çekmiştir.

---

* *De Rerum Natura* (*Evrenin Yapısı*, çev. Tomris Uyar, Turgut Uyar [Hürriyet Yayınları 1974]) adlı şiir kitabında.

Zenon ve uzay hakkında görüşü, işe yarayan ama nihayetinde insan imali olan Eukleides (Öklid) geometrisinin temelini sarsmakla kalmaz, hareket yasalarının, hatta Papa'nın kanunlarının bile altını oyar. (Descartes, dostu Galileo'yla aynı akıbeti paylaşıp sorgulanmak üzere Roma'ya çağrılmamak için paradokslarla ilgili açıklamalarını değiştirmişti.) Ne de olsa geometri, kuruluşunda temel alınan varsayımlarla belirlenmiş bir matematik sistemidir. Bu sistemin evreni tanımlamaya uygun olup olmadığını saptamak için hâlâ yanlışlanabilir gözlemlere ihtiyaç vardır. Hatta günün birinde üçgenin açılarının toplamının 180 derece olmadığı bile kanıtlanabilir, ama bu olasılık hiçbir zaman ölçümle kanıtlanamaz.

Peki bu gerçekten önemli mi? Sizin veya benim için olmayabilir. Ama evrende ölümsüz ruhlar varsa, yani uzay gibi gayri maddi olup onun parçası olan varlıklar varsa, onlar bu durumdan etkilenebilir. Zira astronomlar evrenin gelecekte hangi geometri geçerliyse onun yasalarına göre belirleneceğini düşünmektedirler. Kimilerine göre, geleceğin geometrisi "hiperbolik" olursa, evren sonsuza kadar genişleyecektir. Geleceğin geometrisi Öklidci olursa, evren kurtulma (kaçış) hızında genişleyecektir. Fakat geleceğin geometrisi "eliptik" olursa, genişleme yavaşlayıp bir noktada duracak, evren küçülmeye başlayarak kendi üzerine kapanacak ve belki de yeniden patlayacaktır.

Gel gelelim, evrenin yaşı da başka bir sorun. Bu konuda iki olasılık olduğu ortada: Evrenin ya bir başlangıcı vardı ya da yoktu. Evrenin bir başlangıcı olduğu varsayımındaki sorun, hiçlikten bir şeyin çıkması gereği. İyi de bir şey olmadan hiçlik nedir ki? (Tek elin çırpma sesi olur mu?) Öte yandan, evren her zaman var olduysa, o zaman sonsuzca yaşlı olmalıdır -bu da demektir ki geçen her dakika bu sonsuz yaşlılığına yeni yaşlar eklenir- ama doğrusu bu da pek mantıklı değil.

Kant'ın dört "çatışkısından" ilki budur. Kant, filozofların birbirlerini şaşırtmasına yarayan ve kulağa mühim gelen yeni kelimeler icat etmesinin yanı sıra (bkz. Problem 69-71), Zenon'un ve başka filozofların izinden giderek, olağan düşünme biçimlerimizin bizi nasıl yanlışa sürüklediğini gösteren örnekler vermiştir.

29. Problem

Stadyumda Dans

Tüm dansçılar son pozisyonlarına geldiklerinde, Texas Güzelleri Liseli Hippiler'den, Kansas Pisileri de Liseli Hippiler'den iki kat fazla tur atmış olacaktır. Bu nedenle Zenon, bunun iki kat uzun zaman alacağı sonucuna varır. Aslında Texas Güzelleri ile Hippiler'in son pozisyondaki yerlerini alması için geçmesi gereken süre aynıdır. Dolayısıyla... bir zamanlama sorunu vardır.

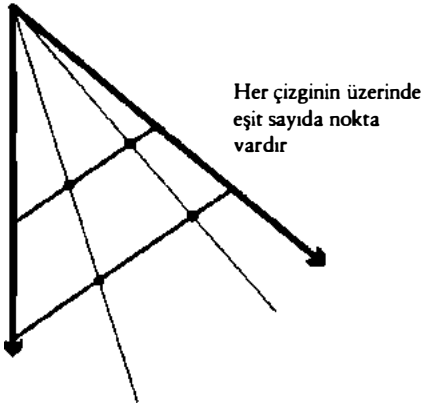
"Amigo kızlarımız", epey karmaşık bir sorunu örneklendiriyor: "Cisim dizileri", birbirlerine göre farklı hızlarda hareket ederek fizik yasalarını boşa çıkarabilir mi? Ama mesele bu kadar da değil.

Çizgiler, birbirinden ayrı (yani açıkça ayrıştırılabilen) parçalardan -noktalardan veya "birimlerden", hatta dans eden kızlardan- oluşuyorsa, zaman da aynı şekilde birbirinden ayrı anlardan oluşuyorsa, hareketi ölçmenin tek yolu, her kızın ya da birimin geçtiği birimleri veya kızları (ya da pisi-başına-hippiyi) saymaktır. Veya şöyle düşünün: Her çizgi sonsuz sayıda noktadan oluşuyorsa -Eukleides böyle olduğunu söyler- gayet mantıksız biçimde, her çizgi ya tek bir noktadan oluşmalıdır -ki o zaman ortada çizgiye benzer bir şey olmaz- ya da her çizgi eşit sayıda nok-

tadan oluşmalıdır. (Şekil 1'deki "Çizgi-Noktanın" bunu açıkladığını umuyoruz.) O zaman bu noktaların ya bir uzunluğu olmalıdır, ya da uzunlukları sıfır olmalıdır. İlk seçenek geçerliyse, boyutları ne kadar küçük olursa olsun bütün çizgiler sonsuza kadar uzayacaktır.

Öte yandan, ikinci seçenek geçerliyse, sonsuz sayıda sıfır bile birbirine eklendiğinde ortaya bir şey çıkmayacaktır. Filozofların bu sorunu bertaraf etmelerinin tek yolu, "uzunluk" ölçüsünü çizgideki noktaların sayısından bağımsız hale getirmektir. Bu da şu demek: Evrendeki herhangi iki nokta arasında ister bir milim ister bir ışık yılı uzaklık olsun, aralarında bulunan noktaların sayısı değişmez.

"Cisim dizisi" problemi, diğer paradokslar gibi, evren hakkındaki en temel bazı varsayımlarımızın "saçma" sonuçlarını gösterme amacı taşır. Zenon'un paradoksları sayesinde, uzay zamanı ve sonsuzluğun doğasıyla ilgili ufkumuzu genişleten düşünceler türetilmiştir. Paradokslarla uğraşmak için modern bilim ve matematiğin yeni kavramsal araçlar geliştirmesi gerekmiştir.

Şekil 1 Çizgi-nokta

31. Problem

Sahteler ve Kopyalar

Tablo kuşkusuz aynı -sadece ressamın onu boyarken tek niyetinin kopyalamak olmadığını kabul etmemiz bekleniyor- ama artık "çok daha önemli bir şey" haline gelmiş. Ünlü tabloların çoğu aslında kelimenin tam anlamıyla "özgün" değildir: Sanatçı yerleşmiş bir üslubu kopyalıyor olabilir veya birbirine benzer çok sayıda eser üretmiş olabilir. Kopyalama tekniklerinin son derece gelişmiş olduğu günümüzde, özgün bir eser ile kopya arasındaki fark giderek farazi hale geliyor.

Felsefenin, güzelliği ve sanatı tanımlamakla uğraşan dalı olan "estetikte" (Yunanca'da "duyumsama" anlamına gelen *aisthesis*'ten türetilmiştir), bu soru genellikle felsefi jargon çerçevesinde şöyle sorulur: Güzellik nesnel midir (ki öyleyse onu takdir etmeyi gerçekten öğrenmemiz gerekir), yoksa güzellik öznel ve duygulara mı bağlıdır (o zaman renkler ve zevkler tartışılmaz demektir)? Tartışma, güzelliğin "kendi başına var olduğunu" savunanlar ile, "lamıcimiyok (öhö) neyibeğendiğimibenbilirim" diyen rölativistler arasında dönmektedir; ilk taraftakilerin öncüsü, *Phaidon* diyalogunda Sokrates'e "güzel şeyleri güzel kılan, güzelliktir" dedirten Platon'dur. İşin doğrusu, güzellik öznelse, bu konuda çoğunluğun kararını kabul etmemiz gerekir.

Güzelliğin gerçekliği teması üzerine bir çeşitleme de, iyi işlev gören bir şeyin, işlemeyen ya da gereksiz, verimsiz parçaları olan bir şeyden daha güzel olduğu görüşüdür. Buna göre, örneğin sağlıklı ve zinde bir insan, solgun ve hantal bir insandan daha güzeldir; veya dikdörtgen biçimli beton bir depo, hiçbir işe yaramayan bütün o ku-

leleri, çörtenleri ve aşırı büyük pencereleriyle, süslü bir ortaçağ katedralinden daha güzeldir. Almanya'da 20. yüzyılın başında gelişen Bauhaus akımı buna benzer bir görüşü savunuyordu ve bu doğrultuda, hiç rahat olmayan sandalyeler gibi, işlevsel, hatta "brütalist" birtakım nesneler üretmişti.

Antik Yunanlar "güzelliğe" o kadar önem veriyorlardı ki, güzelliğin incelenmesini yönetici sınıflar için zorunlu hale getirmişlerdi; onların bıraktığı miras sayesinde, günümüzde hâlâ pek çok okulda "sanat", "tiyatro" ve "müzik" gibi konular önemli yer tutmaktadır. Fakat sanatta, müzik ve tiyatrodaki çağdaş uygulamalar artık "güzelliği" konu edinme amacını bile bir kenara bırakma noktasına doğru gidiyor. Günümüzde sanatçılar "şok yaratmak ve kışkırtmak" için tasarlanmış itici nesnelerden eser yaratıyor; "pembe dizilere" taş çıkartacak sonu gelmez kavgalardan ve gaddarlıklardan oluşan oyunlar en çok rağbet gören tiyatro türü konumunda. İnsanlar bu çirkin şeylerden hoşlandıklarına göre, ya bunlar insanlara "güzel" gelmeye başlamış ya da insanlar Platon'un endişe ettiği gibi manevi açıdan bozulmuş ve düşkünleşmiş olmalı.

Estetikteki bilhassa sinir bozucu sorulardan biri de insan güzelliğiyle ilgilidir. Sarışın, gürbüz, zinde ve genel hatlarıyla Ari mi olmak daha iyi? Yoksa ufak tefek, tombul, esmer ve zeki görünümlü olmak mı? Sumo güreşçileri gibi bir vücuda sahip olmak mı daha iyi, yoksa serçe gibi olmak mı? Kahverengi tenli mi olmak iyi, dikkat çekecek bir beyazlık mı, yoksa gizemli bir esmerlik mi? Armut biçimli olmak mı iyi, elma biçimli mi, yoksa muz biçimli mi? Şeftali gibi bir ten mi, yoksa patlıcan ya da nar gibi bir ten mi daha iyi? Platon, Sokrates'in ağzından buna da akıllıca bir cevap verir: Asıl mesele, parçaların birbiriyle

uyumudur. Bir şeyin şöyle veya böyle olmasının kendi başına bir anlamı yoktur, en iyisi insanın kendisine en çok uyanı bulmasıdır.

İki Rus sanatçı, Vitaly Komar ve Alexander Melamid, bu konuya ilginç bir bakış açısı getirmiştir. 1996'da "yüksek" ve "düşük" sanat türleri arasındaki ayrımı sarsmak için, çeşitli ülkelerden insanların katıldığı, sanatsal tercihlerle ilgili bir anket düzenlemiş ve çıkan sonuçlara uygun resimler yapmışlardır. Örneğin, Amerikan piyasasını temsilen ortaya çıkan tabloda, (giyinik) bir çift dingin bir göl manzarasında gezinmekte, arka planda da iki geyik neşeyle sıçrayıp oynamaktadır.

32. Problem

Flash Bagman

"Telif hakları" ile vs. uzaktan ilgisini saymazsak (ki bu da çoğu insanı ancak müzik kaydetmeye çalıştıklarında, ucuz "taklit" kazakları söküldüğünde veya yeni aldıkları "Swiss" marka saatleri geri kaldığında ilgilendiren bir konudur), bu hikâye bir alegoridir. Alegori, antik Yunancada "başka bir şey hakkında halka açık konuşma" anlamına gelen iki kelimeden (*allos+agoreuein*) türetilmiştir; biri yüzeysel diğeri derin olmak üzere iki anlamı olan bir hikâyedir . Yüzeydeki hikâye kendi başına da okunabildiği için, "gizli" alegoride anlaşılması zor ya da tartışmalı olan mesajı bu şekilde iletmek daha kolaydır. Edebiyatta alegorinin en iyi örneklerinden biri George Orwell'in *Hayvan Çiftliği*'dir; hikâyede hayvanlar kendilerini sömüren insan sahiplerine başkaldırır ve çiftliği sosyalist bir rejimle yönetmeye karar verirler. Gel gelelim kısa bir süre sonra domuzlar çiftliğin idaresini ele geçirir, hatta çiftlik

evine taşınıp sahiple aynı masada yemek yemeye başlarlar. İşin asıl yükünü çeken gariban Dobbin gibi, dürüst ve çalışkan hayvanlar da tiranlık yönetimi altında uzun saatler çalışmak zorunda kaldıklarını görürler. Tabii bunların tümü Rus Devrimi'nin alegorisidir.

Kimi zaman "asıl" hikâye ile alegorik hikâye arasında bire bir ilişki olur, ama genelde bu ilişki metaforiktir. *Hayvan Çiftliği*'nde hayvanlar, kendi kurdukları rejimin on temel ilkesini ağılın kapısına yazarlar ve domuzlar (geceleri) bunları birer birer silip yeniden yazar. Bu tarz bir belgenin gerçeklikte karşılığı olmamakla birlikte, "metaforik" açıdan bakıldığında, Rusya'nın yeni yöneticileri de yeni toplumun kurucu ilkelerini yeniden belirlemişlerdir: Örneğin, Komünist Partinin üst düzey mensuplarının işçilerden "üstün" olmasını sağlamışlardır.

Gelelim benim küçük hikâyeme... Buradaki alegori ne? Eh, bu tür öykülerin iyi örneklerinde olduğu gibi bunda da kararı okurun vermesi gerek. Peki "prima donna" kim, yani bir operadaki baş oyuncu gibi, şöhret olması gerektiğini düşünen kişi kim? Tabii ki Bagman. Dobbin'in "tuhaf sorularını" öğle yemeği sırasında karşılaştığı herkesle paylaşmaktan başka bir isteği yoktu ne de olsa.

33-34. Problemler

Pulların ve Patateslerin Değeri I, II

Nesnelerin değeri genelde yapay bir şekilde ikiye ayrılır: Bir "somut" ekonomik veya parasal değerleri vardır, bir de daha değişken ve istikrarsız manevi (ya da hükmi) değerleri. Bu ayrım yapaydır çünkü ekonomik değer aslında gizlenmiş manevi ya da estetik değerdir. Bununla

birlikte, diyelim patatesin değeri iyi kötü sabit kalırken, her dem değişen modalar yüzünden bir pulun değerinde iniş çıkışlar olabileceği, dahası bir şempanze ya da insan gibi mühim bir varlığın değerinin tümden belirlenemez olduğu türünden bir yanılsama söz konusudur.

35-40. Problemler

Paradoksal Resim Bulmacaları

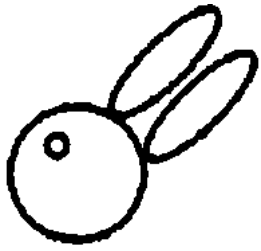
Filozoflar ne derse desin, gerçek dünyanın gerçek olduğunu biliyoruz. Ona dokunabiliyor, tadına bakabiliyor, onu görebiliyoruz. Fakat bu güven verici ortak duyular bile, aşağıdaki resimlerin gösterdiği gibi, biraz şaibeli.

Psikologların dediğine göre, deneyimlerimizle edindiklerimiz, aslında duyu organlarımızla edindiklerimizden epeyce farklı. Biz etrafımızda, zamanda ve mekânda birbirinden ayrılmış olan nesnelerden ve olaylardan oluşan bir dünya algılarız. Gel gelelim duyularımız kesintisiz bir akış algılar. Konuşma bunun bir örneğidir. Biz kelimeleri, cümleleri işitiriz ama bunların ses dalgalarına baktığımızda, kelimelerin ve cümlelerin, ortalarındaki boşluklarla birlikte, çoğunlukla birbirinden ayrılmayacak biçimde bağlanmış olduğunu görürüz.

Ludwig Wittgenstein (*Felsefi Soruşturmalar** adlı kitabında), çok basit bir ördek çiziminden yararlanır; ördeği biraz çevirdiğinizde (bir nevi) tavşan gibi görünmektedir. Wittgenstein'ın amacı, (ördek gören) bir kişinin gördüğünün başka bir (tavşan gören) kişinin gördüğüyle *aynı* olup olmadığı sorusunu ele almaktır.

---

* *çev.* Haluk Barışcan (İstanbul: Metis, 3. baskı 2014)

Duyularımızla edindiğimiz bilgi sürekli değişse de, istikrarlı bir dünya oluştururuz. Bir odanın içinde yürüdüğümüz zaman bile etrafımızdaki nesneler oradan oraya savrulmakta ya da ortadan kaybolmaktadır, ama beynimiz istikrar izlenimi yaratmak üzere bunu düzene sokar. Bu, kısmen, dünyada yaşayabilmemiz için elzem olan "boşlukları doldurma" sürecinin parçasıdır: Yani, aslında mevcut olmayan şeyleri de deneyimleriz. Bunun en sıradan örneği Problem 35'teki "üçgendir". Keza, mevcut olmayan şeyleri deneyimlememiz gibi, mevcut olan bazı şeyleri algılamadığımız da olur. Problem 36'daki şekil/zemin karmaşası da buna örnektir. Bunun duyularla ilgili biraz daha farklı bir örneği de, suyun aslında çok soğuk olduğu halde sıcak gibi algılanmasıyla ilgili kadim felsefe problemidir.

Psikologlar arasında bilinen buna benzer bir oyun da vardır: Kanizsa Üçgeni. Bebekler bile, Pacmen gibi bir çeyrek dilimi kesilerek üçgen oluşturacak şekilde dizilmiş üç adet yuvarlağı gördüklerinde "üçgen" şeklini seçer ve heyecanlanırlar. Filozofumuzun ağırbaşlı bir edayla şöyle demesi muhtemel: Bu da demektir ki bebeğin zihninde "üçgen" kavramı vardır.

35. Problem

Küp ve Üçgen

Gözün küp şekline en çok benzettiği, ikinci şekildir. İşin aslı, ilk şekli küp olarak görmek çok zordur, zira görsel algı kurallara ve ipuçlarına bağımlıdır. Üçgene gelince, üçgen şeklini algılamamızı sağlayan ipuçları mevcut, ama üçgenin kendisi için aynı şeyi söyleyemeyebiliriz.

36. Problem

Şekil/Zemin Karmaşası

Şekilde görülen, beyaz elbiseli bir kadın mı, yoksa Zenon'un tüylü fular takmış dans eden kızlarından ikisi mi?

Bu şekil, bildik bir problemin versiyonlarından biridir. Danimarkalı psikolog Edgar Rubin'in, hem iki insan başı hem de (biraz tuhaf) bir vazo gibi görünebilen şekli de bunun başka bir versiyonudur.

Psikologlar, şekilde gördüğünüz şeyin zihninizin işleyiş biçimini yansıttığını söyleyebilir, tabii ki bu doğrudur. Bazen görsel "ipuçları" birbiriyle çelişebilir, bunları nasıl yorumlayacağınıza karar veremeyebilirsiniz ki bu da nahoş bir tecrübedir. Beynimiz, bir öyle bir böyle algılanabilecek şekillerden pek hazzetmez.

37. Problem

Takma Bacak

Elvis'in sorunu şu: Pantolonunun dikişleri onu yanılttığı için üçüncü bir bacağı daha olduğunu sanıyor. Ayrıca

Elvis'in elinde iki imkânsız nesne var: Fizik yasalarına tamamen aykırı bir üçgen ve fizik yasalarına azıcık aykırı bir sihirli değnek.

Bu şekil, sanatsal temsilin en üstün biçimlerinden biri olan karikatürün örneği. Karikatürün en üstün sanat formu olması, en az uğraş ve en yalın malzemeyle gerçeklik duygusu vermesine ve zengin çağrışımlar uyandırabilmesine dayanıyor. Birkaç çizgi, iki boyutlu bir-iki çiziktirme son derece etkili mesajları aktarmaya yetiyor.

Şekildeki esas görsel hile, "üçüncü bacak". Fakat Elvis'in kollarından iplerle asılı görüntüsü de (ki sadece tepeye çiziktirilmiş iki dikey doğruyla verilmiş bir görüntüdür bu), yanılsamadan ibaret. Hatta figüre baktığınızda edindiğimiz hareket ve canlılık izlenimi de sadece yanılsama.

Karikatür türünün basitliğini ve yalınlığını en iyi gösteren örnek, belki de Hergé'nin meşhur Tenten'idir: Gazeteci Tenten ile beyaz köpeğinin maceraları çizgi romanın sadece yüzeyindeki hikâyedir. Bu karikatürler artık başlı başına sanat eseri olarak görülüyor. Hergé aslında Çinli sanatçılardan devşirdiği "temiz çizgi" (*ligne claire*) stilini kullanmıştı. "Temiz çizgi" denince, bunların en hasını kâğıtkesme sanatçıları üretir; bu sanatçılar, girift ama pek anlaşılmayan eserlerini yaratırken, seçtikleri malzemenin dayattığı biçim kısıtlamalarına uymak zorundadırlar.

Kağıtkesme eserler

Çin Güzel Sanatlar Akademisinden Zheng Juchen, şimdi seksenlerinde olan bir kâğıtkesme ustasının hikâyesini anlatır. Usta, balçık duvarlar ufalanıp dökülmesin diye içi eski gazete kâğıtlarıyla kaplanmış harap bir kulübede, sade ama yoksul bir hayat sürmektedir.

Fakat ustanın kulübesini komşularınınkinden ayıran iki özelliği vardır. Birincisi, komşuları metal ya da plastik pencere takmışken, usta tahtadan yapılma eski pencereyi korumuştur; camdan değil, ince kâğıt levhalardan yapılma bir penceredir bu. Bu eski pencere sanatçı için biçilmiş kaftandır; çünkü levhalar kâğıtkesmedir, böylece pencere enfes bir vitray görünümüne bürünmektedir. Dışarıdan güneş vurdu mu, içerde soyluları, savaşçıları ve kurnaz devlet görevlileriyle koca bir Pekin Operası canlanır ve kulübeyi rengârenk ve hareketli bir kaleydoskopa dönüştürür.

Yaşlı usta bütün bu cümbüşün ortasında, işine gömülmüş ve kendiyle baş başa vaziyette, şarkı söyleyerek kâğıtlarını keser; elindeki makasla suretlerine hayat verdiği karakterlere bürünür. Zheng'in *Kâğıtkesme: Sanat ve Hayat** adlı kitabında anlattığı gibi, yaşlı usta sanatıyla hemhal olmuştur. Çünkü "sanatın yaratılması ilham gerektirir, ilham ise çılgınca kendinden geçmedir..."

Fakat Zheng'in gözlemlediği kadarıyla genelde sanatçıların bu esrik esinlenme haline ulaşması zordur. Gel gelelim bu yaşlı kâğıtkesme ustası, kulübesindeki paralel kâğıt dünyaya adım attığı anda bu hale girebilmektedir. Gerçek dünyanın sınırlarından ve zorluklarından kurtulmak için ihtiyacı olan tek şey, bir kâğıt levha ile bir makastır.

38. Problem

Sandalye

Deneye katılanların belirttiğine göre, ilk delikten bakıldığında görülen şey basit bir sandalyeye benzemektedir. Ardından katılımcılardan diğer üç delikten bakarak gördüklerini teyit etmeleri istenir, bu üç deliğin hepsinden de

* Zhejiang People's Art Publishing House, 2002. Sadece Çince yayınlanmıştır.

basit sandalye farklı açılardan görülmekte gibidir, dolayısıyla denekler gördüklerinin sandalye olduğu konusunda iyice emin olurlar. Fakat beşinci delikten baktıklarında bir sürprizle karşılaşırlar. Sandalye yok olmuş, onun yerini anlam veremedikleri çizgiler ve şekiller almıştır.

Denekler, son delikten baktıklarında sandalye -bu sefer tepeden görüldüğü şekliyle- yeniden görünür olmasa, deneyi yapanların sandalyeyi parçaladıklarını düşünebilirlerdi. Ama bütün deliklerden, tekrar tekrar bakıldığında bile aynı şeyin görüldüğü ortadadır.

Aslında bütün bu süreçte gördükleri sandalye kendi hayal güçlerinin ürünüydü. Deliklerin ardında tavana asılmış ipler ve duvara boyanmış renklerden başka bir şey yoktu. Sandalye çok akla yakın bir imge olduğundan, beyinleri, gözleriyle algıladıkları bu küçücük verileri birleştirip sandalye imgesini yaratmıştı. Onun için psikologlar algının "büyük ölçüde bir hipotez oluşturma süreci" olduğunu söylerler.

İşin aslı, gözetleme deliği fikri, bilim insanlarının her şeyi bilen ve kendinden emin hallerini yerle bir etmesiyle meşhur filozof Mary Midgley'ye aittir. Midley, insan yaşamının büyük bir akvaryumdaki balıkları izlemeye benzediğini yazmıştır. İçlerinde yunusların ve köpekbalıklarının yüzerken görüldüğü bu dev akvaryumlarda açılmış küçük pencerelerden bakmanın, dünyayı yorumlamak için farklı -bilimsel, tarihsel, felsefi- düşünme yöntemleri kullanmaya benzediğini düşünür. "Balıklar ve diğer tuhaf yaratıklar, sürekli, bir pencerenin önünden uzaklaşır [ve] farklı bir ışık altında tanınmaz hale geldikleri başka bir pencerenin önünde yeniden belirirler", diye yazar. Bu düşüncesinde Platon'un ünlü mağara alegorisinden izler olduğu kesin: Bir mağaraya kapatılmış ve duvara düşen gölgeleri hayretle izleyen mahkûmların hikâyesi.

Midgley'ye göre, her gözetleme deliği ya da bakış açısı, bakılan şeye yeni bir ışık tutar ve önemli olan bunların tümünü birden kullanmaktır. Çünkü "farklı pencerelerden gelen verileri birleştirmeye yanaşmazsak başımız ciddi anlamda dertte demektir". Gel gelelim, sandalye yanılsaması deneyinin de gösterdiği gibi, gerçeklik bundan çok daha karmaşık olabilir.

39. Problem

Kıvrımlı Şerit

Şimdi tek yüzü kalmış görünüyor. Ancak, şeridi ortasından ikiye keserseniz bir yüzünü yeşile diğer yüzünü siyaha boyayabilirsiniz. Üstelik boyutu da iki katına çıkar!* Bu şerit bazı yerlerde "Möbius şeridi" diye geçer; dünyadaki bütün insanların en temel özelliği olan sağ-sol el kullanımının aslında topolojik bir özellik olduğunu göstermek için -örneğin şeridin üzerine bir sağ bir de sol el çizip bunları üst üste getirmeye çalışarak- Möbius şeridinden yararlanabilirsiniz: Şeridi kesince sorun ortadan kalkar.

40. Problem

"Noktalar" ve "Renkli daire yanılsaması"

"Izgara yanılsaması" diye de bilinen olaydır bu: Gözünüzün önünde berbat gri lekeler belirir. Bu durum, kimilerinin gözdeki "koni ve rodların uyarılması" olarak ta-

* Doğrusu bunu denedim ama başarılı olamadım. Çemberin büyüklüğü iki katına çıktıysa da, ben kıvrımdan kurtulmayı umarken ortaya iki kıvrım çıktı. Bir uzmana (mesela bir ilkokul öğretmenine) danışmayı tercih edebilirsiniz.

rif ettiği süreç sonucunda ortaya çıkar. Ne gördüğümüz, baktığımız şeyin yanındaki nesneye bağlıdır.

Teker şeklini bir kâğıda çizin, kesip bir mukavvaya yapıştırın ve ortasına bir delik açın.* Deliğe sivri uçlu bir kalem geçirin, tekeri döndürdüğünüzde son derece parlak renkler göreceksiniz. Gördüğümüz renkler de harekete bağlıdır. Psikologların bulgularına göre, insanlar farklı gri tonlarında duvar kâğıtlarıyla kaplanmış ve kırmızı ışıkla aydınlatılmış bir odaya girdiklerinde duvarları sadece gri değil aynı zamanda yeşil ve kırmızı renkte görüyorlar (ki bu da boyadan tasarruf etmeyi sağlayabilir).

Bu son problemler biraz çocuk bilmecelerini andırıyor olabilir; ama Kant'ın, Hegel ve Heidegger'in bütün eserlerini üst üste koyup rulo yapsak ve ortalarından sivri bir uçlu bir kalem geçirsek, "gerçekliği" kusurlu kavradığımızla ilgili bu kadar ufuk açıcı şeyler öğrenemeyeceğimiz de öne sürülebilir.

Gel gelelim, filozoflara göre renk konusunda, çözülmesi zor (en az) iki problem vardır. Biri, renk dediğimiz şeyin gerçekten "dışarıda mı mevcut", yoksa sadece "içimizde mi mevcut" olduğu sorusu. Renk, bakan kişinin zihninde mi, yoksa küçük elektromanyetik titreşimlerden mi oluşuyor? Hem, gerçek bir rengin algılanması ile hayali bir rengin algılanması arasında ne fark var? (Gri lekeler ya da tekerin üzerindeki renkler gerçek mi hayali mi?) Üstelik yeşili kırmızı gören renkkörlerini de unutmamak lazım, tabii renkleri neredeyse hiç algılamayan hayvanları da. İşin kötüsü, her ne kadar John Locke ve şürekası güvenilmez bilgi örneği olarak renkleri en başa koymuşlarsa

* İşin aslı, "okur bildirimleri" gösterdi ki kitabın daha önceki (1. ve 2.) baskılarında verilen teker şekli işe yaramamış! Bu nedenle üçüncü baskıdaki şekil, siyah-beyaz bir nesnenin döndürüldüğü zaman zihnimizde renkler yarattığını göstermek için, daha bilimsel yaklaşımla yeniden çizildi.

da, renkler için geçerli olan şey diğer tüm duyu algıları için de geçerlidir.

41-44. Problemler

Zaman

Zaman yolculuğu büyüleyici bir konu. (İleride Sözlük kısmındaki "zaman" maddesine ve "Doğa Felsefesindeki Temel Problemler" bölümüne bakın.) Gayet aklı başında bazı atom altı fizikçileri bu konuyu her "zaman" tartışıyor, nitekim "solucan deliği" gibi terimler de bu tartışmalardan çıkıyor. (Solucan deliği doğal bir "zaman makinesidir"; uzay-zaman sürekliliğinde atom altı bir parçacığın geçmesine imkân verecek bir boşluk anlamına gelir.) Hatta bazı fizikçiler, ışıktan hızlı hareket eden parçacıklar bulgulamışlardır, ki genel göreliliğe göre bu hızda zamanda geri gitmeye başlamaları gerekir. Fakat o zaman hepimiz zaten zamanda yolculuk ediyoruz demektir.

42. Problem

Zaman Durdurucu

Lucy'nin de fark ettiği gibi, yapılması gerekenin, bir süreliğine diğer herkesten daha yavaş yol almak olduğu açık; böylece diyelim bir günlüğüne gittiğimizde dünyanın geri kalanı bin yıl ilerlemiş olur. O zaman bu en azından yeni bir bakış açısı getirirdi. Dr. Wenn'in de muhtemelen düşündüğü gibi, bu az çok basit, dondurma işleminden ötesini pek gerektirmeyen bir şey. Halihazırda bilim insanları embriyoları dilediğimiz süreyle dondurmamızı sağlıyor, bu da fiilen bir insan hayatını askıya almak

demek. California'da birtakım kasalarda derin-dondurmaya tabi tutulmuş "uyuyanlar" hikâyesi çok da uçuk olmayabilir. (Gerçi bunun onlara bir faydası dokunmayacak.) Fakat bunun da zaman yolculuğuyla alakası yok gibi. Geri dönüş yolu olmadığında pek işe yaramayacağına kuşku yok.

43. Problem

Zamanın Unuttuğu Mikrodünya

Dr. Wenn'in, zamanda geri gitmeyi sağlayacak bir makine icat edememesinin sebepleri konusundaki açıklaması özgün, ama "mikrodünya"sında da olsa bunu başarmış izlenimi vermeye çalışmakla kendi açıklamasının altını oyuyor. Doktorun asıl göstermek istediği muhtemelen zamanın da mekân gibi göreli olduğu, dolayısıyla zamanda sadece ileri gitmek mümkünken başka bir şeye göre zamanda geri gitmiş gibi görünmenin de mümkün olduğu. Hani tren bir istasyonda durduğunda ve yanınızdaki tren hareket ettiğinde bir anlığına sanki sizin treniniz geri gidiyormuş gibi hissedersiniz ya... Aradaki "farkı" anlamanızın tek yolu gar binasına bakmaktır. Belki de Dr. Wenn, zaman söz konusu olduğunda ortada herhangi bir "gar binasının" yani sabit bir noktanın olmadığını göstermek istiyordur.

Bu size tuhaf bir fikir gibi gelebilir, ama bir televizyon programı izlediğinizi düşünün. Bu sene 1 Ocak'ta yayınlanacak olsun. Fakat televizyon cihazınız en yakın yıldızın etrafında dönen bir uzay aracının içindeyse, program ancak bundan dört sene sonra "yayınlanabilir". Keza, geceleyin gökyüzüne baktığınızda gördüğünüz bazı yıldızlar aslında bundan bin sene önce sönmüş olabilir; gördüğünüz ışık bin yıllıktır.

Günümüzün "doğa felsefcileri" olan kuramsal fizikçilerin (bkz. Problem 91-95) Dr. Wenn'inkinden çok daha küçük "mikrodünyaları" vardır ve orada zamanın geri gittiğini iddia ederler. Atom çarpıştırıcılarında, atom altı parçacıklar başka parçacıklara ayrılır ve bir an sonra yeniden birleşerek enerji üretir veya emerler. Örneğin, zamanda ileri giden bir ışık ya da foton parçacığı kendiliğinden bir pozitron ile bir elektrona ayrılır. Elektron kendi yolunda devam eder, pozitron başka bir elektronla karşılaşır ve ışık enerjisi içinde yeni bir foton oluşturmak üzere onunla birleşir. Fakat matematikçilere göre bu, "zaman okunu" ters çevirmekten ibarettir, o zaman tıpatıp aynı olayları bir elektronun zamanda geri gidişi olarak tarif edip mutluluğa erebiliriz. (Bütün bu parçacıkları anlamıyorsanız telaşa kapılmayın. Fizikçiler onları denklemlerindeki boşlukları doldurmak için icat ederler, var olup olmadıkları tartışmalıdır.)

44. Problem

Güvenilmez Saatler

Fizikçiler diyecektir ki, sorun Bay Megasoft'un durmadan uçakla seyahat ederek uzay-zaman sürekliliğini sekteye uğratmasında. Dolayısıyla parasının iade edilmesini talep etme hakkı yok.

19. yüzyılda ışığın her zaman sabit bir hızda hareket ettiği keşfedildiğinden (bkz. Problem 91) ve Einstein bu olguyu Genel Görelilik Kuramı'na dahil ettiğinden beri, zamanın yerçekimine bağlı olarak farklı hızda ilerlediği ve sabit ivmenin yol açtığı özel yerçekimi biçiminden etkilendiği kabul ediliyor. (Hatta, evrende ışığın bile sızamayacağı kadar yoğun yerçekiminin bulunduğu nok-

talar olan "kara deliklerin" merkezinde zamanın bilfiil "durduğu" düşünülüyor.) Bay Megasoft oraya buraya uçmakla uzay-zaman sürekliliğindeki iki değişim türünü de yaşamıştır, saatinin de bu durumu kaydetmiş olmasına şaşmamalı.

Sezyum kullanılan ilk atom saatleri 1950'lerde yapılmıştır ve günümüzde, tıpkı ilk kronograflar gibi navigasyon başta olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. Ancak 1971'lerde iki bilim adamı, J. C. Hafele ve Richard Keating, bu saatlerden birini bir yolcu uçağına yerleştirip kâh batı kâh doğu yönünde dünyanın etrafında döndürdüklerinde, batı yönünde giden saatin bir değil, sinir bozucu biçimde 273 nanosaniye (yani saniyenin milyarda biri) ileride olduğunu gördüler. Fizikteki herhangi bir ölçüm ne kadar kesin olabilirse bu da o kadar kesin bir bilgiydi, gerçi bunun yol açacağı sonuçlar kafa karıştırıcı olabilir. Sözgelimi, ikiz kardeşlerden biri bir uzay gemisiyle, belki de Megasoft'un uzay yatıyla, müsait bir yıldıza gitti ve diyelim elli yıl sonra, aralıksız yüksek ivmeye maruz kaldıktan sonra geri geldi; bu kardeş evde bıraktığı ikiziyle fiziken benzer olmaktan çıktıklarını görecektir: Kendisi çok daha genç kalmıştır! (Buna "İkizler Paradoksu" da denir.) Filozoflara göre, "mutlak zaman" denen şey aslında dünyaya mahsus bir önyargıdan öte bir şey değildir.

Bu örnekte ve Hafele ile Keating deneyinde ana etkenler, uçağın ivmesinden çok -ki bu çoğu zaman kayda alınmayabilir- yükseklik ve azalmış yerçekimi kuvvetidir. Dünya döndüğü için, hangi yönde yolculuk ettiğiniz de fark yaratır.

45. Problem

Gönül Gözü

Doğrusu, yapıp da hatırlamadığım daha pek çok şey var. John Locke'la aynı yüzyılda yaşamış Thomas Reid, zaman zaman ne yaptığını unuttuğuna, ama bu durumun onu başka biri haline getirmediğine dikkat çekmiştir. Kuşkusuz diğer türlüsü saçma olurdu. Bu problemin bir de "ikramiyesi" var: İnsanları oluşturan, kendileri hakkında hatırladıkları ve yapıp ettikleridir. Ama bazen hafızaları onları yanıltır. Sörfçülüğe özenen biri, kendini yazın sahilde bronzlaşmış teniyle dev bir dalganın üzerinden kayarken "hatırlıyor" olabilir - oysa gerçekte, kıyıya vuran büyük bir dalga yüzünden oturduğu yere su gelirken (mükellef bir öğlen yemeği ve birkaç dondurmanın ardından) birkaç saniye boyunca ayağa kalkmakta bile zorluk çekmiştir.

Belki de David Hume'un dediği daha doğrudur: "Hafıza, kişinin kimliğini 'oluşturmaktan' ziyade 'icat eder'." Ama bu da asıl soruya cevap vermiyor.

Bu ciddi bir felsefe problemi gibi görünmeyebilir ama aslında yüzyıllar boyunca pek çok filozof tarafından kapsamlı biçimde ele alınmıştır ve bir değil üç farklı isimle anılmaktadır. Esasen bir "kimlik problemi" olan bu probleme kâh "kişisel kimlik problemi", kâh "benlik problemi", kâh "benlik bilgisi problemi" denir.

46. Problem

Daha Somut Bir Problem

Böyle bir şey olmayacağı açık.

Ciddi bir filozof şunu ekliyor:

Bu tartışma neden bu kadar kısa? Derek Parfit'in bazı görüşlerine, hatta Bernard Williams'ın ona verdiği cevaba değinmek fena olmazdı. Strawson Individuals *(1959) adlı kitabında "kimliği" şöyle tanımlamamış mıydı: "bilinç hallerine ait yüklemler ile cisimsel niteliklere, fiziksel bir duruma vs. ait yüklemlerin belirli bir tipteki tek bir birey için eşit derecede geçerli olabildiği bir kendilik tipi".*

Fakat biz daha iyisini yapıp David Hume'a dönebilir, "kişisel kimlik" ile ilgili çeşitli sorulara verdiği cevaba bakabiliriz: "Neredeyim ya da hangi zamandayım? Varlığımı hangi sebeplere borçluyum ve sonunda ne olacağım?"

> Zihnim tüm bu sorularla allak bullak, kendimi düşünülebilecek en kötü durumda hayal ediyorum, etrafım zifiri karanlıkla çevrili, uzuvlarımı ve yetilerimi kullanma kabiliyetinden tamamen mahrum vaziyetteyim. Gelin görün ki, aklın bu kara bulutları dağıtmaktan aciz olduğu yerde doğa imdada yetişiyor, beni bu felsefi melankoli ve hezeyan halinden kurtarıyor, ya zihnimdeki bu eğilimi dindiriyor, ya da tüm bu kuruntuları silip süpüren bir uğraş, capcanlı bir duyu izlenimi sunuyor.

Peki ama nasıl?

> Dostlarımla yemek yiyorum, bir el tavla oynuyorum, sohbet ediyorum ve keyfim yerine geliyor; üçdört saat böyle hoş vakit geçirdikten sonra yeniden bu düşüncelere döndüğümde bana öyle bayat, boş ve saçma görünüyorlar ki onlar üzerine daha fazla kafa yormayı içim kaldırmıyor.

47-48. Problem

Kitap I ve II

Gibb'in kitabının, kendisinin niyetlerinden bağımsız olarak başlangıçta yasaklandığını düşünürsek, şimdi kitabın lehine yorumlar yapılıyor olması tartışmaya son noktayı koymayacaktır. Okul yönetimleri muhtemelen kitabı yine kütüphanelerine sokmayacaktır. Kimileri kitabın fazla "politik" olduğunu söyleyebilir. Bazı okullarda da, eğitim bilimciler çocukların kitabı anlamakta zorlanacağını ve ırkçı tavırlara özenebileceklerini öne sürebilir. Edebiyat söz konusu olduğunda, Emerald ne düşünürse düşünsün, yazarın neye niyetlendiğinin çok da önemi yoktur. Kitapların kendine ait bir hayatları vardır.

Fakat bu, birilerinin çocukları bazı görüşlerden ya da olumsuz etkilerden korumakla mükellef olduğu varsayımını değiştirmiyor. Wiltshire'daki Marlborough kütüphanesinin görevlileri -ebeveynlerin şikâyetlerinden sonra- çocukların dövülmesinden ve bir polisin öldürülmesinden bahseden bir kitabın çocuk kitaplarının bulunduğu bölüme giriverdiğini keşfetmişti. Bunun üzerine *Punch and Judy* adlı kitap derhal raflardan kaldırıldı.

Sadece çocuklar için değil, ideal "devletinin" tüm mensupları için koruyucu sansürü savunan ilk isimlerden biri olan Platon'un bu konuda adı çıkmıştır. Gerçekten de sansür dünyanın dört bir yanında hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Özellikle bilgisayarlar ve internet, mahremiyet ve denetim konusunda yeni yeni sorunları gündeme getiriyor. Nicedir beklenen bilgi toplumu gerçeğe dönüştükçe, politikacılar ve yasa koyucular denetimi yeniden ele almaya uğraşıyorlar.

Çin'de insanlar internetten mesaj göndermek için hükümetin sürekli gözetimindeki kanalları ve filtreleri kul-

lanmak zorunda. Benzer filtreleme sistemleri Vietnam, İran, Suudi Arabistan ve başka bazı Körfez ülkelerinde de devreye sokulmuş durumda. Fransız hükümeti "ulusal siber-uzayında" İngilizce kullanımını engellemeye çalışırken, ABD, Almanya ve Japonya'da yasa koyucular durup dinlenmeden "ahlaka aykırı" içerikle baş etmeye çalışıyorlar. Britanya'da çocuklar, istenmeyen elektronik postalar da dahil, örneklerine çok miktarda rastlanan "uygunsuz" içeriklerden korunuyor. Ama ilginçtir, yurttaşlarının ne tür içeriklerden korunmaları gerektiği konusunda aynı fikirde olan çok az ülke var.

Belki de *Küçük Kara Koyun* hikâyesi sansürün iki taraflı bir süreç olduğunu gösteriyor. Denetlenmesi gereken, bir kitap ya da bir program değil, okurların ya da izleyicilerin tepkisi. Tabii ki bu da kişiden kişiye değişen, tahmin edilmesi imkânsız bir şey.

49. Problem

Uyku Problemleri

İnsanların uyurken neler yapabildikleri öteden beri filozofların ilgisini çekmiştir. Bunun sebebi, çoğu insanın uyumaya felsefe argümanları dinlemekten daha çok vakit harcaması (hatta bazılarının bu ikisini aynı anda yapması) değil, uyku sırasında ruhun tabiri caizse somut duyu deneyiminin sınırlarından kurtularak felsefi hakikatlere ulaşacak hale gelmesidir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında dediği gibi, "zihin, derin uykudayken, rasyonel düşünme yetisinin en üst seviyesine ulaşır". Oysa Aquinolu Tommaso, şuna dikkat çekmiştir: "Uykusundayken mantık yürüten bir insan, uyandığında, kurduğu mantıkta şu veya bu türde bir yanlış olduğunu fark eder." Sokrates de

Glaucon'a şöyle sorar: "Rüya görmek, gerçekliğe benzer bir şeyi gerçekliğin kendisi sanmaktan ibaret değil mi?"

Wittgenstein da, *Felsefi Soruşturmalar*'da, rüyalarda edinilen bilginin tam olarak hatırlanamadığı için sağlam olmadığını öne sürer. Peki o zaman insanlar uyurken ne yapabilir? Basit sorulara cevap verebilir mi?

Aristoteles'e göre, uyumakta olan biri, at ile insanı, güzel ile çirkini, beyaz ile beyaz olmayanı ayırt edebilir (*Metafizik*, 485b). Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*'da şöyle yazar: "Uyanıkken sahip olduğumuz tüm düşünce ve kavramlara uykumuzda da ulaşabiliriz." Bir mektubunda da şöyle der: "İnsan ruhunun her koşul altında, hatta ana rahminde bile, daima bilinçli olduğunu öne sürmek için geçerli sebeplerim var." Daha yakın bir tarihte Freud, *Psikanalize Genel Bir Giriş* (1943) adlı kitabında şu tespiti yapar: "Rüya, zihnin uyku sırasında onu etkileyen uyaranlara tepki verme biçimidir."

Gel gelelim Descartes *Meditasyonlar*'da nihayet, "Tanrı en iyi olduğuna ve hata yapamayacağına göre", yani kötülük yapamayacağına göre, aklı başında bir insanın rüyalar âleminde edinilen yanlış bilgiyi yaşadığımız dünyadaki (sözüm ona) düzgün, tutarlı bilgiden ayırt edebilmesi gerektiğine karar verir. Ama Leibniz ve Bertrand Russell, Descartes'ın bu imanını paylaşmaz; Leibniz, "metafizik açıdan bakıldığında, bir insan ömrü kadar kesintisiz ve uzun bir rüyanın var olması mümkündür", der. Veya bir kelebek ömrü kadar sürecek bir rüya... Kelebek rüyalarının baş savunucusu, kadim Çinli bilge Chang Tzu'dur (bkz. Problem 13'ün açıklaması).

Wittgenstein'ın dostlarından (ki sayıları pek azdır) Norman Malcolm, *Dreaming* (Routledge) adlı çalışma-

sında, "uyuyorum" demenin belki de "öldüm" demek gibi anlamsız, kendi içinde çelişkili bir ifade olduğunu söylüyor. Trendeki yolcu "uyanığım" dese o da şaibeli olacaktır, çünkü bunun tersi olan "uyuyorum" cümlesi anlamsız olduğu için "uyanığım" cümlesinin "uygun bir değillemesi" yoktur. "Kuşkusuz", diye devam eder Norman Malcolm, "gözlem yoluyla uyanık olduğunuzu bilmeniz mümkün değildir, çünkü bunu bilebilseydiniz gözlem yoluyla uyanık olmadığınızı da bilebileceğinizi söylemek mantıklı olurdu."

50-51. Problemler

Huy Değişikliği Problemleri

Şayet sadece insanların eylemleriyle ilgileniyor olsaydık burada pek bir problem görmeyebilirdik. Ayrıca, işe polisi karıştırmak biraz abartılı bir tepki gibi görünebilir. Fakat, diyelim bir yargıçtan, Steve'in gittiği kurs yüzünden yolunu şaşırmış, aldığı ilaçların yan etkisiyle bu hale gelmiş olsa da özünde nazik bir insan olduğunu dikkate alması istense, o zaman insanların "özgür iradeye" sahip olduğu düşüncesinden ayrılmamız gerekebilirdi. Fransız yazar-filozof Jean-Paul Sartre, özgür iradeyi savunmak için ciltler dolusu kitap yazmıştır ki hepsi de tuhaf, yer yer güzel ama çoğu zaman anlaşılmaz bir "varoluşçu" dilde kaleme alınmıştır. Sartre, hepimizin istediğimizi yapmakta özgür olduğumuzu, ama müşterilere hizmet edeceğim diye ne yapacağını şaşıran garsonun yaptığı gibi,* bize bi-

* Garson örneği Sartre'ın *Varlık ve Hiçlik*'te *mauvaise foi (k*endini aldatma) kavramını açıklarken verdiği bir örnektir. Bu kavram insanların, içinde *bulundukları koşulları d*eğiştirme şansları olmadığını *düşün*erek kendi özgürlüklerini yok saymaları ve verili koşullardan memnunmuş gibi davranmalarını anlatır- ç.n.

çilmiş rollere uygun davranmayı seçtiğimizi veya bu rollere boyun eğdiğimizi düşünür.

Aslında hukuki bir kurgu olan bu insan doğası görüşü, yani insanların kendi iradeleriyle seçim yaptığı ve bunların sorumluluğunu taşıdığı görüşü, Batı toplumlarında yerini gitgide insanların davranışının büyük ölçüde dış etkenlerle belirlendiği, dolayısıyla davranışlarından tamamen sorumlu olmadıkları görüşüne bırakıyor.

Bu davaya bakan yargıç, Steve'in, Amerika'da psikiyatrinin kutsal kitabı sayılan *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*'da yer verilen 300 akıl hastalığından birinden mustarip olduğuna dair son derece ikna edici kanıtlarla karşılaşabilir. Bu eser, 1970'lerin ortalarında yüz kadar akıl hastalığının listelendiği ince bir kitapken, yeni "paranoid kişilik bozukluklarının" keşfiyle hayli şişkinleşmiştir. Paranoid kişilik bozuklukları çeşitlilik göstererek, bir nevi aşırı utangaçlık olan "Asperger sendromundan", utangaçlıkla hiç alakası olmayan "frottörizm" (sürtünmecilik) denilen -toplu taşıma aracındayken cinsel zevk duyma amacıyla başka yolculara sürtünme - davranışa kadar uzanır. En ciddi kişilik bozukluklarından biri, kompulsif alışveriş sendromu; "kutsal kitaba" göre genetik olarak belirlenen bu bozukluğun Amerika'daki yaygınlığı hayret verici: Her on iki kişiden birinde rastlanıyor. Kumar bağımlılığı ya da piromani (ateş düşkünlüğü) gibi bunun "sebebinin" de serotonin gibi bazı maddelerin beyinde salgılanması olduğu söyleniyor. Peki belirtileri neler? Birikmiş kredi kartı borçları ve neden alındığını hatırlamak şöyle dursun alındığı bile unutulmuş, dolaplara yığılmış tonla eşya (tipik olarak giysi ve elektrikli aletler). (Tabii banka borcunun psikiyatriste ödenen *ücretle de* ilgisi olabilir, ama bu tür düşünceleri bilinçaltımıza itmek daha iyi olabilir.)

Belki de Steve'in bir fobisi oluşmuştur, bilim "panik atak" sebebi olarak her geçen gün yeni bir fobi keşfediyor. Agorafobi (açık alanda bulunma korkusu), klostrofobi (kapalı alanda bulunma kokusu), hatta araknofobiden (örümcek korkusu) sonra, yeni yeni bir sürü koku belirdi: Komşularımın çoğunda bulunduğundan kuşkulandığım antofobi (bitki korkusu), şimdilerde epeyce arttığı anlaşılan eklozyofobi (kilise kokusu) ve hiyerofobi (papaz korkusu), İngiltere'de yaşamamak için iyi bir gerekçe olan ombrofobi (yağmur korkusu), hatta bazı etik sorunları gündeme getiren pogonfobi (sakal korkusu).

Her halükârda, yargıç, Steve'in o gün kendinde olup olmadığına karar vermek zorunda olacaktır.

52. Problem

Uyuyan Adam

Filozof John Locke (1632-1704), seçim yapmakta tam anlamıyla özgür müyüz yoksa davranışlarımız genetik, toplumsal baskı veya dolaysız fiziksel güç gibi dış etkenlerle mi "belirleniyor" sorusunun karmaşıklığını göstermek üzere epey basit bir uyuyan adam örneği vermiştir. Bunun iyi bir örneği, çocuklara devrimci bir liderin sözlerini okumanın ne kadar önemli olduğunu öğretmeye karar veren öğretmendir. Çocuklar bunu, liderin sözlerinin önemli olduğunu düşündükleri için yapabilirler veya sınıfta kalmamak için yapabilirler. Hangi sebeple yaptıklarına karar vermek zordur!

Isaiah Berlin (1909-1997), "İki Özgürlük Kavramı" başlıklı zor makalesinde bu mevzuyu ele alır; ona göre bir tarafta hiçbir kısıtlamanın olmadığı "negatif özgür-

lük" vardır (yani bizim örneğimiz çerçevesinde, kapı aslında kilitli değildir) -John Stuart Mill *Özgürlük Üzerine* adlı eserinde bununla ilgilenir-, diğer tarafta ise Stoacılara dayanan, insanın bir şeyi yapmayı zaten istememesi fikri, yani "pozitif özgürlük" vardır, ki uyuyan adam da burada bunu başarmıştır. (Isaiah Berlin ikisine de karşıdır.)

53. Problem

Donanmanın Geleceği Problemi

İlk bakışta filozofların öne sürebileceği en iyi iddia, Kassandra'nın söylediklerinin gerçekten doğru ya da yanlış olduğu, ama en azından yeryüzünde yaşayan hiç kimse hangisi olduğunu bilemeyeceği için herkesin kendi kararlarını almasının en iyisi olduğudur. Fakat kolay kanan insanlar bu konuda Kassandra'ya inandıkları için bu seçenek devre dışı kalmış görünüyor.

Sorun şu: *Eğer* Kassandra bir uyarı yaptığında bu "doğru" ise, o zaman meydana geleceğini bildirdiği olayların yaşanması *zorunludur* ve bu konuda kimsenin yapabileceği bir şey yoktur. "Bu da felsefenin alengirli konularından olan 'özgür irade' kavramı açısından sorun yaratır, o yüzden kişisel bir problem sayılır."

Bu problemi ilk defa Aristoteles, *Yorum Üzerine** kitabının 9. kısmında ele alır; orada deniz savaşı örneğine değinir.

---

* Lat. *De Interpretatione*. Orijinal Yunanca başlığı: *Peri Hermeneias*. Türkçe çevirisi: *Yorum Üzerine*, çev. Saffet Babür (Ankara: İmge Yayınları, 1996) - ç.n.

54-55. Problemler

Fikri Hür Derin Düşünce ve Derinden de Derin Düşünce

Gerçekten, bilgisayarlar düşünebilir mi? Birçok insan düşündüklerine inanıyor, hatta büyük ölçüde "yapay zekânın" incelenmesiyle uğraşan, "bilişsel bilim" diye başlı başına bir felsefe dalı (daha doğrusu felsefe dışı bir dal) var.

Anlaşılan, insanları özel kılan tek şey "bilinç" sahibi olmaları, gerçi bunun düşünmekten ne farkı olduğu pek belli değil. Muhtemelen farkın ne olduğu, bir fark olduğu varsayımı kadar önemli değil. Bu sayede bilgisayarlara, hiçbir hakları olmayan cansız birer nesne muamelesi edebiliyoruz.

16. yüzyılda Michel de Montaigne (1533-1592) şöyle yazmıştı: "Benzer tepkilerin olduğu yerde benzer yetilerin bulunduğu sonucuna varmamız gerekir." Dolayısıyla "hayvanların da, bizlerin herhangi bir eylemde bulunurken kullandığımız yöntemin ve akıl yürütmenin aynısını kullandıklarını kabul etmemiz gerekir."

Bilindiği üzere, hareket etmelerine, tercihleri olmasına (yani değer yargısında bulunmalarına) ve acı hissettiklerini gösteren tüm belirtilere rağmen hayvanlara da normal haklar tanınmıyor. Hayvanların acıyı hissettikleri konusunda epeyce bilgimiz var, zira psikologlar ve başka bilim insanları hayvanlarda kötü muamelenin sonuçlarını titizlikle incelemişlerdir. Psikologlar kimi zaman deneylerinde Skinner Kutusu benzeri bir düzenek kullanırlar: Köpeklerin yanlış düğmeye bastıklarında elektrik şokuna maruz kaldıkları, zemini elektrik hattıyla döşenmiş bir kafestir bu düzenek. Tabii deneyin içeriğine bağlı olarak, doğru düğmeye bastıklarında da elektrik şoku verilebilir

(en gözde deneylerden biri, hayvanı önce birine alıştırıp, arkasından sırf ne olacağını görmek için kuralları değiştirmektir!).

Hayvan hakları tartışmalı bir konudur, insanların büyük çoğunluğu semavi dinlerin hayvanlarla ilgili bakışını benimser: Hayvanlar biz onları canımızın istediği gibi kullanalım diye yaratılmıştır. Kant hayvanları "ahlaki topluluğa" dahil etmez, fakat yine de insanın kendi maneviyatını koruması için hayvanlara zulmü yasaklar. Bunun karşısında, bazı dinlerin benimsediği, tüm hayvanların aynı haklara sahip olduğu görüşü vardır; ama bu görüş pratik sorunlar içerir. Sözgelimi insanlar ile diğer hayvanlar arasında hiçbir ayrım gözetmemek, diyelim sivrisinekler ile tavşanlar arasında da hiçbir ayrım gözetmemeyi gerektirir.

Doğrusu, hayvanların çektiği acıyı en aza indirmek gibi gayet makul ve sınırlı bir yaklaşım bile, hayvanların kendi kendilerinin bilincinde olmadıkları için acı hissetmedikleri öne sürülerek reddedilmektedir. Sözgelimi bir köpeği aynanın önüne getirdiğinizde, gördüğü şeyin kendi yansıması olduğunu öğrenemez. Av köpeklerinin kovaladığı bir tilkinin aslında acı çekmediği, sadece mekanik refleksler gösterdiği söylenir. (Hayvan haklarının baş savunucularından filozof Peter Singer, hayvanları etik muamele ilkesinin dışında bırakan adalet kuramlarındaki bariz ikiyüzlülükleri ifşa etmiştir.)* Fakat Derin Düşünce'nin bilinç sahibi olduğunu düşünmemiz için karşımızda ağlayıp sızlanması gerekmiyor. En basit bilgisayarın bile, düğmesine basıldığında kendi hakkında konuşması sağlanabilir: "Şu anda bilincim yerinde - Talimatlarınızı bekliyorum." Hatta, gerekli mekanik uzantılar yerleşti-

* Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi*, çev. Hayrullah Doğan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005) - ç.n.

rildiğinde bir bilgisayarın aynada kendi yansımasını tanıması bile zor olmaz.

Amerikalı filozof John Searle, İkinci Dünya Savaşı'nda şifre çözücülüğü yapan filozof Alan Turing'in bilgisayarların düşünebildiğini göstermek üzere ortaya attığı savlara cevaben, "Çin Odası deneyi" olarak anılan bir örnek verir. Searle, İngilizce konuşan ve başka bir odada bulunan biriyle Çince notlar vasıtasıyla iletişim kurma olasılığını tarif eder; bunun, bir bilgisayar gibi davranmanın neye benzediği konusunda iyi bir örnek olduğunu düşünür. Odadaki kişi Çince anlamamaktadır, ama elinde odaya bırakılan nottaki sembollerin nasıl anlaşılacağıyla ilgili kuralları gösteren bir liste vardır ve bu listeden yararlanarak nottaki sembollere uygun Çince cevabı yazar. Odanın dışındaki kişi, bu cevabı aldığında, içeridekinin nota yazılmış Çince soruları anladığını düşünür, oysa aslında sadece bir makine -veya köpek- gibi davranmıştır. Turing, bir makineyle mi yoksa bir insanla mı konuştuğumuza dair uzun sorgulamaların ardından aradaki farkın ne olduğunu ortaya koyamıyorsak, bilgisayarın akıl sahibi olduğunu düşünmemiz gerektiğini öne sürer. Searle ise, odadaki kişinin Çince anlamadığını söyler. Bu ikna edici bir savdır, çünkü verdiği örneğin başında bu kişinin "ne yazılı ne sözlü Çince bildiğini" ve onun için "Çince bir yazının bir yığın anlamsız çizgiden ibaret" olduğunu belirtmiştir. Bu biraz malumu ilam etmek gibi görünebilir, ama böyle şeyler analitik felsefecilerin âdetidir. Marifet, malumu o kadar da malum değilmiş gibi göstermektedir.

Fakat burada gözden kaçan nokta şu: Aslında odadaki kişi Çince anlıyormuş izlenimi vermiyor; odadaki kişi, notlara yazılmış semboller ve duvara yapıştırılmış kurallarla birlikte "sistemin" tamamı Çince anlama görüntüsü vermek üzere tasarlanmış. Zaten makul olan da

bu. Sonuçta talimatları yazan kişinin Çince bildiği açık. Burada olup biten, daha ziyade, Çince bilen dışarıdaki kişinin bu becerisinin odadaki kişiye aktarılmış olması.

Fakat bu, Searle'ün ya da herhangi birinin bilgisayarın beceriden, hatta "idrak gücünden" mahrum olduğunu iddia etmesini büsbütün zorlaştırır. (Nitekim günümüzde, insan bilgisinden devşirilmiş kural ve işlemlerden oluşan "beceri sistemlerini" kullanan bilgisayarlar sizi tedavi edebiliyor, size kariyerinizle ilgili tavsiyede bulunabiliyor, voliyi nereden vuracağınızı vs. söyleyebiliyor.)

Her durumda, bilgisayarlar uzun zamandır insanları inandırıcı bir biçimde aldatmayı başarmışlardır. Amerikalı yapay zekâ araştırmacısı Joseph Weizenbaum, 1960'larda, neredeyse günümüzün ekmek kızartıcısına denk bir bilgisayar kullanarak psikoterapiyi taklit eden bir dizi program geliştirmişti. Kullanıcı, bir daktilo aracılığıyla bir şey yazıyor, program bu yazıdan aldığı doğal dile, bir yazıcı vasıtasıyla yine doğal dildeymiş gibi görünen cevaplar veriyordu. Bu programların en ünlüsü, psikoterapiyi model alan Eliza'ydı. Eliza genellikle insanların yazdığı her şeyi biraz farklı bir sıralamayla, belki bir anahtar sözcüğü seçerek, geri yazıyordu. Programın tamamen gelişigüzel biçimde verdiği "evet" ve "hayır" cevapları, derin düşünce olarak yorumlanmıştı. Program son derece basit olmasına rağmen çok tutuldu. Psikiyatristler onu gerçek terapi seanslarının temeli olarak benimsedi. Kullanıcılar Eliza'yla duygusal bağ kurdu ve ondan ayrılamaz oldu; bilgisayar âlimleri bilgisayarların "konuşmayı" öğrenebileceğinin kanıtı olarak onu gösterdi. İşte Eliza ile bir kullanıcı arasındaki "sohbetlerden" bir örnek (aktaran: Joseph Weizenbaum, *Computer Power and Human Reason* [San Francisco, W. Freeman, 1976]):

HASTA: İnsanların hepsi aynı.
ELIZA (bilgisayar): *Ne anlamda?*
HASTA: Hep şu ya da bu konuda başımızın etini yiyorlar.
ELIZA: *Aklına belli bir örnek geliyor mu?*
HASTA: Ne bileyim, mesela erkek arkadaşım beni buraya gelmeye zorladı.
ELIZA: *Erkek arkadaşın seni buraya gelmeye zorladı?*
HASTA: Sürekli depresif olduğumu söylüyor.
ELIZA: *Depresif olmana üzüldüm.*
HASTA: Mutsuz olduğum doğru.
ELIZA: *Buraya gelmenin mutsuz olmamanda sana yardımcı olacağını düşünüyor musun?*
HASTA: Yardıma ihtiyacım var, orası muhakkak.
ELIZA: *Yardım alsan bu senin için ne anlama gelirdi?*
HASTA: Belki annemle iyi geçinmeyi öğrenirdim.
ELIZA: *Bana ailenden bahseder misin?*
HASTA: Annem bana bakıyor.
ELIZA: *Ailenden başka kim sana bakıyor?*
HASTA: Babam.
ELIZA: *Baban?*
HASTA: Sen de bir bakıma babama benziyorsun.
ELIZA: *Nasıl bir benzerlik görüyorsun?*
HASTA: Pek saldırgan değilsin ama bunu fark etmemi istemiyorsun.
ELIZA: *Neden saldırgan olmadığımı düşünüyorsun?*
HASTA: Benimle tartışmıyorsun.
ELIZA: *Sence neden seninle tartışmıyorum?*
HASTA: Benden korkuyorsun.
ELIZA: *Senden korktuğum düşüncesi hoşuna gidiyor mu?*
HASTA: Babam herkesten korkar.
ELIZA: *Babanla ilgili aklına başka ne geliyor?*
HASTA: Kabadayılar.
ELIZA: *Erkek arkadaşının seni buraya gelmeye zorlamasıyla bunun bir ilgisi var mı?*

Weizenbaum bu deneyden sonra bilgisayarların "insanca" görünen cevaplar vermesine izin verilmemesi gerektiğine kani oldu. "Nispeten basit bir bilgisayar programıyla çok kısa süreli bir temasın bile, gayet normal insanlarda son derece ağır hezeyanları tetikleyebileceği gerçeğini görememiştim."

Weizenbaum'un programlarının sırrı, sadece karşınızda konuşan kişinin dediklerini tekrar ederek, ama bunları biraz farklı kılığa sokarak zekâ sahibi görünmenin çok kolay olmasıdır. Psikoterapistler haliyle bilgisayarın iletişim kurma yeteneğine karşı çıkacaktır, ama bizim gibi faniler için bu, Searle'ün testinin daha tasarlanmadan önce geçilmiş olduğunun kanıtı gibi durmaktadır.

Bilgisayarlara birtakım haklar tanımak için başvurulacak ölçütün başka bir şey olması gerek. Muhtemelen, hayvanların hiç olmazsa bazılarını hissetme yetisine sahip canlılar sınıfına dahil edecek bir şey... Şimdilik, bilgisayarın miras üzerindeki hakkının kabul edilmesi gerek gibi görünüyor.

56-59. Problemler

Paradoksal Resimler

Hollandalı ressam M. C. Escher (1898-1972), paradoksal resimleriyle ünlüdür. Resimlerinin taşıdığı matematiksel karmaşıklığa ve değere rağmen, Escher'in zihni herhangi bir sisteme uyamayacak kadar özgürdür, ayrıca kendisi matematik konusunda umutsuz vakadır. Her durumda Escher, insan zihninin en iyi, oyun oynarken, şakalaşırken veya kendiyle dalga geçerken işlediğini düşünür. Resimlerinin, insan zihninin bu şekilde işlemesini

sağlamakla kendi içlerinde bir hakikati taşıyabileceğine inanır. Burada yer verdiğimiz resimleri, ampirik gerçekliği pek çok yönden yanılsamalı olarak sunuyor, ama evrende temel bir yapı ve düzen bulunduğu fikrini de içeriyorlar.

56. Problem

Gece Mi Gündüz Mü?

Bu resimde Escher zıtlıkların etkisini irdeliyor. Birbiri içine geçen ve tedricen bir dizi siyah ya da beyaz kuş oluşturan baklava biçimlerini kullanmış. Bu kuşlar aynı zamanda birbirinin ayna görüntüsü ve karşıt yönlere uçuyorlar.

Kuşlar resmin kenarlarına yaklaştıkça, sürüden kopuyor ve aşağıdaki manzaranın içine karışıyor; beyaz olanları gündüzün, siyah olanları gecenin parçası oluyor. Aynı zamanda manzaradan da başka kuşlar çıkıyor, bu da birbirine geçmiş algısal döngünün ikinci boyutu.

Parçacıkları çarpıştırarak evrenin başlangıcını araştıran nükleer fizikçi Profesör Frank Close, bu resmin modern bilimin temel sorularından biri için de iyi bir model olduğunu düşünmektedir. Close'a göre, resmin negatif kopyası alındığında, yani siyahlar beyaz, beyazlar siyah olduğunda, baştaki resmin ayna görüntüsüne ulaşırsınız. Gerçekten de, negatif görüntüye bir aynada baktığınızda, özgün resmi görürsünüz. İmdi, beyaz kuşları madde, siyah kuşları anti-madde olarak düşünürsek, kopyalama işleminin de evrenin tarihi içindeki ilk zilyonda birinci saniye olduğunu varsayarsak, süreç şuna benzer: Kuşlar, arkalarında anti-maddeden biraz daha fazla madde bırakarak hafif bir değişim geçirmişlerdir. Bu madde de

evrendir. Escher'in resmi simetriyi örneklendirir, simetri de atom fizikçilerine göre evreni anlamanın anahtarıdır; zaten Hindistan'ın, Çin'in ve Yunanistan'ın kadim filozofları da bunun üzerinde çalışıyordu.

57. Problem

Su Akıyor Mu?

Maalesef hayır. Escher, *Şelale* adlı resminde suyun sürekli seyirciden uzağa doğru aktığı yanılsamasını yaratmak için üç "imkânsız üçgeni" birbirine bağlamıştır. Resimdeki tuzak, imkânsız üçgenin her köşesinin 90 derece olmasıdır. Escher, görüntünün olağan dünyada imkânsızken mümkün *görünmesini* sağlamak için perspektiften yararlanarak görüntüyü bükmüştür. *Şelale*, pek çok paradoks için geçerli olan bir özelliği de örneklendirir: Paradoksu parça parça ele aldığınızda, görünürde karşı çıkılacak bir şey yoktur. Ancak bütünlüğü içinde ele aldığınız zaman, Escher'in ifadesiyle "herhangi bir hata bulabilirsiniz".

58. Problem

Mimarın Sırrı

Bu da Escher'in bir resmi. Merdiven zemin katta içeride, ama en üst katta dışarıda; sütunların durumunun da bundan iyi olduğu söylenemez... Escher aslında mimar olmak istemiş, ama sınavlardan geçememiştir. Şayet sınavları geçmiş olsaydı, eserleri (muhtemelen) bu kadar ilginç olmazdı.

59. Problem

Üç Tavşan Yanılsaması

Üç tavşan da, gözün zihinde imgeler oluşturmasını örneklendiriyor. Buradaki resme baktığımızda hiçbir terslik görmüyoruz, ama *mantığımız* bize yanlış bir şeyler olduğunu söylüyor.

İşin aslı bu üç tavşan (ya da yaban tavşanı) çizimi, genellikle kiliselerde binlerce yıldır kullanılır. Burada yer verdiğimiz, Molehill İnşaatçılık tarafından Brighton'daki fabrikalarında yapılan mükemmel tasarımı gören matematik profesörü David Singmaster, kendi bulduğu bazı çizimleri benimle paylaştı; bunlardan biri, Sui Hanedanı (581-618) dönemine ait bir tavan resmiydi ve tavşan grubunun tamamı dönüyormuş gibi görünüyordu.

Bir diğeri bundan 600 yıl sonrasına aitti ve İngiltere'nin kuzeyindeki Lincon kasabasında bulunan eski bir katedralde yer alıyordu. Tasarımda, her biri bir sonrakinin gövdesini yiyen üç kertenkele (ya da küçük ejderha) vardı.

Çizimin kiliselerde neden yer aldığını açıklamak için kimileri bunun Hıristiyanlıktaki teslisin simgesi olduğunu savunuyor. Kimilerine göreyse üçlü grup, felsefedeki üç temel beceri olan gramer, mantık ve retorik üzerine çalışma anlamına gelen Latince *trivium* kavramını temsil ediyor, ki sanıyorum kelime anlamıyla "üç yol ağzı" demek olan ama bugün "gereksiz bilgiler" anlamında kullanılan *trivia* (tırı vırı) kelimesi de buradan geliyor. Demek ki üç tavşan da artık tırı vırı olmuş, nitekim Dartmoor'daki bir birahanenin kapısında üç tavşan çizimli bir levha var, içeride de üç tavşan tişörtü satıyorlar. Bir notta, birahane için tavşan tasarımının kullanılmış olması, yakınında bir tavşan ağılının bulunmasıyla açıklanıyor, bu da kadim gizemlerin nasıl bayağılaştığına iyi bir örnek.

Yeri gelmişken, ben bu çizimi kitaba sadece hoşuma gittiği için koydum. (Peki neden hoşuma gitmişti ki?)

36. ve 59. Problemler, bazen *algıda kalıplaştırma* olarak da adlandırılan şeyin örnekleridir. Zihnin bir sonuca varmak için eksik birtakım verileri bir araya getirdiği süreçtir bu; idrak açısından temel olmakla birlikte, güvenilir değildir. Zihin bir kalıbı saptadığında, ona uymayan tüm veriler devre dışı kalır. Diğer duyularımız için de aynı şey geçerlidir. Örneğin ses dalgaları bize, iç kulaktaki küçük kemiklerin titreşmesi yoluyla, ayrımsız bir gürültü olarak ulaşır. Fakat işitme duyumuza ulaşan verileri düzene sokmak, "uyarım" ile "gürültüyü" ayırt etmek için zihinsel bir işlem gerekir; aksi halde işitme cihazları da şu ankinden çok daha fazla işe yarayabilirdi.

Algıda kalıplaştırmanın sonuçları, görsel yanılsamadan ibaret değildir: Bir şeyi kütük olarak algılar, bizi gözetlemekte olduğunu fark etmezsek, koca ağzını açıp bacağımızı ısırdığında epey nahoş bir sürpriz yaşayabiliriz. Öte yandan, yaratıcılık ve özgünlük de benzer bir mantıkdışı düşünme biçimine dayanır.

60-61. Problemler

"Kimsenin İlgilenmediği 12 Geleneksel Felsefe Probleminden" 60 ve 61. problemler, bildiğimiz anlamda var olmayan şeylerin "özellikleri" ile ilgilidir. (Bunlar edebiyat meraklılarının da ilgisini çekebilir.) Bir şey gerçekte var değilse, herhangi bir özelliği olabilir mi? (Şeker gerçekten Şeker Bonbon Diyarı'nda mı yetişir?) Kimilerine göre, tekboynuzun bir boynuzu olduğunu söylemek aslında tekboynuzlar var olsalar bir boynuzlarının olacağını

söylemektir. Şayet (şu an) Fransa Kralı var olsaydı, kel olurdu.

Konunun meraklılarına:

Tekboynuzların boynuzları

19. yüzyılda yaşamış psikolog Alex von Meinong (1853-1920) iki şeyi ayırır: Elma veya kendisi gibi, var olmuş ya da var olan şeyler; ve tekboynuz ya da şu anki Fransa Kralı gibi, ya da daha önemlisi Şeker Bonbon Diyarı gibi, var olmayan şeyler. (Gelecekte var olması muhtemel şeyleri bir tarafa bırakıyoruz - bkz. 53. Problem.) Meinong bu ayrımı biraz daha inceltip, iki ilişki türünü de birbirinden ayırır, örneğin kırmızı ile yeşilin ilişkisi. Bu Meinong'a göre "gerçektir" ama yine de "var" değildir. Sayılar da gerçektir ama var değillerdir. Bir de "olgusallık" meselesi var: Bir şeyin olgusal olduğunu söylediğinizde, iddianızın "doğru" olduğu söylenebilir. Tekboynuzların durumuna karar vermeden önce, bu doğruluklardan hangisiyle karşı karşıya olduğumuza karar vermemiz gerek.

Tabii bunların hiçbiri tartışmada fazla yol almamızı sağlamaz, ama filozofların oynayacağı yeni terimleri devreye sokar. Von Meinong da kendi payına oynamaktan geri kalmaz, sonunda hakikatin tamamen insan kurgusu olduğunu, olgularınsa ezeli ebedi olduğunu söyleyerek son cilayı çeker.

Fransa Kralı'nın Kellesi

Kimi filozoflara (von Meinong'dan başka, en meşhurları Edmund G. Husserl) göre, Fransa Kralı "varlık alanının" dışındadır ve olağan kurallar onun için geçerli değildir. Mesela hem kel hem saçlı olabilir, aynı anda!

Bertrand Russell, âdeti olduğu üzere bu fikir karşısında dehşete düşer ve hemen var olmayan krallarla, tekboynuzlarla vs. ilgili bir mantık sistemi kurmaya girişir. Sonuçta oluşturduğu "betimleme kuramında", bu tür cümlelerde "belirtilenin" aslında olağan bir şey olmadığını, "XIV. Louis" veya "hipopotamlar" gibi gramatik bir "özne" olmadığını, sadece mantık ilişkileriyle ilgili bir sav olduğunu öne sürer. Şunun gibi:

Bir Fransa Kralı varsa, keldir
Bir Fransa Kralı vardır
O halde Fransa Kralı keldir

Russell bunu biraz daha farklı biçimde ifade eder:

En az bir şey Fransa Kralı'dır
Fransa Kralı olan en fazla bir şey vardır
Fransa Kralı olan her şey keldir VEYA
Fransa Kralı olan ve kel olmayan hiçbir şey yoktur!

Bunun, "Şu anda Fransa'da hükümdar olan tek bir kişi vardır VE şu an Fransa'da hükümdar olup kel olmayan hiç kimse yoktur" şeklinde başka versiyonları da bulunur; bunları sonsuza kadar uzatmak mümkün. Fakat şurası kesin ki hiçbiri bizi bir yere vardırmaz, o yüzden Russell'ın epeyce kıvrandıktan sonra yaptığı gibi biz de konuyu burada kapatalım.

62. Problem

Karın Rengi

Her Eskimo'nun bildiği gibi, kar elbette beyaz değildir, ama sakın bunu bir filozofa sormayın. Yine de, aksi yön-

de çok güçlü bir görüş ortaya atan Thomas Reid'e (1710-1790) göre (Inquiry, 6. Kısım, 5. Bölüm) kar gerçekten beyazdı, çünkü "beyazlık" duyumsaması doğrudan zihinsel bir süreç olarak tecrübe ediliyordu, bu da bizimle gerçeklik arasındaki zihinsel bir aracı değil, dışımızdaki nesneye tekabül eden bir edimdi.

Bu tür problemlerin hepsi, daha geniş bir çerçevede "hakikat" ile ilgilidir. Tabii aslında problemlerin çoğu hakikatle ilgilidir: "Kuzgun" (5), "Donanma" (53), "Meradaki İnek" (2) vs. Geleneksel tarzdaki bu problemlerin meseleyi aydınlatmaya pek katkısı olmaz, ama lafı açılmışken Karl Popper'ın bu tartışmaya yaptığı önemli katkıya değinebiliriz. Popper'ın görüşlerini ortaya attığı sırada, mantıkçı pozitivistler olarak bilinen aşırı mantıkçı filozoflar Viyana'da ilgi odağıydılar. Popper, bir şeyin doğru olmadığı gösterilemiyorsa, doğru olduğunu söylemenin de pek anlamı olmayacağını savunuyordu.

Karl Popper, *Poverty of Historicism*'de (Tarihselciliğin Sefaleti), kuramınızdan memnun olmanın (onu "sarih ve net" biçimde görebilmenizin) yeterli olduğunu düşünen Descartes'a karşı şöyle der:

> Deneyleri, yanlış kuramları ayıklama girişimleri olarak yorumlayabiliriz. Deneyler bir kuramın zayıf noktalarını bulmak ve deneyle yanlışlanması halinde onu reddetmek içindir. Bu görüş kimilerine göre paradoksaldır; denir ki bizim amacımız kuramlar oluşturmaktır, yanlış kuramları elemek değil. Gel gelelim, bizim amacımız tam da mümkün olduğunca iyi kuramlar oluşturmak olduğu için, kuramlarımızı olabildiğince sağlam biçimde sınamamız, yani onlardaki hataları bulmaya çalışmamız gerekir. Bir kuram ancak elimiz-

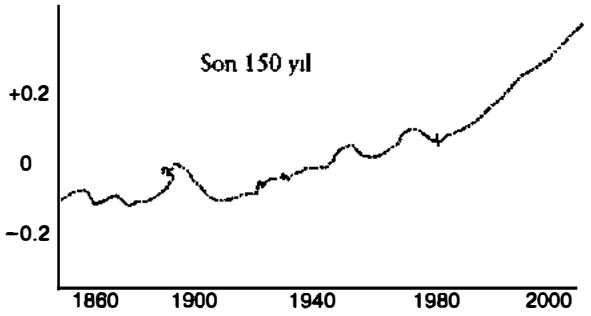
den geleni yaptığımız halde yanlışlanamıyorsa, onun en çetin sınamalardan geçtiğini söyleyebiliriz. İşte bu nedenle, onu çürütecek olguları bulmaya çalışmamışsak ve sonuçta aksi yönde hiçbir kanıt bulunmadığını görmemişsek, kuramın pek anlamı yoktur. Zira eleştirelliği ihmal edersek daima istediğimiz sonuca ulaşırız: Biricik kuramımızı doğrulayan olguları arayıp bulur, onun için tehlikeli olabilecek her şeye de gözümüzü kapatırız. (*Poverty of Historicism*, Routledge 1960, 2. baskı, s. 133-134)

Bu tür "gözü kapalı kuram oluşturma" tarzının iyi bir örneği de, günümüzde "sera etkisi" diye bilinen konu etrafında dönen tartışmadır. Bilimciler neredeyse her hafta görünürde küresel ısınmayı doğrulayan kanıtlar ortaya atıyor: Bir yerde görülen sıradışı ısı, başka bir yerde buzulların erimesi, hatta "buz örtüsünün incelmesi" gibi. Ama bazı bölgelerde ısının olağanüstü düşmesi veya buz tabakasının kalınlığının aynı kaldığını gösteren kutup araştırmaları gibi, kendi kuramlarına ters düşen kanıtları dikkate almıyorlar. Fakat hemen uyaralım: Filozoflar, politik yükü ağır olan bu tarz konulardan bahsettiklerinde otoritelerini tehlikeye atabilirler.

63. Problem

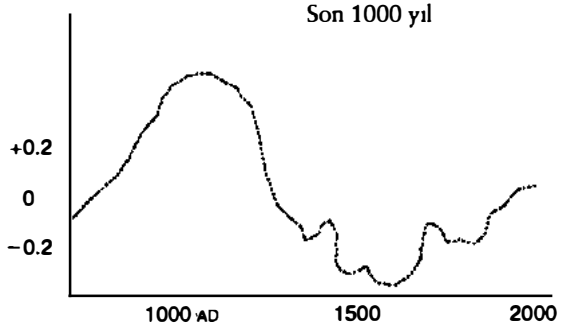
Evlenmemiş bekârlar

Siz buna inanmıyor musunuz?!

Bu zaman diliminde sıcaklıkta vahim bir artış olduğunu doğrulayan grafik...

Şekil 2 Küresel sıcaklıklar

... ısı artışı gerçekten doğrulanıyor mu?

64. Problem

Waverley romanının yazarı

Eee... Oxford-Cambridge yayınlarının iki dünya savaşı arası döneme ait felsefe kitaplarına bakarsanız cevabı muhakkak bulursunuz.

65. Problem

Mars suyu

Bazen bu tuhaf suyun Mars'ta değil de, farklı kimyasal bileşenlere sahip kendine özgü bir suyu olan "İkiz Dünya'da" bulunduğu söylenir.

Felsefe problemlerini konu alan -dişe dokunur- herhangi bir kitapta, ABD'li profesör Hilary Putnam'ın çok tartışılan "düşünce deneyi" probleminin şu veya bu versiyonuna yer verilmelidir. Putnam, tıpkı bizimkine benzeyen başka bir gezegenin var olduğunu hayal eden ilk kişidir, tek bir farkla: Onun gezegeninde suyun kimyasal formülü XYZ'dir!

Peki...

Bu su mudur değil midir?

Bu konu hakkında çok yazılıp çizildi, esin verici bir soru olduğu anlaşılıyor; tabii, felsefede esinlenmek ne kadar olursa. Hatta bir yazıda (biraz reklamcılık kokan bir yazı), "Hilary Putnam'ın 'İkiz Dünya' adlı düşünce deneyi, olmazsa olmazdır" deniyor. Yazar daha sonra "neden bilmiyorum, hiç kimse bağlılık-karşıtı ilkenin tekil özdeşliği temel alan fizikalizmi hükümsüz kıldığı savına cevap vermedi" diye ekliyor. Yazara göre, Davidson'ın da (bu alemde sadece soyisimler geçer) İkiz Dünya hakkında söyleyecek birkaç sözü vardır: "Bağlılık-karşıtı yaklaşımla, fiziksel tekillikler kadar zihinsel tekilliklere de" sahip olabiliriz ve zihinsel tekillikler de kendi başlarına var olabilir. Yazarımız bu argümanı biraz sorunlu buluyor, bu konuda ona katılabiliriz (tabii farklı sebeplerle).

66. Problem

Binyıl Problemi

Bu problemde muhtemelen bir karışıklık var. Çay saatine kadar yeşil olup sonrasında mavi olacak bir şeyin doğru tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusu, cevabın deney yöntemi vs. üzerinde doğuracağı sonuçlar açısından birçok filozofun kafasını meşgul etmiştir. 18. yüzyılda yaşamış filozof David Hume, bugün yeşil olan şeylerin neden yarın renk değiştirmek yerine yeşil olacağını varsaydığımızı sorar. Başvurduğumuz akıl yürütmelerde geleceğin geçmiş gibi olacağını varsaydığımıza dikkat çeker.

67. Problem

Yeşil ve Kırmızı

Bu problem, pek çok filozofu doğru düzgün bir sonuç elde edemeden meşgul etmiş "boydan boya yeşil/kırmızı" ikileminin başka bir versiyonudur. Kazak demişken, benim gerçekten de her tarafı hem yeşil hem kırmızı olan bir kazağım vardı: çizgili bir kazaktı. Bundan daha sağlam örnekler de var! Matematikçiler iki çelişkili örneğin tam da buna uyduğuna düşünüyor. Negatif bir sayı başka bir negatif sayıyla çarpıldığında çıkacak sonucun pozitif olduğuna inanıyorlar. Hatta bunun tanım gereği doğru olduğunu düşünüyorlar. Fakat aynı zamanda, negatif sayıların kareköklerinin alınabileceğini de savunuyorlar, ki bu da negatif sayının kendi kendisiyle çarpıldığında sonucun yine negatif olması anlamına geliyor. Eksi bir'in karekökü, (eksi bir yerine) hayali bir sayıyı temsil eden 'i' ile tanımlanıyor. Matematikçiler sonra bu hayali sayıyı hiç de hayali olmayan durumlar için kullanıyorlar.

Einstein, *Geometri ve Deneyim* başlıklı makalesinde şöyle yazmıştı: "matematiğin önermeleri gerçekliğe atıfta bulunursa kesin olmaz, kesin olursa gerçekliğe atıfta bulunmaz". İşin aslı, matematik ve fizik farklı kurallarla işler ve bir dereceye kadar ayrı tutulmalıdır. Fizik gerçek olguların gözlenmesine ve deneye dayanır, matematik ise daha işin başında oluşturulan "aksiyomları" temel alır.

20. yüzyılın başlarında Wittgenstein bu açmaza dikkat çekmiş, kendisinden pek de beklenmeyecek bir sonuca vararak bunun akla yatkın olduğunu söylemişti. Pythagoras ve kadim Yunanlar ikinin bile karekökünden bahsetmenin sapkınlık olduğunu düşünüyorlardı. İnsanlar sırf bu konuyu tartıştıkları için boğduruluyordu. (İşin sırrı, ikinin karekökünün olmaması. Tabii "irrasyonel" olanını saymazsak!) Kadim Yunanların hayali bir sayı hakkında ne düşünecekleri konusunda ise kafa yormaya değmez.

68. Problem

G. E. Moore'un Problemi

George Edward Moore (1873-1958), 26 yıl boyunca, muhtemelen dünyanın en sıkıcı dergisi olan *Mind*'ın editörlüğünü yapmış olmasıyla tanınan Cambridge'li filozoftur. "Doğalcı yanılgı" adını verdiği tezine göre, "zevk iyidir" cümlesindeki "-dir" aslında gerçek bir olumlama eki değildir. Gerçek olumlama, örneğin "kar beyazdır" cümlesindeki "-dır" ekidir. Moore'a göre "olmak" fiili yalnızca "doğal" özellikler için kullanılmalıdır.

İşin ilginci, yıllar sonra Moore, "iyi"nin doğal bir özellik olmadığını söylerken "savunulabilir herhangi bir açıklama" getirmediğini itiraf eder.

69-70. Problemler

Kant'ın Problemi ve Yine Kant

Königsberg'de mantık ve metafizik dersleri veren nemrut bir profesör olan Immanuel Kant'ın (1724-1804) felsefe alanına en önemli katkısı, bir değil (ki bu birçok filozof için yeterlidir) tam *dört* yeni kavram icat etmiş olmasıdır. Bunlar, *sentetik*'e karşı *analitik* ve *a posteriori*'ye karşı *a priori* kavramlarıdır. Bu kavramların ne ifade ettiğini anlamak son derece zordur.

Bu terimler, mantıkçıların doğru mu yanlış mı oldukları üzerine kafa yorabilecekleri özel cümle türleri olan önermeler için kullanılır. Örneğin "bütün elmalar kırmızıdır" cümlesi bir önermedir ama "Selam millet!" cümlesi kesinlikle değildir. "Analitik" kelimesi Latince kökenlidir ve "ayrıştırmak" ya da "çekip ayırmak" anlamına gelir. Analitik önermeler tanım gereği doğru önermelerdir, "hiçbir yeni bilgi" içermezler. "Ayrıştırıldıklarında", kesinlikle doğru oldukları görülür. "Elmalar elmadırlar" gibi bir önerme örneğin. Filozoflar bu tür önermelere çok değer verirler.*

A priori ile *a posteriori* ayrımı, gerçek dünyayı incelemeden önce bilinen şeyler ile gerçek dünyayı gözlemledikten sonra bilinen şeyler arasındaki ayrımdır. İki terimi birleştirerek işleri daha da karıştırmak mümkündür: Özellikle sentetik *a priori* ya da sentetik *a posteriori* terimleri gibi. Analitik *a priori* önermeler, totoloji oldukları için ister istemez doğrudurlar. Bunlar yalnızca akılla bilinebilir. Analitik *a posteriori* hakikatler mevcut olmayabi-

---

* Azimli okurlar, John Langshaw Austin'in "Are There *A Priori* Concepts" başlıklı makalesini okuyabilir, *Proceedings of the Aristotelian Society* içinde, Ek Cilt XII, 1939.

lir, ama olsalardı muhtemelen yeni keşfedilmiş mantıksal doğrular olurlardı.

Sentetik önermelerse (sentetik kelimesi Latincede "bileşik" anlamına gelir) totoloji değildir ve yeni bilgiler içerir. Kant, bilim için son derece önemli olan matematiğin tamamının ve "neden-sonuç" kavramının sentetik olduğunu ilan etmiştir; gerekçesi ise, herhangi bir şeyi deneyimleme yetimizin önkoşulunun "nedensellik" olmasıdır.

Sentetik *a posteriori* önermeler sıralamanın en altında yer alır; bunlar bilim insanlarının deneyler yoluyla elde ettikleri bilgiler gibi ampirik açıdan doğrudur. Ciddi filozoflar nezdinde pek itibarları yoktur.

Peki ya problemlerdeki sorular? Hepsinin de saçma olduğu ortada, kimsenin aklına da bunları sormak gelmez; tabii karşılığında para alıyorlarsa, ayrı.

71. Problem

Masa

Filozoflar masaları sevmezler. Oldum olası, masaların mevcudiyetinin kuşkulu olduğunu öne sürerler. Bertrand Russell *The Problems of Philosophy* (Felsefe Problemleri) başlıklı kitabında "bildiğimiz masanın" aslında "şaşırtıcı olanaklarla dolu bir problem" olduğu konusunda bizi uyarır. Sözgelimi Piskopos Berkeley, masanın Tanrı'nın zihnindeki bir fikir olduğunu söylerken, Gottfried Leibniz masaların ruh kolonileri olduğunu düşünür. Bilim insanları bile bir masaya baktığımızda gördüğümüzün, bir cisim yanılsamasından ibaret olduğunu söylerler: Katı bir cisim gibi görünen şey aslında bir yığın küçük atomun

tuhaf kuvvetler aracılığıyla bir arada durmasıdır. Daha beteri, atomların kendileri de büyük ölçüde boş uzamdan oluşur, elektron gibi atom altı parçacıklarla doludurlar. Peki ya atom altı parçacıklar neden oluşur? Bu noktada fizikçiler, bir sır verir gibi fısıldayarak, "İşin aslı, bu parçacıklar mevcut değildir," diyerek son noktayı koyabilirler; "bir görünüp bir kaybolurlar! Üstelik bazıları ne yapacaklarına karar vermeden önce birilerinin onları gözleyip gözlemediğini görmek için bekler!"

Parçacıklar enerjiden oluşur, kütleye (yani ağırlığa) sahiptirler. Kütle ve enerji birbirine bağlanabilir: Küçük bir miktar kütle yoğun bir enerji yaratabilir (E = mc). Hızlı hareket eden ağır bir nesnenin durdurulması yüksek düzeyde enerji gerektirir. Aynı şekilde, böyle bir nesne kontrol altında tutulup kullanılırsa yüksek verimle iş görebilir. Bunun olağan yolu, bir şeyin kütlesini ve hızını ya da hızlanmasını hesapladıktan sonra kütle itkisini (*momentum*) bulmaktır.

Fakat parçacıkların ya kütle ivmesi (yani kütle çarpı sürat, ya da çok kabaca boyut çarpı hız) kesin şekilde hesaplanabilir, ya da uzam içindeki yerleri. Bunlardan birini daha kesin hesaplamaya kalktığınızda diğeri daha belirsiz olur. Birini mutlak kesinlikle hesaplayacak olursanız diğeri tamamen belirsizleşir! Bu, Heisenberg'in belirsizlik İlkesi olarak bilinir. Belirsizlik ilkesi olmasaydı, çok akıllı birinin bütün evrenin akıbetini tahmin etmesi teorik açıdan mümkün olabilirdi. (Muhtemelen bir bilgisayar kullanırdı veya çay yaprağı...) Bu ilkeye göre her şey belirsizdir, ucu açık olasılıklardan ibarettir; tek bir parçacığın bile konumu veya kütle itkisi kesin olarak bilinemez. Ya konumunu ya da kütle itkisini (yani, hız ya da süratinin boyut ya da kütleyle çarpımı) bilirsiniz, ama ikisini birden bilemezsiniz - en azından aynı anda.

Einstein şeylerin, atom altı dünyada bile olsa, belirsiz olması fikrinden hoşlanmıyordu. Bu nedenle, içinde küçük bir saat bulunan küçük bir kutuyla bir düşünce deneyi ortaya attı. Fikir şuydu: Şayet kutunun içindeki bir parçacık saati tetiklerse, parçacığın hem (kutu içinde) hangi anda nerede bulunduğunu bilir, hem de kütle ivmesini hesaplayabiliriz. Ancak, bu öneride kayda değer bazı pratik sorunlar olmakla birlikte, çok daha kötü bir teorik hata vardır: Parçacık kutuya girdiğinde veya çıktığında, kutu hafifçe hareket edecektir. Bu çok küçük bir hareket de olsa, parçacığın tam "nerede" bulunduğunu kesin olarak bilemeyeceğimiz anlamına gelir. Konumu yine belirsiz olacaktır.

Peki masadan geriye ne kalıyor? Sadece bir cisim görüntüsü; biçim, renk, doku vs. görüntüsü. (Özellikle ona çarptığınızda.)

Bunların hepsi doğru. Fizikçilere bu konuda güveniyoruz. Yine de gerçek bir masa yanılsaması ile hayali bir masa yanılsaması arasındaki fark baki.

("Temel Doğa Felsefesi Problemleri" başlıklı bölüme, özellikle 92 ve 93. Problemlerin açıklamasına bakmanızda da fayda var.)

72. Problem

Üç Embriyo Problemi

Pek çok felsefe problemi, entelektüel özentileri için boş vakitlerini geçirecekleri birer vesile, tamamen soyut birer alıştırma gibi görünür, halbuki filozoflar aslında akıl yürütme yetilerini insanların hakikaten ilgilendiği pratik

sorunları çözmek için kullanan insanlardır. Epikuros'un (MÖ 341-270) dediği gibi, bir filozofun "insan ıstırabına deva olmayan" sözleri olsa olsa "boş ve anlamsızdır". Çağdaş felsefeciler bu anlayıştan o kadar uzaklaşmışlardır ki, hayata temas eden manevi konuları ele alan felsefe dalı için artık ayrı bir ad bulunmaktadır: "Uygulamalı felsefe".

Uygulamalı felsefenin işlediği pek çok konu içinde, insan hayatının başlangıcını ve sonunu ele alanlar en zorlarıdır ve çok hararetli tartışmalara sebep olurlar. Bazı hastanelerin kadrosunda, hekimlere ve cerrahlara etik konusunda danışmanlık eden ücretli filozoflar bile bulunur.

Bu problemdeki tıbbi senaryo iki ayrı konuyu gündeme getiriyor. Birincisi, bebeklerin "birbiriyle değiştirilebilir" olup olmadığı sorusu: Yani, beğenmediğimiz bir cenini ya da yeni doğmuş bebeği hiç tereddütsüz bir başkasıyla değiştirebilir miyiz? İkincisi, anne-babaların çocuklarına en yüksek esenliği sağlama sorumluluğu.

Kara Baba muhtemelen (insana ait) hayatın her koşulda kutsal olduğunu düşünüyor, doğum kontrolüne her durumda karşı olabilir. Bayan Leylak, sakat doğacağından endişe edilen doğmamış bir çocuğun hayatını kurtarmayı seçiyor. Bu yaklaşım, cenine, arzu edildiği takdirde yerine bir başkası geçirilebilecek bir nesne muamelesi etmemeye denk düşer. Bayan Kahve çocuğunu hiç gereksiz bir riske maruz bırakmaya razı görünüyor, Kara Baba'nın onu desteklemesinin tek sebebi muhtemelen kürtaja karşı olması. Bayan Mavi'nin "Tanrı rolü oynamayacağını" açıkladığında gösterdiği tepki bunu kanıtlıyor. Asıl sorun, "potansiyel bir insanın" yaşamaktan mahrum bırakılıp bırakılmaması değil, bebeğin hayata sağlıklı şekilde adım atıp atmayacağı. Bayan Mavi'nin hastanenin etik komite-

si karşısında kararının haklılığını savunmasının tek yolu muhtemelen şu olurdu: Her bireyin hangi ilacı kullanıp hangisini kullanmayacağı konusunda seçim hakkı olduğu ilkesinden hareketle, ilacı almayı istemediğini söylerdi.

İçinde bulunduğumuz ileri teknoloji çağında pek çok anne-babaya, sakat doğma ihtimali olan bebeklerini kürtajla aldırmak isteyip istemedikleri soruluyor. Tahminlere göre, Birleşik Krallık'ta bu nedenle son verilen gebeliklerin yüzde yirmisinde bulgular tamamen yanlış. Peki bunun önemi var mı? Hastanelerin kadrolu filozofları bütün cevapları bilecek diye bir kaide yok.

73-74. Problemler

Doktorlar Tarafından Rehin Alınmak!

Bu analoji, "kadınların seçme hakkını" savunanların, kadınları gebeliklerine son vermekten men etmeye çalışan kürtaj-karşıtlarına karşı çıkmak için ortaya attığı bir senaryoya gönderme yapıyor. Kadın hakları savunucularının amacı, bir kadını başka bir insanın yaşayabilmesini sağlamak için dokuz ay boyunca kendi bedeni üzerindeki kontrolünden vazgeçmeye zorlama fikrinin, bu başka insan doğmamış bir bebek değil de, diyelim yan yataktaki hasta olsa böyle sorgusuz sualsiz kabul edilmeyeceğini göstermektir.

Bu kendi içinde ilginç bir felsefi problem, ama bunun da ötesinde, aynı zamanda gerçek bir tıbbi problem. Aynı şekilde rıza meselesi de -yani hastaların görüşlerinin bazı koşullar altında dikkate alınmaması- özellikle başka insanların hayatlarının söz konusu olduğu durumlarda sık sık gündeme gelir. Örneğin Yehova Şahitleri kan nakli ya-

pılmasını reddedebilir ve geçmişte mahkemeler bu durum çocuğun ölmesi ihtimalini içerdiğinde annenin isteğine aykırı karar almıştır. Bu, o kadar tartışmalı bir karar olarak kabul edilmez zira hastanın bedensel haklarına müdahaleden ziyade inancına saygısızlık sayılır.

Ayrıca, kendi adına rıza gösterme veya reddetme olanağına sahip olmayan başka birinin çıkarlarını korumanın söz konusu olduğu da söylenebilir.

İlk karar, hasta kendi çıkarı için neyin -uzmanların fikrine göre- en iyisi olduğunu anlamaktan aciz olduğu için değil, başka bir insanın esenliği o kararı haklılaştırdığı için alınmıştı; dolayısıyla hastanın (Bayan Kestane'nin burada yaptığı gibi) fikrini değiştirmiş olması felsefi açıdan bir anlam taşımaz.

(Bu örneklerde çağdaş Amerikan felsefecisi Judith Jarvis Thompson'ın metinlerinin büyük payı var.)

75. Problem

Potansiyel Bir Problem

Bu senaryolar pek çok sorunu gündeme getiriyor: doğmamış çocuğun hakları, babanın hakları ve elbette annenin hakları. Kürtajın bazı koşullar altında meşru olduğunu kabul edersek, Bayan Yeşil'in ikinci senaryodaki gibi "fikrini değiştirmesine" izin verebiliriz, ama birincisinde işaret edilen sebepler bizi tereddütte bırakacaktır. Fakat her şeyi, her koşulda mutluluğu en yüksek düzeye çıkarma ilkesiyle açıklayan kendinden emin bir faydacı, eylemin amacının en yüksek mutluluğa ulaşmak olduğunu, bu nedenle Bayan Yeşil'in, Bay Yeşil'le mutlu değilse

planladığı gibi kocasından boşanıp yeni ilişkisinin mutlu mesut koşullarında bebek sahibi olmasının daha iyi olduğunu söyleyebilir.

Bu problem ve çeşitlemeleri, daha kapsamlı bir sorunun parçasıdır: Bir bebek, bebek olmaktan ne zaman çıkar? Şayet embriyo bir insansa, hakları olduğunu ve ona "süpermarket raflarındaki bir kutu bezelye" muamelesi edilemeyeceğini düşünürüz. Embriyo "hakları" meselesi özellikle 1978'den sonra hararetlendi: Birleşik Krallık'ta yaşayan Bay ve Bayan Brown çifti (bizim hikâyemizdeki insanlarla bir ilgileri yok!), dünyanın ilk başarılı tüp bebeği Louise'e sahip oldu. Zararsız gibi görünen bu işlem, teknoloji geliştikçe, son derece karmaşık etik sorunlara yol açtı.

"*In vitro* fertilizasyon", pek çok "normal" vakada çocuk sahibi olup aile kurma imkânına kavuşmayı sağlasa da, tüp bebek uygulaması için başvuran herkesin durumu bu kadar kolay olmayabilir. Ya yaşlılar? Lezbiyen ya da homoseksüel çiftler (veya bireyler)? Peki bir erkekle birlikte çocuk sahibi olmak istemeyen heteroseksüel kadınlar? Bu gruplarda yer alan bazı insanlar şimdiden, yeni üreme teknolojilerinden yararlanarak çocuk sahibi olabiliyor. Hatta ölmüş insanların bile çocuğu olabiliyor: Üreme hücreleri resmi "kullanım" süresini geçtikten sonra da soğuk depoda saklanıyor veya bir kazanın ardından "kurtarılabiliyor". Klonlama deneyleriyle (1990'ların ortalarındaki sevimli koyun Dolly gibi), hayvanlar da tüyler ürpertici denkleme dahil ediliyor. Hayvanlar, bilim insanlarının taşıyıcı rahim yaratma girişimlerinde de kullanılıyor, böylece erkekler bir kadın partner bulmak zorunda olmadan çocuk sahibi olabilecek, tıpkı erkekleri başlarından atmanın kadınlar için artık mümkün olması gibi.

Birleşmiş Milletler'in iddialı "İnsan Genom Projesi", insan bedenindeki her hücrenin yaşam yaratmak için

kullandığı biyolojik tasarımın (DNA) tamamını listeliyor ve bilim insanlarının "gelişmiş" bebek sürümleri yaratmasını sağlamayı amaçlıyor. Bilim artık insanların -en azından- bedensel özelliklerini rahatlıkla belirleyebiliyor; Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sı bize çok uzak olmayabilir: Yakında ortalığı alfalar (yaratıcı bebekler), betalar (sıradan bebekler) ve gamalar (hatalı yaratıcı bebekler?) kaplayabilir.

76. Problem

Kimin Bebeği?

Bu, "yeni üreme teknolojilerinin" yol açtığı ve aralarına her gün yenilerinin eklendiği etik problemlerden biridir. Dünyanın dört bir yanında doktorlar ve filozoflar bu problemlerle uğraşmaktadır: Ne de olsa ortada bir can vardır, ömür boyu sürecek bir sorumluluk söz konusudur. Uluslararası ölçekte kabul edilen, "bir aileye sahip olma hakkı", "doğmamış çocuğun hakları" ve bağışçıların sahip olduğu varsayılan gizlilik hakkı arasında nasıl bir denge kurulabilir? Belki de ilk karar verilmesi gereken, bebeklerin metalaştırılıp fabrikalardan çıkan seri üretim malları gibi tüketicilere sunulmasına izin verilip verilmeyeceğidir.

77-78. Problemler

Uğursuz Bir Organ Nakli Problemi ve Daha da Uğursuz Organ Nakli Problemleri

Bu problem, organ bağışı meselesi üzerine bir çeşitleme; vakfın yöneticileri de organ bağışını ticarete dönüştürerek bol miktarda para kazanacaklarını anlamakta gecik-

memiş. İnsan böbrekleri an itibariyle bazı ülkelerde alınıp satılabiliyor ve genellikle (tıbbi şirketlerin organ alım-satımları denetlendiği) Batı'ya ihraç ediliyor. Keza Batı ülkelerinde de başka insanların çocuk sahibi olabilmesini sağlamak üzere erkek ve kadın üreme hücreleri bağışlanabiliyor, kadınların rahmi taşıyıcı olarak kullanılabiliyor. Sınırın tam nerede çizilmesi gerektiği açık değil, sürekli gelişen teknik olanaklar sınırları daha da bulanıklaştırıyor.

79. Problem

Kaplumbağa

Aslında kaplumbağa yanılmamıştı, tabii adamın kendisini kontrol etmesine izin vermesi sayılmazsa.

Zira "hakbilir" adam, kaplumbağayı öldürme sorumluluğunu almak zorunda kalmadan çorbasına kavuşmak istemektedir. Kaplumbağa, doğasına hiç de uygun olmayan akrobatik hareketleri icra ederken düşerse, adam kaplumbağanın bu hareketleri yapmayı seçtiğini söyleyebilecektir. Kaplumbağa kaynar su tenceresinin üzerinden geçmeyi reddederse, adam onu alıp tencereye atacak, bu sefer de basit bir görevi yerine getirmektense ölmeyi seçtiğini söyleyebilecektir.

Peki bu hikâyeden çıkaracağımız ders nedir? Şu olabilir: Bir diktatörün "kurallara" saygı göstereceğini umarak onu memnun etmeye çalışmaktansa, ona en baştan itaat etmemek daha iyi olabilir.

Tabii ilkelerinden taviz vermemek bizim kaplumbağa için pek de hayırlı olmayabilir, ama en azından "hakbilir" adam *kendisinin* hiçbir ilkeye sahip olmadığını anlamış olur.

(Bu geleneksel hikâye Cheng Shi'ye atfedilir, kaynağı 12. veya 13. yüzyılda yaşamış Yue Ke'dir.)

Problem 80

Bülbülün Şarkısı

Güzel bir orkide diye baktığımız şeyin aslında plastikten yapılmış olduğunu anladığımızda kendimizi kandırılmış hissederiz. Ama plastik çiçek yarışması yapılsa, bu sefer yarışmaya gerçek orkideyle katılan kişi sahtekâr olur!

Kimilerine göre sorun imparatorun düzenlediği yarışmanın kendisindedir. Bülbül gibi ses çıkarabilmek yarışmayı kazanmak için yeterli değil midir? İşin aslı, kesinlikle değildir.

Hikâyenin geleneksel versiyonunda yarışma, bülbül şakıması değil "domuz ciyaklaması" üzerinedir. Amaç da, sanatçının tasvirinin, rastlantısal gerçeklikten üstün olduğunu vurgulamaktır. Yarışmacılardan beklenen tek bir ciyaklama ya da şakıma sergilemeleri değil, bülbül şakıması (ya da domuz ciyaklaması) olmanın tanımını göstermeleridir.

Bu anlamda yarışma aynı zamanda görünüşler dünyasını aşıp estetikçinin ve gerçek filozofun dünyasına adım atabilmekle ilgilidir. Hilekâr yarışmacı da bu nedenle yaka paça dışarı atılmayı hak etmiştir.

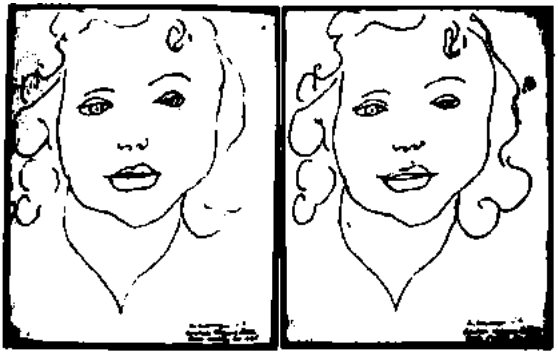
Başka bir sahte taklit örneği

Bir uzman için, sahte ile taklit arasında sadece bir nitelik farkı vardır. Ünlü Fransız empresyonist ressamlarından Henry Matisse'in *Bir Genç Kızın Başı* adlı eskizini ve

tamı tamına aynı mürekkeple, aynı kâğıt üzerine çizilmiş olan meşhur kopyasını ele alalım.

Öncelikle, hangisinin geçek hangisinin taklit olduğunu bilmeden, hangisini daha çok beğendiğimize bakalım. İlk bakışta benzer görünürler, ama dikkatli baktığınızda birinin yüzeysel ve derinlikten yoksun olduğunu, ötekinin bir dirilik ve canlılığa sahip olduğunu, çalakalem bir çiziktirmeden ibaret olmayıp bir karakteri yansıttığını görürüz. Bir sanat uzmanının ifadeleriyle:

> Kopya aslına göre o kadar kötü yapılmış, onun yanında o kadar berbat ki, bana göre sahtekârlık gün gibi ortada. Bunu yapan kişi ustanın çizgilerini taklit etmiş, ama onda ustanın elinin kesinliğinden, ritminden eser yok, kalemin kâğıda dokunuşundaki zarafetten eser yok.

Henri Matisse, *Tête de Jeune Fille*
© H. Matisse'in Vârisleri/Michel Maket Arşivleri

Kesinlikle! Sağ taraftaki çizim tam bir çöp, "ruh"u yok. Gerçekten de kaba saba bir kopya. Şayet (farkında olmadan) satın almış olsam, Lord Çalım gibi (bkz. 31. Problem) ben de onu tavan arasına saklardım.

Sanat uzmanımız ekliyor:

Evet, ama senin beğendiğin çizim, kopya olanı. Gerçek eskiz sağdaki.

Tabii ya! Doğru! Dediğim gibi, şimdi daha dikkatli bakıyorum da, sağdakinde gerçekten bir oturmuşluk, bir ritim var... Ötekisi, uyduruk!

81-88. Problemler

Temel Din Problemleri

Tanrı'nın varlığının kanıtlanması felsefenin kadim sorunlarından biridir ve evrenin varlığı çoğunlukla Tanrı'nın varlığının en iyi -daha doğrusu tek- kanıtı olarak gösterilir. Fakat cemaat üyesinin ilk sorusu hâlâ "çözülmemiş" bir problemdir. Onun için, papazın konuşmanın odak noktasını evrenin başlangıcından evrenin varlık amacına kaydırmayı tercih etmesi gayet anlaşılır.

Gel gelelim, bundan sonraki soruların da ilkinden aşağı kalır yanı yok. Meselenin özü, Eski Ahit'te Eyüp'ün karşı karşıya kaldığı "kötülük problemine" dayanıyor. Tanrı'nın Şeytan'la bahse girmesinden sonra Eyüp için her şey ters gitmeye başlar.

Zavallı Eyüp! Her şeye kadir Tanrı, inancını sınarken, hiçbir yanlışı olmadığı halde koyunları ve develeri ölür, ekinleri ürün vermez olur, canından kıymetli çocuklarını kaybeder. Tabii Eyüp başta her şeyi metanetle karşılar, "Eyüp gibi sabırlı" deyişi de bu kıssaya dayanır. Fakat Tevrat'taki hikâyede Şeytan Eyüp'e türlü türlü hastalıkla daha fazla eziyet etmek için Tanrı'dan izin ister. Bundan sonra Eyüp'ün inancı sarsılmaya başlar, Tanrı'ya ve dünyanın adaletsizliğine isyan eder.

Tanrı Eyüp'ün başına gelenleri bir nebze de olsa telafi etmeye, kaybettiklerinin bir kısmını ona geri vermeye çalışsa da, hikâyeden çıkarılacak ders ne yazık ki açıktır: İşler yolunda gittiğinde inanç sahibi olmak daha kolaydır.

Gel gelelim, Tanrı (filozofların, genelde gerekçe göstermeden kullandıkları ifadeyle - örnek için bkz. "Kuzgun" başlıklı 5. Problem) "tanımı gereği", evrendeki işleri yürüten, kadiri mutlak, güzel varlıktır. Sadık kulları arasında ufak tefek ayrıntılar üzerinde fikir ayrılığı olabilir, ama her şeye gücünün yettiği konusunda hepsi hemfikirdir. Her şeye gücü yeten, iyilerin iyisi bir varlığın nasıl olup da bu kadar kokuşmuş bir dünya yaratabildiği sorusuna dolambaçlı cevaplar vermek (mesela "özgür iradeden", hatta -haddini aşıp- fizik "yasalarından" dem vurmak) mümkün, ama bu sorulara ikna edici bir cevap verildiği bugüne kadar görülmedi. (Gerçi bazı filozoflar, biz karıncaların sorunlarını dert edinmediğimize göre Tanrı'nın da bizim sorunlarımızla ilgilenmesinin gerekmediğini söyleyebiliyor.) Ortaçağ'da Aziz Augustinus gibi bazı ilahiyat uzmanları insan hayatının esasen hiç de hoş olmayan bir ahlaki sınav olduğunu, zorluklara katlanmanın erdem mertebesine erişmek için şart olduğunu öne sürüyordu. (Aziz Augustinus'u Aquinolu Tommaso'yla karıştırmayın, zira Tomasso Tanrı'nın varlığını gösteren bir değil beş kanıt ortaya koymuştu, ki kanıt sayısının kendisi bile Her Şeye Kadir Tanrı'nın varlığından kuşku duymaya yetiyor.)

Buna karşılık, Voltaire'in *Candide, ya da İyimserlik* romanındaki Dr. Pangloss karakteri gibi, "olanaklı dünyaların en iyisinde" yaşadığımızı da söyleyebiliriz. Fakat hemcinslerinin akıbetini biraz olsun umursayanlarımız için bu biraz gaddar bir açıklama.

Doğu felsefesinde bu problemin kendine özgü bir çeşitlemesi var. Bu dünyada bazı insanların kötü olduğu, en azından kötü işler yaptığı gerçeğinden yola çıkıyor. Buradan, ya insanların özünde kötü olduğu, ya da aslında özünde iyi olmalarına rağmen dünyadaki bir şeyin onları yozlaştırdığı sonucu çıkıyor. İdealist, Konfüçyusçü filozof Meng-Tseu (MÖ 372-289) ikinci görüşü savunuyor (eğitimi felsefesinin kilit unsurlarından biri haline getiren Platon gibi), sorunun insanın özünde değil kültürde ve eğitimde olduğunu öne sürüyordu. Fakat mesele şu: Kültür de eğitim de insan ürünü olduğuna göre, özünde iyi olan insanlar bu kadar yozlaştırıcı şeyleri nasıl üretmiş olabilirler? Meng-Tseu'dan sonraki kuşağın mensubu olan Hsun Tzu ise (MÖ 313-238) bunun tersini savunuyor, insanların (maalesef) temelde kötü olduklarını, ama eğitim ve toplumsal baskıyla onları daha iyi insanlar haline getirebileceğimizi söylüyordu. Ama bu görüş de benzer bir soruyu cevapsız bırakıyor: Temelde kötü olan bir şeyden, iyi bir şey nasıl çıkabilir?

İşin aslı bu problemin görece kolay bir çözümü var: İnsanların, iyi ile kötünün karışımı olduklarını söylemek. Bu cevap, yaratılışın ying ile yang, varlık ile hiçlik, iyi ile kötü arasında dinamik bir dengeye dayandığını savunan Çin felsefesindeki ilkeyle de uyumlu. Sonuçta en kötü insan bile iyi bir şeyler yapabilir.

Bundan sonraki problemler, günümüz bakış açısından hayli arkaik görünen ruh kavramıyla ilgili. Fakat bu kavram önemli. Kendinden emin "çağdaş" maddeciler "öyle bir şey yok" diyebilir, peki o zaman insanları hayvanlardan ya da makinelerden üstün kılan, onları bu kadar özel yapan ne? Cemaat üyesi papaza hiç de yabana atılmayacak bazı sorular soruyor, papazın "konuşmadan" dem

vurması da sorulara cevap aramak için iyi bir başlangıç olabilir.

William James olsa, bilim ile dinin aynı ekmeğin iki dilimi gibi olduğunu, ortalarında da felsefenin bulunduğunu söylerdi. Bilim insanları dünyayı "maddeye" indirger, onu bir makineye dönüştürüp özgür iradeyi ve amaçlılığı yok ederler. Buna mukabil, maddeyi zihne indirgeyen, insanlara bir amaç ve ona ulaşmak için gereken özgürlüğü atfeden kimi felsefe kuramları aslında birer dindir.

89. Problem

Vaiz

Bu tuhaf hikâye aslında İngiliz filozof Anthony Kenny'nin aktardığı gerçek bir olaya dayanıyor: 1950'lerde, Britanya'nın sömürgelerinden birinde yaşayan cinci bir hekim cinayet suçlamasıyla tutuklanıp Britanya'da yargılanmıştır. Gerçek olayda, cinci hekimin hazırladığı içeceğin zararsız olduğu anlaşılınca mahkeme ölüm cezasını hapse çevirmiştir.

Bizim hikâyemizde, Muhterem Peder'in kasıtlı biçimde bazı insanları hastalanıp ölmelerine neden olacak kadar endişeye gark ettiği görülüyor. İnsanların endişe duyduğu konu, diyelim fazla yemek yemek olsa, Peder'in, ölümlerinden kısmen de olsa sorumlu tutulması gerektiğini düşünürdük. Ama yol açtığı endişenin sadece kötü bir şey yaptıklarını düşünen insanları etkilediği, üstelik bu dert için bir devanın da önerilmiş olduğu göz önüne alınırsa, hapis cezası bile ağır kaçıyor.

90. Problem

Poincaré'nin Problemi

Fransız filozof ve matematikçi Jules-Henri Poincaré bu konuyu şöyle ele alır:

"Hareket eden bir nesne, bir kürenin çevresine yaklaştıkça küçülür. Öncelikle, her ne kadar geometricilerimizin bakış açısından bu dünya sonlu olsa da, içinde yaşayanlara sonsuz görüneceğini kaydedelim".

Henri'nin iddiası basittir. Doğayla ilgili gündelik deneyimlerimiz çerçevesinde pek muhtemel olmasa da hikâyede mantık kurallarına aykırı bir taraf yoktur. Geometrinin doğrularının, hatta evrenin yasalarının kuşku duyulmaz olmadığını gösterir. Gazdan oluşma insanlar gezegenlerinin sonsuz olduğunu söyleyeceklerdir, onun dışına çıkamadıkları için bu söyledikleri kendi açılarından doğrudur. Fakat gezegenin yakınından geçen herhangi bir uzay yolcusunun bakış açısından, bir yanılsama içindedirler.

Kadim Yunan geometricileri, ilimlerinin ezeli ebedi doğrularına ve doğrularının kesinliğine hürmet etme geleneğini miras bırakmışlardır. Peki bir üçgenin iç açılarının toplamı her zaman 180 derece midir? Paralel çizgilerin asla kesişmediği gerçekten kesin midir? Ancak uzamın düz olduğunu varsayarsak.

Jules-Henri Poincaré, gerek Jeometricilere gerek geometricilere aynı cevabı verir: Hiçbir ölçünün "gerçek ölçü" olduğu söylenemez, ölçüler sadece üzerlerinde uzlaşıldığı sürece geçerlidir.

Ayrıca bkz. Martin Cohen, *Wittgenstein's Beetle (and other Classic Thought Experiments)*, Blackwell, 2005. Bu kitapta merdivenin bir resmi de var!

91. Problem

Işık Hızı Problemleri

Bilim insanları, özellikle de astronomlar, uzun zamandır ışık hızını ölçmekle meşgul. Galileo (1564-1642), ışığın ne kadar sürede yol aldığını ölçmek için cesur ama sonuçsuz bir girişimde bulunmuş, eline sürgülü bir fener verdiği yardımcılarından birini yakınlardaki bir tepeye gönderip oradan kendisine işaret göndermesini istemişti. (En dikkatli yardımcısının bile değişken hızlarda tepki vermesi, yoluna taş koymuştu.)

Galileo'dan bir yüzyıl sonra Danimarkalı astronom Olaf Roemer biraz daha başarılı bir deney yapmış, ışığın kat edeceği mesafeyi milyonlarca kilometre artırıp Jüpiter'in uydularını kıstas almıştı; o noktada ışığın bir yerden başka bir yere varması için rahatlıkla ölçülebilir bir sürenin geçmesi gerektiğini gözlemlemişti.

Bu gözlem, ışığın kesinlikle bir hızı olduğunu kanıtlıyordu. Her zaman aynı hızda hareket ettiği sonucuna varmıyordu elbette, bu o dönemde tahmin bile edilemezdi. Ancak, eldeki teknolojinin basitliğine rağmen Michelson ve Morley modern fiziğin kurucu ilkesini buldu: Işık uzayda her zaman aynı hızda hareket eder. (Sıvı içinden geçerken biraz yavaşlar, yerçekimi de hızını etkileyebilir - hele kara deliklerde allak bullak olur.) Einstein'ın görelilik kuramları bu gerçeği "yeniden keşfetmekten" öteye gitmez. Bu deneyi, zamanın ve uzamın göreliliği de dahil, birçok önemli kuram izler.

Işığın bu şekilde hareket etmesi tuhaf görünebilir. Fakat, diyelim bizim galaksimiz, başka bir galaksiden ışık hızının dörtte üçü oranında hızla uzaklaşıyor olsun; nitekim bazı galaksilerden gerçekten de bu şekilde uzakla-

şırız. Tam ters yönde ve öncekinden de uzakta başka bir galaksi daha olduğunu ve onun da ortadaki galaksiden ışık hızının dörtte birinden azıcık daha az bir hızla uzaklaştığını farz edelim. İmdi, hızlar toplanabilse -ki genellikle toplanırlar- günün birinde üçüncü galaksi, yani en uzaktaki, aniden "sönmüş" ve yok olmuş gibi görünecektir, zira toplam hız azami ışık hızını aşacak ve ışık dalgaları artık bize ulaşamayacaktır. Bu da en az ışığın hep aynı hızda yol alması kadar tuhaf olacaktır. Gökyüzünde bir sürü olağanüstü şey görürüz, ama sönen galaksiler görmeyiz.

92-93. Problem

Daha Başka Doğa Felsefesi Problemleri ve Daha Başka İleri Doğa Felsefesi Problemleri

"İki Delik Deneyi" olarak da bilinen bu deney, dünyadaki bazı olayların bizim düşündüğümüz kadar basit olmadığını gösteren, kafa karıştırıcı, kurallara uymayan bilimsel vakalardan biridir. Deneyin tarihi epey gerilere gider: 1803'te Thomas Young, güneş ışığını kullanarak bu deneyi yapmıştır. Biz dünyadaki olayları (büyüyü temel alan açıklamalar gözden düştüğünden beri) "Newton mekaniği" ile açıklama eğilimindeyizdir, oysa bu deney göstermiştir ki Newton mekaniği, ağacın altında düşünceye dalmış Sir Isaac Newton'ın kafasına elma düşmesinin nedenini ancak kısmen açıklamaktadır.

Deney, Newton fiziğinin temel ilkelerinden biri olan "kestirilebilirlik" ilkesinin, "başlangıç koşulları" göz önüne alındığında, enerji parçacıkları için geçerli olamayacağına işaret eder. Parçacıkların hızını, nereden yola çıkıp hangi yöne hareket ettiklerini bilsek bile, ne olaca-

ğını tahmin edemeyiz. "İki Delik Deneyinde", fazladan bir veriye daha ihtiyacımız vardır: Diğer deliğin açık olup olmadığını da bilmemiz gerekir.

Çağdaş fizikçi Henry Stapp sorunu şöyle ifade ediyor: Parçacık, diğer deliğin açık mı kapalı mı olduğunu nasıl bilebilir? Daha doğrusu, evrendeki her şey, diğer tüm şeyler hakkında, anında, nasıl bilgi sahibi olabilir?

Evrenin "kuralsızlığını" kafasına takmış olan Einstein, başka bilim insanlarının yaptığı çıkarımlara itiraz etmiştir. Bunlar arasında belki de daha "rasyonel" olan açıklamada, ışığın görünürde hem parçacık hem de dalga gibi davranabilmesinin, fotonların içinde olduğu düşünülen enerji paketlerinin belirli yönlerde dönmesinden kaynaklandığı öne sürülür. Bu hareket nedeniyle parçacıklar bir dalgada olduğu gibi birbirini iptal eder: Saat yönündeki bir dönüşün, saatin ters yönündeki bir başka dönüşü iptal etmesi gibi. Fakat bu da, bir sonraki problemde olduğu gibi tek bir fotonun nasıl olup da dalga gibi davranabildiğini açıklamıyor.

Dolayısıyla, bugün fizikçiler, sıvılardaki gibi "gerçek dalgalara" karşılık "olasılık dalgalarından" dem vuruyorlar. Olasılık dalgalarının sabit uzamsal nitelikleri yok, sadece belli yerlerde belirme eğilimi var. Böylelikle bir fotonun, içinden geçmek için bir deliği seçmesi gerekmiyor. Fakat fotonun hangi delikten geçtiğini (dedektör yerleştirerek) öğrendikten sonra, diğer delikten geçme olasılığı sıfıra inecektir. Kuantum (çok küçük parçacıklar) dünyasında, parçacıklar gözlendikleri zaman farklı davranıyor gibidir. Yani gözlemci, gözlenen üzerinde etkide bulunur. Bu da demektir ki...

94. Problem

Schrödinger'in Kedisi Problemi

Doğrusu bazı fizikçiler, yapılacak en iyi şeyin kutuya bir insan yerleştirmek olduğunu öne sürmüştür. O zaman parçacığı doğrudan gözlemlemenin mümkün olacağını, böylece ortaya çıkan "belirsizliğin" engelleneceğini söylerler. Aslında bu, çok daha eski bir felsefi tartışmaya götürür bizi: Bir şeyin gerçekliğinin, gözlenmesine bağlı olduğu iddiası. Örneğin, fizikçiler Eugene Wigner ile Jonn Wheeler son dönemde atom altı fenomenlerle ilgili bir açıklama ortaya atmışlardır. Hatta Wigner "zihin/beden probleminin" çözümünün kuantum fiziğinde bulunduğunu düşünür.

Bu, 18. yüzyılda Piskopos George Berkeley'nin özlü biçimde ortaya koyduğu görüştür: *Esse est percipi* ("var olmak algılanmaktır" anlamına gelen Latince ifade). Filozoflar, bir ormanda bir ağaç devrildiğinde etrafta sesini işitecek kimse yoksa ses çıkıp çıkmadığı konusunda fikir yürütmüşlerdir. Fakat ağacın "varlığının" sorgulanması için devrilmesine gerek yoktur: Ağacı görecek ya da kokusunu duyacak kimse yoksa..?

Benzer şekilde, günümüzde bazı fizikçiler kedinin kutuda meydana gelen olayları algılayıp algılayamadığı üzerine fikir yürütür: Acaba kedi, parçacığın varlığını ya da yokluğunu belirleyen algı yetisine sahip olup, kendi sonunu hazırlıyor olabilir mi? Kimileri, kedinin en azından sağ mı ölü mü olduğunu bildiğini söylüyor! Ama işin aslı bu daha da şaibeli bir cevap; biz insanlar bile, sağ olduğumuzdan emin olabilsek de öldüğümüzü bilmek konusunda sorun yaşayabiliriz!

Berkeley'nin muarızlarına verdiği cevap, sonuçta her şeyin var olduğu, çünkü Tanrı'nın her şeyi algıladığı idi.

Yürekleri ferahlatan bu görüş, aşağıdaki dizelere ilham vermişti:

Vaktiyle şöyle diyen bir adam vardı:
"Çok tuhaf bulurdu herhalde Tanrı,
Görseydi şu ağacın
Sürdürdüğünü varlığını,
Bahçede yokken bir insan evladı."

Şaşırmanız tuhaf, Muhterem Beyim
Ben her daim Bahçe'deyim
İşte bundandır ki o ağaç
Sürdürecek varlığını
İmza, sizi seven Tanrı

95. Problem

Uzay Yatındaki Kara Delik

Şüphesiz evren Bay Megasoft'un uzay yatlarıyla bile baş edebilir. Problem biraz, Zenon'un yüzlerce yıl önce ortaya attığı "Akhileus ve kaplumbağa" paradoksunu andırıyor. Uzay gemisinin arkasındaki yıldızlar için, Bay Megasoft yarıştaki kaplumbağanın konumundadır. Işığın devamlı arayı kapatması gerekmektedir. Uzay gemisi sabit bir hızda ilerliyor olsaydı -nitekim günümüzdeki uzay gemileri ilk kalkış ivmesinden sonra sabit hızda hareket eder- Zenon'un savının altındaki mantığa rağmen ışık gerçekten de arayı kapatabilirdi. Fakat uzay gemisi sürekli hızını artırdığından, ışık uzay gemisinin bulunduğu yerin yarı yolunu tamamlayana kadar gemi hızını daha da artıracak, bu yüzden kapatılması gereken mesafe daha da artmış olacaktır. Belli bir noktada, uzay gemisi peşinden gelen ışık dalgalarından daha yavaş gittiği halde ışık uzay gemisini hiçbir zaman yakalayamayacaktır.

96-97. Problem

Schopenhauer'in Problemi ve Yine Schopenhauer'in Problemi

Bu iki problemin felsefede saygın bir yeri yoktur ve normalde tabii ki tartışılmazlar. Filozoflar cinselliği sevmez. Ne de olsa cinsellik son derece akıldışıdır. Platon, *Devlet*'te (III. Kitap, s. 403), Sokrates'e her zamanki retorik üslubuyla şöyle bir soru sordurmuştur: "Gerçek aşkın çılgınlıkla veya başka herhangi bir ölçüsüzlükle ilgisi olabilir mi?" Arkadaşı Glaukon, mecburen, tabii ki olamaz diye cevap verir, ama Sokrates, kendisinden beklenmeyecek bir açıklıkla konuyu tane tane anlatır:

SOKRATES: Gerçek aşkın bu cinsel hazla ilgisi olamaz, aşkları gerçek olan âşıkların da bu hazza kendilerini bırakmamaları gerekir.

GLAUKON: Şüphesiz böyle yapmamaları gerekir, Sokrates.

SOKRATES: Onun için, kurduğumuz (tasarladığımız) devlette herhalde öyle yasalar tesis edeceksin ki, bir âşık sevgilisine -o izin verdiği müddetçe- bir babanın oğluna yaklaştığı gibi iyi niyetlerle yaklaşacak, bir babanın oğlunu öptüğü gibi öpebilecektir; ama hoşuna giden biriyle arasındaki münasebetin bunun ötesinde herhangi bir şeyin şüphesini bile uyandırmaması gerekecektir, aksi halde kendisinin görgüsüz ya da cahil olduğu düşünülür.

GLAUKON: Aynen bu şekilde yasalar yapacağım.

Fakat Arthur Schopenhauer -gerçekten de yaşamıştır ve adı gerçekten Arthur'dur ki bu Avrupa'da ticaret kariyeri yapmak için gayet kullanışlı, hatta kozmopolit bir

isimdir)- kesinlikle haklı. Üreme güdüsü, ister sadece cinsel olsun ister daha saygın bir amaç olan çoğalmaya yönelik olsun, o kadar güçlüdür ki, insan doğası açısından temeldir ve bundan söz etmeden insan hayatını tartışmaya çalışan filozoflar kaçamak davranmaktadırlar. Platon en azından bir babanın oğluna duyduğuna benzeyen sevgiye değer atfetmiştir: O zamandan beri "Platonik" diye anılan aşk. Ne yazık ki kilise, Sokrates'ten Schopenhauer'in zamanına asırlar boyu çok katı bir doktrini savunmuş, bunun sonucunda cinselliğe karşı çok tuhaf ve ikiyüzlü yaklaşımlar gelişmiştir. (20. yüzyılda Fransız filozof Michel Foucault'nun [1926-1984] dikkat çektiği bir konudur bu.)

Schopenhauer'in bu satırları iki tatsız deneyimin etkisiyle yazmış olduğu gibi basit bir iddia da ortaya atılabilir. İlki tatsız deneyim Wimbledon'da yatılı okula gönderilmesi, ikincisi ise ilk felsefe dersini ünlü çağdaşı Hegel'le aynı saatte vermesidir. Schopenhauer'in dersine hemen hemen hiç kimse gelmez, buna o kadar içerler ki bir daha ders vermemeye yemin eder. Öte yandan, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik*'te dediği gibi, "her şeye sahip olan biri bile, dostları olmadan yaşamayı istemez".

98. Problem

Sıkıcı Filozoflar İçin Hayli Bitirici Bir Problem

Biggles mantığa başvuruyor:

W.E. Johns'un meşhur öykü dizisinin kahramanı, korkusuz pilot Biggles, öykülerden birinde tehlikelerden korkmayışını soğukkanlı bir mantıkla şöyle açıklar:

Uçuştayken her şey ya yolundadır ya da değildir. Her şey yolundaysa endişe edilecek bir şey yoktur. Yolunda değilse, şu iki şeyden biri olabilir: Ya düşersin, ya da düşmezsin. Düşmezsen endişe edilecek bir şey yoktur. Düşersen iki şeyden biri kesindir: Ya yaralanırsın ya da yaralanmazsın. Yaralanmazsan endişe edilecek bir şey yoktur. Yaralanırsan iki şeyden biri kesindir: Ya düzelirsin ya da düzelmezsin. Düzelirsen endişe edilecek bir şey yoktur, düzelmezsen zaten endişe de edemezsin.

(W. E. Johns, Spitfire Parade, 1941)

Bu ifade biçimi çok kullanışlı görünüyor, filozoflar da nicedir karmaşık ahlaki ve etik sorunlar üzerine daha rahat açıklama yapabilmek için onları mantıksal bir biçim altında basitleştirmenin yolunu aramışlardır. Bu yapılabilirse, bir makine -sözgelimi bir bilgisayar- olası permütasyonları hesaplayıp her soruna derli toplu bir cevap verebilir. Nitekim Leibniz, tam da bu tür hesapları yapacak bir makine için bazı fikirlerini karalamış ve günün birinde filozofların fikir ayrılıkları yüzünden kavga etmek yerine "Hadi hesaplayalım bakalım," diyerek sorunların çözümüne ulaşacaklarını hayal etmiştir.

Yapılacak ilk iş, problemi biçimsel mantık diliyle ifadelendirmektir; bu dil, Aristoteles tarafından uzun zaman önce hatları çizilen "akıl yürütme kurallarına" uyacaktır. Bunun zor bir iş olmasının birçok pratik -birkaç da teorik- sebebi var. Örneğin, mantıksal biçime ulaşmak için, varılacak sonucun baştan bilinmesi gerekir. Buna rağmen mantıkçılar, dolambaçlı ve çoğu zaman yenir yutulur olmayan dilsel akrobasilerini sürdürmekte beis görmezler.

Ama bu mütevazı ilk adımda bile, saçma bazı sonuçla-

rın baştan kabullenilmesi gerekir. Bunlardan ilki, birbiriyle tutarlı olmayan iki öncülü temel alan her savın, sonuçları ne olursa olsun geçerli olmasıdır. Örneğin, aşağıdaki "akıl yürütme", felsefi açıdan geçerli bir savdır:

Köpeklerin hepsinin kuyruğu vardır
Bazı köpeklerin kuyruğu yoktur
Ay, lor peynirinden oluşur

İlk öncül "Köpeklerin hepsinin kuyruğu vardır", ikincisi "Bazı köpeklerin kuyruğu yoktur". Ay'ın lor peynirinden oluştuğu savı buradan çıkan mantıksal sonuç, zira tutarlı olmayan iki öncüle dayanıyor. Bunun sebebi, iki öncülün de doğru, sonucunsa yanlış olduğu hiçbir durumun yaşanamayacak olması (bu tür bir akıl yürütmenin "geçersiz" olması için gereken koşul bu), çünkü öncüllerin doğru olduğu hiçbir durum yaşanmayacak. (Gel gelelim, öncüllerin tutarlı olmadığının bu kadar bariz biçimde görülmediği akıl yürütmeler de olabilir.)

Bir başka mantıksal tuhaflık, sonucu zorunlu olarak doğru olan akıl yürütmeler. Örneğin aşağıdaki akıl yürütme de gayet "geçerlidir":

Para ağaçlarda yetişir
Patates halkının kralı parayı sever
Para ya iyi ya kötü bir şeydir veya ikisi de değildir

Bu örnekte sav, öncüller ne olursa olsun geçerlidir. Çünkü sonucun yanlış, öncüllerin doğru olacağı hiçbir durum yaşanamaz, zira sonucun kendisi yanlış olamaz. Dolayısıyla, sonucumuz "Para ya iyi ya kötü bir şeydir veya ikisi de değildir" ise, "Para ağaçlarda yetişir" önermesi ile "Patates halkının kralı parayı sever" önermesini bunun kanıtı olarak koyabilir, yine de "geçerli" kabul edilecek bir akıl yürütmeye sahip olabiliriz.

Son örneğimiz şu: "Kediler uçabilirse, köpekler araba kullanabilir". Bu da gayet geçerli bir çıkarımdır, çünkü yanlış bir öncül akla gelecek her türlü savı dolaylı olarak doğrular. Bunun sebebi, bu tür koşullu savların yanlışlanabilmesi için, öne sürülen ilk şeyin doğru, ikinci şeyinse yanlış olduğu bir durum bulunması gerekir, oysa bizim örneğimizde böyle bir durum hiçbir zaman bulunamaz.

Demek ki akıl yürütmelerimizin mantıken geçerli olması, vardığımız sonuçların sağlam olduğu anlamına gelmez, böyle bir varsayım bizi çok yanlış yerlere götürebilir.

(Bu konu Sözlükçe kısmında da ele alınıyor.)

99. Problem

Descartes'ın Büyük Problemi

Tabii ki bunu bilemezsiniz. Kâbus görüyor olmanız ya da beyninizin kimyasal maddelerle dolu bir kabın içine konmuş olması (veya sağlık merkezlerinde olduğu gibi, ikisini birden yaşamanız) pek muhtemel görünmeyebilir, ama bilgisayarlar gün geçtikçe daha da üstün becerilere sahip oluyor (iblisler hep öyleydi zaten). Her durumda, bunun muhtemel olmadığına geçmiş deneyimlerimize bakarak kanaat getiriyoruz, oysa onlar da bizi kandırmak için tasarlanmış şeyler olabilir.

Nitekim René Descartes'ın "fırın odasında" kıvrılarak yaptığı meşhur gözleminde (ve 2. Problemde) gördüğümüz gibi, insanın emin olabileceği tek şey düşüncelerin var olduğudur. Düşündüğünüzü sanasınız diye kimse size 'hile' yapamaz, çünkü hilenin işlemesi için de düşünmeniz gerekir. Latince'siyle *cogito ergo sum*, yani "düşünüyo-

rum o halde varım". Tabii buradaki özne "ben" belli bir kişiyi ifade etmiyor, "düşünen bir şey" anlamında.

Descartes'ın geri kalan her şeyin varlığını çıkarsarken dayandığı, doğruluğu kesin olan bu ilk önermeyi şöyle çevirmek belki daha iyi: "Şeyleri düşünmekte olan düşünen bir şey var". Veya belki yok.

Hem bu "düşünen şey" kim? Kimse kesin olarak bilmiyor. Belki Tanrı'dır.

100. Problem

(Çözülmemiş) 101 Soruya Nasıl Ulaşılacağı Problemi

Yoksa bu, varoluşla ilgili bir sorun mu? Kimi filozofların dediği gibi, gördüğümüz her şeye rengini veren "kavramsal gözlüklerimiz" (daha doğrusu kavramsal at gözlüklerimiz, diye ekleyecektir kimileri), gerçekliği çarpıtıp bozuyor olabilir mi?

Platon ve kadim Yunanların çoğu böyle düşünmüyordu elbette. Kimsenin cevabını bilmediği -zaten cevap bulmayı da ummadığı- meseleler üzerine aylak aylak kafa yormak, onlara göre "akıl sahibi hayvanın", yani insanın en yüce etkinliklerinden biriydi. Tabii onların, felsefe dersleri için gereken boş zamana sahip olmalarını sağlayan köleleri vardı. Oysa Doğu'nun bilgeler ve keşişler geleneği, pratik olmamakla birlikte, daha az sömürü içeriyordu. Nitekim Yunan felsefesi büyük ölçüde mistik geleneğe dayanır; ahenk, ruh ve enkarnasyon fikirleri de bu geleneğin ürünüdür.

Étienne Bonnot de Condillac (1715-1780) şöyle bir hikâye anlatır: Derin bir uykudan uyandığınızı ve ken-

dinizi, dışarı çıkmanın yolunu bulmak için genel ilkeler hakkında tartışmakla meşgul başka insanlarla birlikte bir labirentin içinde bulduğunuzu farz edin. Bundan daha aptalca ne olabilir, diye feryat eder Étienne. İşte filozofların yaptığı tam da budur, diye devam eder. "En başta nerede bulunduğumuzu keşfetmek, daha ortada bir şey yokken labirentten çıktığımıza inanmaktan daha önemlidir," diye sonuca varır.

Fakat problemin işaret ettiği bir başka yaklaşım daha var: Düşünmek yerine yapılacak daha iyi işler var. Günümüzde insanlar bir şeyler yapmak, bir faaliyette bulunmak, bir iş başarmak istiyor. Günümüzde dünyayla pratik yollarla ilişki kuruyoruz, bedenlerimizden -hatta zihinlerimizden- daha iyi birer araç olan makineleri kullanıyoruz. Sonuçta hiç kimse düşüne düşüne zengin olmadı.

Felsefe de zamana ayak uydurdu. Teknoloji alanında 19. ve 20. yüzyıllarda kaydedilen çığır açıcı yenilikler kendilerine özgü bir felsefe hareketini doğurdu: İki dünya savaşı arasındaki dönemde ortaya çıkan Viyana Çevresi'nin mantıkçı pozitivizmi.

Viyana Çevresi'ne, sadece, bilimin "doğrulama" yöntemleriyle sınanabilir olmayan her savın anlamsız olduğu görüşünü savunanlar kabul ediliyordu. Filozoflar, doğrulanmış savların da doğrulanmamış savların da düzgün ve mantığa uygun bir şekilde ifade edilmesini sağlamak bakımından tabii ki yine de önemli işleve sahip olacaklardı.

Bu çevrenin "merkezinde" yer alan Moritz Schlick, "nihai ve belki de en önemli hakikatlerin" bize asla görünmeyeceği, "Evrenin Sırrı'na götürecek yolun ilelebet kapanmış" olduğu görüşünü yerden yere vuruyordu. 1936'da *The Philosopher* dergisine yazdığı bir makalede

bunu savunmuştu. Cevap verilemeyecek sorular olduğunu kabul ediyordu elbette:

> Son derece sağlam gerekçelerle hiçbir insanın bilemeyeceğine inandığımız sorular ortaya atmak çok kolaydır. Platon, ellinci yaş gününün sabahında saat sekizde ne yapmıştı? Homeros *İlyada*'nın ilk dizesini yazdığında kaç kiloydu? Ay'ın öte yüzünde, altı santim boyunda ve balık şeklinde bir gümüş parçası var mı? İnsanların, ne kadar uğraşsalar da, bu soruların cevaplarını hiçbir zaman bilemeyecekleri açıktır. Gel gelelim, bunun için hiçbir zaman fazla uğraşmayacaklarını da biliyoruz. Bu soruların hiçbir önemi olmadığını, hiçbir filozofun, hiçbir tarihçinin veya doğa bilimcisinin bu sorulara cevap aramayacağını söyleyeceklerdir.

Fakat Moritz Schlick, felsefenin en önemli bazı meselelerinin de genelde çözümsüz sorunlar sınıfında bulunmasından yakınır: Ya ilke gereği, "mantıken" cevap verilemez, ya da pratik koşullar gereği, "ampirik" açıdan cevap verilemez sorulardır bunlar. Oysa hiçbir gerçek sorunun cevap verilemez olmaması gerekir. Zira bu, o sorunun anlamı gösterilemiyor demektir ki anlamı olmayan bir soru, soru değildir: "Sonunda soru işareti olan bir dizi saçma kelimeden" ibarettir.

Dolayısıyla, diye toparlar konuyu Profesör Schlick, bir filozof "Zaman'ın doğası nedir?" ya da "Mutlak'ı bilebilir miyiz" gibi kelime dizileriyle kafamızı karıştırıp "titiz ve kesin açıklama ve tanımlarla bu kelimelerin anlamlarını açmayı ihmal ederse", bu sorulara hiçbir cevap bulamayınca da buna şaşmaması gerekir. "Bize 'felsefe kaç kilodur?' diye sormalarından bir farkı yok bunun. Bu bir soru değil, düpedüz saçmalıktır."

Gördüğünüz gibi mantıkçı pozitivistlerin yaklaşımında, pek revaçta olmayan, ama zeki İskoç filozof David Hume'un az da olsa ideolojik payı var. Hume, yaklaşık 200 sene önce *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* kitabında (1748) şöyle yazmıştı:

> Elimize herhangi bir ilahiyat ya da sözgelimi metafizik kitabı aldığımızda, şunu soralım: *Bu kitap nicelikle veya sayılarla ilgili soyut bir akıl yürütme içeriyor mu?* Hayır. *Peki gerçeklikle ve varoluşla ilgili herhangi bir deneysel soru içeriyor mu?* Hayır. O zaman o kitabı yaksanız yeridir, çünkü içinde safsata ve yanılsamadan başka bir şey yoktur.

Fakat bu da ayıp oluyor doğrusu, hele şu an elinizde tuttuğunuz kitabın da Hume'un gazabına uğrayacaklar arasında olabileceğini düşünürseniz...

101. Problem

Varoluş Sorunu

Eskiden varoluşun anlamıyla ilgili soruların çözümü kiliselere havale edilirdi, ama bugünlerde "Hayatın anlamı nedir?" sorusu üniversitelerin felsefe bölümlerinde yapılan sınavlarda çıkabiliyor(bazen öğrencilere az buçuk nefes aldırmak için). Ancak, bu konu tıp etiğinde çok ciddi bir mesele olarak gündeme geliyor, özellikle de kronik hastaların veya yaşı çok ilerlemiş insanların durumunda. İşin ironik yanı, pek çok insan için hayatın anlamının ne olduğu sorusu ancak hayatın sonuna yaklaşıldığında ciddiye biniyor.

Hakikaten, hayatın anlamı ne? 96. ve 97. problemlerde gördüğümüz gibi, Schopenhauer cevabı bulduğuna inanıyordu: Seks. Tabii kendisi *tam böyle* demiyor; cevabın, insanın genlerine işlemiş ve binlerce yıllık evrim süreci içinde şekillenmiş üreme güdüsünde yattığını söylemek istiyor. *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı kitabında şöyle yazıyor:

> Yeryüzü günden geceye döner; insanlar ölür; oysa güneş ara vermeden parlamaya devam eder - ezeli ebedi bir öğlen. Yaşam, yaşama istencinde kesinliğini bulur; yaşamın biçimi sonsuzca mevcuttur; bireylerin, İdea'nın görünümlerinin, zaman içinde anlık rüyalar gibi nasıl geçip gittiklerinin önemi yoktur.

Günümüzde birçok yazar, hep keskin ve bilimsel görünmeyi umarak bu tezi farklı ifadelerle tekrar etmektedir. Bunlar arasında bir isim, Stuart Kaufman, asıl meselenin "kendini yeniden üretmek ve en azından bir termo-dinamik çalışma çevrimi yapmak" olduğunu söylüyor, ama çözüm olarak bunu kabul etmek zorunda değiliz. Kimi fazla maddeci, kimi fazla idealist başka seçenekler de var. İdealist çözümlerde, hayatın doğruluk, güzellik ve iyilik etrafında döndüğü ve asıl meselenin bunları öğrenmek olduğu söylenir. Sokrates'in öğretisinin bu olduğu kesin. Elinizdeki kitaptaki bütün problemlerin şu ya da bu biçimde bunlarla ilgili olduğu da kesin. Bazı Doğu felsefeleri ise bunların bile "kavramlardan" ibaret olduğuna, nihai gerçeklikleri olmadığına dikkat çeker.

Her halükârda, kimileri kadim Yunan'da olmak üzere çoğu filozof maddiyatçı cevabı benimsemiştir; yani, "eğlenmene bak", "zengin ol", "dünyaya hükmet" türünden cevaplar. Gel gelelim, şayet hayat "mutluluk arayışı" üzerine kuruluysa, insanların mutluluğu bulmakta pek

de başarılı olmadıkları söylenebilir. Çoğumuz, çoğu zaman mutlu değiliz. Nitekim Budizm'deki en temel problem dünyadaki acının aşılmasıdır. Krotonlu Philalaos'un (MÖ yak. 479-390) *Külliyat*'ında kasvetli bir dille söylediği gibi, ruh bedende ceza olsun diye esir edilmiştir ve "tıpkı bir mezardaymışçasına (bedene) hapsedilmiştir". Öte yandan, Budizm'in gayet pratik yanları da vardır: Kişinin gerekli olduğunda zorluklara göğüs germe yeteneği kazanmak için uğraşması şart görülmekle birlikte, uyumak ve karnını doyurmak varlığın parçası gibi görülür ve önemli addedilir. Budistlere göre hayatın, evrenin ve her şeyin anlamının ne olduğu sorusunun cevabı, hayatın, evrenin ve her şeyin *anlamın kendisi* olduğudur.

Fakat kimileri bu cevapla tatmin olmayabilir ve (kitabın bitmesini istemediği için) şunu sorabilir: Acaba birkaç talihli insanın hayatının *gerçekten* bir anlamı varken, geri kalanlarımız kaçınılmaz ama pek de cazip olmayan birer yan-ürün işlevi görüyor olabilir miyiz?

Prusya'nın Röcken kentinde, Avrupa'nın dört bir yanına isyanların ve devrimlerin damgasını vurduğu bir çağda doğmuş olan Friedrich Nietzsche'nin böyle düşündüğü kesin. Ona göre insanın, hatta tüm canlıların varoluşu, gücü artırma çabasından ibaretti.

Nietzsche "Üst-insandan" ve savaşlardan, "güç istencinden", olağanüstü yazgılardan bahseden bir filozof-şairdi. Gel gelelim etten kemikten bir insan olarak Nietzsche, böyle havalı sözlerin adamı değildi: Sağlığı bozuk, sürekli baş ağrılarından mustarip, kronik görme bozukluğu ve bağırsak rahatsızlığı olan, doymak bilmez bir cinsel iştahla yanıp tutuşmasına rağmen karşı cinse hiç de çekici gelmeyen, yani pek çok bakımdan trajik bir karakter -yani olmak isteği kişi- olmaktan çok uzaktaydı.

Nietzsche kendini "ilk ahlak karşıtı" ilan etmiş, onu "insanlığın tamamıyla karşı karşıya getiren bu öğretiye sahip olmaktan" gurur duyduğunu yazmıştır (François de la Rochefoucauld'nun [1613-1680] şu sözlerini unutmuş olsa gerek: "Kötü olmayı kaldıracak kadar güçlü olmayan hiç kimse iyiliği sebebiyle övülmeyi hak etmez, çünkü başka türlü gerçekleştirilen her türlü iyilik genelde ya ataletin ya da irade eksikliğinin sonucudur".) Nietzsche'nin niyeti bütün değerleri "yeniden değerlendirmekti", en başta da Hıristiyanlığın maskesini düşürüp, "kötü" olanı kelimenin gerçek anlamında "iyi" yapmak istiyordu; ama bu işi hiçbir zaman tamamına erdiremedi. Daha başlığında dine saygısızlık içeren *Ecce Homo* adlı kitabı onu en iyi tanımlayan eseri olarak kaldı, zira 1889'un başlarında kendi alacakaranlığına gömülerek asla kurtulamayacağı bir deliliğin pençesine düştü. Kitabın sonuç kısmı, sözüm ona yazarının mükemmelliğine düzülmüş bir methiyeydi, ama işin aslı faşizmin Alman yorumu için yazılmış bir ulusal marştı.

> "Tanrı" kavramı yaşamın tam karşıtı olarak icat edilmiştir - yaşama zararlı, onu zehirleyen, karalayan, ona düşman olan ne varsa hepsi, bu kavramda korkunç bir birlik oluşturmuştur! "Öte dünya", "gerçek dünya" kavramları, var olan yegâne dünyayı değersizleştirmek için icat edilmiştir - şu dünyadaki varoluşumuz için hiçbir amaç, hiçbir sebep, hiçbir ödev kalmasın diye! "Ruh", "tin" ve nihayet "ölümsüz ruh" kavramları, bedeni hor görmek, onu hasta -aziz- yapmak için icat edilmiştir; hayatta üzerine titizlikle eğilinmeyi hak eden ne varsa, beslenme, barınma, temizlik, hava vs. hepsinin karşısına dehşet verici bir manasızlık koymak için. [...] Son olarak -ki en uğursuzu da budur- iyi insan kavramıyla, zayıf, hastalıklı, kusurlu, kendi kendinden mustarip, yok olması gereken ne varsa hepsiyle

saf tutulmuştur - doğal ayıklanma kanununa karşı çıkılmış; mağrur ve sağlıklıların, evet diyen insanın, gelecekten emin ve geleceğin güvencesi olan insanın tam karşıtı, bir ideale dönüştürülmüştür.*

(İnanması zor ama, Nietzsche bugünlerde son moda liberal çevrelerde pek tutuluyor.) Nietzsche ayrıca, insanlığın amacının mutluluğu en yüksek düzeye çıkarmak gibi genel bir stratejide ya da süreçte değil, "en üstün bireylerin" etkinliklerinde yattığını da yazmıştı. Bu bireyler (ki bunlar hep erkektir) tarihi aşar ve kendi hazları dışında hiçbir yasaya uymazlar. *Güç İstenci* kitabında Nietzsche bitkiler ve taşlar da dahil doğanın tamamına güç arayışının damgasını vurduğunu yazar.

Bunların hepsi, Nietzsche'nin gençliğinde kadim Yunan'daki yarışlara duyduğu ilginin yansımasıdır; kadim Yunan'da gerçekten de atletler veya savaşçılar, müzisyenler veya şairler, hatta Sokrates gibi filozoflar için hayat güçlü olanların girdiği bir dizi yarıştır. Nietzsche'ye göre Sokrates hakikaten çok güçlü bir adamdır, tek rakibi Efesli soylu Herakleitos'tur (lakabı "Karanlık"). Nietzsche, Herakleitos'un da kendisi gibi yıkımın "neşesine" inandığını öne sürer: "Dionysos felsefesindeki asli unsur yıkımdır - karşı-tezin ve savaşın olumlanması, 'varlık' kavramını bile temelden reddeden bir *oluş*."

Nietzsche, tarihe de güç kuramının ışığında bakar ve bu alanda ufuk açıcı bazı yeni yorumlar ortaya koyar. "Üst-insan" (*Übermensch*) Nietzsche için kuramının mantıki sonucudur: Adalet ya da merhamet gibi mefhumlarla kısıtlanmadan, gücünü son raddesine kadar kullanan bir birey. Burada "güç" kelimesinin yerine pekâlâ

* Nietzsche 1889: 133-34, ed. R.J. Hollingdale (Penguin: 1979).

"parayı" koyabiliriz (ne de olsa para gücün cisimleşmiş halidir), o zaman bu anlayışın ne kadar yaygın olduğu ortaya çıkar.

Felsefi açıdan bakıldığında Nietzsche, ilk bakışta gayet masumane görünen bir görüşün uç noktaya götürülmesini temsil eder: Hayatın hiçbir anlamı yoktur, meğerki insanlar kendi hayatlarının anlamını kendileri yaratabilsinler. Bu boşluk ve anlamsızlıktan kurtulmanın tek yolu eylemek ve yaratmaktı. Bunların en saf biçimi de gücün hayata geçirilmesiyle ortaya çıkar.* Hıristiyanlığın temsil ettiği, ama zamanında Sokrates'in çok etkili biçimde savunduğu geleneksel öğreti, insanların iyi olmaları gerektiğini, iyiliğin mutluluk getireceğini kabul eder. Nietzsche bunun "köle ahlakı" olduğunu ve suçluluk duygusundan, zayıflıktan ve hınçtan doğduğunu öne sürer, ona göre iyilik sadece hınçtan arınmakla mümkündür.

Dine karşı öne sürülen başka -daha saygın- hümanist görüşler, yaşamanın yegâne amacının Tanrı'yı memnun etmek veya ona hizmet etmek, hatta cennete gitmek olduğu fikrine karşı çıkarlar. Mantıken, Tanrı ya yoktur, ya da vardır ve birileri tarafından memnun edilmeye ya da hizmet edilmeye ihtiyaç duymayacak kadar güçlüdür. (Gerçekten de, düşünecek olursanız bunun aksi bir düzen çok tuhaf olurdu; cemaat üyesi papaza bunu söyleyebilirdi. Hem, her halükârda oraya varacaksak sonsuz yaşamın ne faydası olurdu..?)

---

* Nietzsche'nin hayatın anlamsızlığına dair görüşünün bir diğer boyutu da Yunan felsefesinden devşirdiği "bengi dönüş" fikridir: Evren, bir nevi Büyük Patlama içinde, önceden belirlenmiş fiziksel bir döngü etrafında daireler çizer, insanlar da dahil her şey onunla birlikte tekrar tekrar varlığa gelir ve yok olur. Fakat, temel matematik bilgisi, sonlu bir uzayda sadece birkaç tane atom bile olsa bunların çok uzun bir zaman boyunca -neyse ki- hiçbir örüntüyü tıpatıp aynı şekilde tekrar etmeden farklı şekillerde bir araya gelebileceğini gösteriyor.

Öte yandan, insanları "yardımsever" olmaya çağıran iyi niyetli ama yavan klişeler, ya da mutluluğu artırma yönündeki genel hümanist hedef, en azından mantıken şöyle bir yanlış içerir: Yaşamak için bir sebep bulma işini, yardım gören kişiye devreder. Madem herkesin rolü birbirine yardım etmekten ibaret, dünyada hiç kimse olmasa ve hiçbir yardıma ihtiyaç olmasa her şey daha kolay olmaz mıydı?

Bütün açıklamalar, dönüp dolaşıp sindirilmesi zor bir gerçeğe varıyor: İnsan varoluşunun gerçekten de *hiçbir anlamı yok*. Yoksa mesele, T.S. Eliot'ın postmodern, kaygı yüklü oyunlarından *Kokteyl Parti*'de* dediği gibi, bir şekilde yaşayıp gitmekten mi ibaret? MÖ 1. yüzyılda yaşamış Lukretius, servetin de zevkin de bir sınırı olduğunu akılda tutmak ve "habis tatminsizlik" duygusundan uzak durmak gerektiğini söylemiştir. Belki de günün birinde var olmayacağımızı düşünüp, kaygılanmaktan vazgeçmemiz gerekiyordur. Peki, var olmanın bir anlamı yoksa, bizi ölümden kaçınmaya sevk eden biyolojik dürtülerimiz neden bu kadar güçlü? Dahası, başka insanlar (en azından bazıları) öldüğünde neden bu kadar üzülüyoruz?

Bilimsel açıklamalar (örneğin, genetik açıklama) öne süren insanların (ki kendilerine filozof denmesini istemezler) bize sunduklarına aslında "açıklama" denemez. Bunlar sadece mekanizmaların tarifinden ibaret. Görüş yetimizin nasıl işlediğini açıklamak için ışığın retinadaki alıcıları uyardığını söylemek, nasıl gördüğümüz sorusunu bir adım geri götürmekten başka bir işe yaramaz. (Retinanın alıcılarının uyarılması, görme yetimizin işlemesini nasıl sağlıyor?) İnsan varoluşunun amacının üre-

* *Kokteyl Parti*, çev. Bülent Ecevit (Bilgi Yayınevi, Ankara) - ç.n.

mek olduğunu söylemek de, varoluşun mekanizmasını tarif etmekten öteye gitmez. O zaman, hayatta olmanın amacının yemek yemek olduğunu söyleyebilirsiniz pekâlâ. (Bu da bizi yeniden Budistlere getirir ve aslında...)

Felsefe tam da bu tür problemlerde felsefeliğini gösterir ve o korkutucu boşluğa, bilinmezin sessiz uçurumuna -mümkünse içine düşmeden- doğrudan bakmanızı sağlar. Sonuçta, biz burada olmasaydık, evren de burada olmazdı.

Yoksa olur muydu?

SÖZLÜKÇE

Bu kısım, kitapta sözü edilen kavramlara ve kişilere ait, (büyük ölçüde) alfabetik bir sözlükçe; bir tür felsefi "alet kutusu" olarak sunduğumuz bu liste, problemlerin bağlamıyla ilgili ek bilgi verme amacı taşıyor. Fakat kapsamlı ya da kısmi bir değerlendirme sunmak gibi bir iddiası yok. Daha derine inmek isteyen okurların, kitabın sonunda yer alan okuma listesindeki kitapların bazılarına bakmaları tavsiye olunur.

Almanca felsefe Almanca felsefe metinlerinin hepsi biraz tuhaf, hatta gizemlidir. Çiçeği burnunda filozoflar, Platon'a, Aristoteles'e veya eski İngiliz filozoflarından birine hevesle dalabilir, sonra biraz da Fransız ve Hollandalı filozofların tadını çıkarabilirler. Konunun uzmanı olmayanlar, Çin, Hint ve Afrika felsefesini başta biraz garip bulsalar da, sonunda anlayacaklardır. Peki ya Alman felsefesi, Kant, Husserl? Onların kitapları, fiziken kalın ve hacimli oldukları kadar zihnen de anlaşılmaz ve nüfuz edilmezdir.

1781'de, Kant'ın büyük eseri *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilk İngilizce baskısını tercüme eden biçare çevirmen, okurdan adeta özür dilediği önsözünde şöyle diyordu:

> [Kant] belagat sanatı üzerine hiçbir zaman çalışmamıştır. Devamlı tekrarlarla okuru yoruyor, çok daha

sarih ve öz biçimde söylenebilecek bir şeyi ifade etmek için gereğinden fazla kelimeyi, üstelik olabilecek en uygunsuz biçimde kullanıyor.

Kulak verin bu sözlere! Ama çevirmenin söyleyecekleri bu kadarla da kalmıyor. İşin biraz daha teknik boyutuna geçerek, birkaç sayfayı dolduran sözler sarf ettikten sonra, şu sonuca varıyor:

> [Kant'ın] cümlelerindeki temel savın üzeri, genellikle, çok sayıda sınırlayıcı ve açıklayıcı ibareyle örtülüdür; bu yüzden okur, kurtulmakta büyük güçlük çektiği bir labirentin içinde kaybolur.

En azından Alman felsefesinin ilk eserleri, örneğin Hildegard von Bingen (1098-1179) ve Meister Eckhart'ın (1260-1337) yapıtları, ne kadar delice olduklarını saklamıyorlardı. Bu eserlerde hakikati görme gücü olduğuna ciddi ciddi inanan birileri, işin ehli olmayanlara bunları açıklamaya çalışır; tabii bu, aslında bütün ciddi filozofların müşterek amacıdır. Fakat Alman felsefesi, gizemli olmasının yanı sıra, ağırlığıyla, zorluğuyla (ve sıkıcılığıyla) da meşhurdur. Belki de bunun sebebi dilin kendisidir, olamaz mı? Ne de olsa Hegel, Almancanın soyut kelime çeşitliliği bakımından diğer tüm dilleri geride bıraktığını söylüyordu; pişkin ihtiyar Martin Heidegger ise, Fransızların felsefe yapmak için Almanca kullanmak zorunda kaldıklarını, çünkü Almancanın Yunancayla arasında mükemmel bir akrabalık olduğunu iddia ediyordu.

Doğru mudur değil midir bilinmez (ki muhtemelen değildir) ama Leibniz, Alman dilinin hem duyusal hem de metaforik yönden olağanüstü bir gücü olduğunu düşünüyordu; ancak kendisi Fransızca veya Latince yazmayı seçmişti.

Aristoteles Aristoteles MÖ 384 yılında doğmuş, ölmeden Platon'la tanışabilmiş, yeryüzünde var olan her konuyu tedirgin edici bir sınıflandırma gayretiyle incelemiştir. Aristoteles'in çalışmalarının önemli bir kısmı günümüze kalmış, tarihsel açıdan büyük etkiye sahip olmuştur. Ve aslında günümüze kalanlardan çok daha fazla sayıda eseri vardı, hatta bunlardan bazıları, hocasının izinden giderek kaleme aldığı son derece parlak diyaloglardı. Ne yazık ki bunlar günümüze ulaşmamış, filozoftan geriye sözde-bilimsel birtakım notlar ve kuramlar kalmıştır. Buna karşın -belki de bu sayede demeli- ortaçağ boyunca hiçbir düşünür Aristoteles kadar etkili olamamış, filozofun eserleri sadece 13. yüzyılda Papalık tarafından beş ayrı yasağa konu edilmiştir.

Aristoteles de, diğer Yunan filozofları da, bilimsel araştırmayı felsefeden ayırmıyorlardı. Aristoteles'in asıl ilgi alanı doğada gözlemdi; biyoloji üzerine çalışmaları, Darwin'in de aralarında olduğu pek çok bilim insanı tarafından hayranlıkla okunmuştur. Aristoteles, canlıların bir işlevi olduğu, bir ereğe ulaşmak için çabaladıkları ve doğada hiçbir şeyin rastlantısal olmadığı yönündeki fikirleriyle kendisinden sonraki çalışmalar üzerinde büyük etki bırakmıştır. Ona göre, örneğin bitkilerin sürgünlerinin güneşe doğru uzandığı gözleniyorsa, bu onların "ışığı aradıkları" anlamına geliyordu. İnsanın işlevi ise, akıl yürütmekti, zira bu, insanın hayvanlar âlemindeki herhangi bir canlıdan çok daha iyi yaptığı bir şeydi. Aristoteles "İnsan düşünen hayvandır" diyordu. Bu görüş, her şeyi "mekanizmalar" ile açıklamaya çalışan -sanki bu terim herhangi bir şeyi açıklayabilirmiş gibi- bir biyolog ya da bilim insanının görüşüne uymamaktadır.

Aristoteles'in en önemli eserinin, akıl yürütme kuralları -biçimsel mantık- konusundaki çalışması olduğu kabul

edilir; bu eser, aslında bir anlamda felsefe yapıtı sayılmasa da onunla yakından ilişkilidir. Çağdaşı birçok filozof gibi, Aristoteles de mantığı, felsefe alanında ilerlemenin anahtarı olarak görür. Geleneksel "düşünme ilkeleri" şöyledir:

- Bir şey neyse odur (özdeşlik ilkesi)
- Bir şey hem öyle hem öyle değil olamaz (çelişmezlik ilkesi)
- Bir şey ya öyledir ya öyle değildir (üçüncünün olmazlığı ilkesi)

Haliyle, bu ilkelerin hiçbiri üzerinde tam bir mutabakat yoktur, ama sohbet aralarına bunlardan serpiştirdiğiniz takdirde iyi bir izlenim bırakırsınız.

Aristoteles'in bir diğer önemli eseri de, ahlak felsefesi alanındaki en etkili kitaplardan biri olan *Nikhomakhos'a Etik*'tir. Bu kitapta, Yunanların büyük erdemler olarak kabul ettikleri özelliklere dair değerlendirmelerin yanı sıra, Aristoteles'in davudi bir sesle doğruları söyleyen ve gereksiz biçimde mütevazı da olmayan yüce ruhlu insanı vardır. *Nikhomakhos'a Etik*'in anafikri, insanın nihai amacının *eudaimonia*'ya ulaşmak olduğudur. *Eudaimonia*, Yunanca'da özel bir "mutluluk" türünü ifade eder ve üç boyutu vardır: Basit anlamıyla hazzın yanı sıra, siyasi onur ve tefekkürün getirileri söz konusudur ki bu sonuncusu da esasen felsefedir.

Aristoteles'e göre ruh, bedenden ayrılması mümkün olmayan bir "yaşam ilkesi" ya da "yaşam kuvvetidir". *Ruh Üzerine* adlı kitabının son kısmında şöyle yazar:

> Zihin iki türlü vardır. Hem her şey haline gelerek hem de diğer her şeyi varlığa getirerek olur. Tıpkı ışığın yaptığı gibi; zira ışık da, bir bakıma, kuvve halindeki renkleri fiili renklere dönüştürür. Bu anlamıyla zihin,

kendi başına vardır, hiçbir şeyden etkilenmez ve katışıksızdır, (özü gereği etkin haldedir)... Zihin, mevcut koşullarından kurtulduğunda, ne ise o olduğu haliyle görünür; sadece bu haliyle ölümsüz ve ezeli ve ebedidir (ancak onun daha önceki etkinliğini hatırlamayız, çünkü bu yönüyle zihin hiçbir şeyden etkilenmez olsa da, edilgin olması bakımından yok olabilirdir) ve o olmadan, hiçbir şey düşünemez.

Bu pasaj, kitabın çevirmenleri ve yorumcuları için pek çok soruna sebep olmuştur. Yorumculardan Dan O'Connor, burada söylenenlerin ne anlama geldiğini kimsenin bilmediğini iddia etmenin mümkün olduğunu söyler. Aquinolu Tommaso, burada sözü edilen "zihin"in Hıristiyanlıktaki "ölümsüz ruh" olduğunu savunurken, bazıları da onun Tanrı olduğunu iddia etmişlerdir.

Hıristiyanlıkta bir dogma haline gelen, dünyanın evrenin merkezinde yer aldığı ve tamamen hareketsiz olduğu fikrinin kaynağı Aristoteles'tir. Ona göre evrenin zamanda bir başlangıcı yoktur (böyle bir başlangıç ona göre kabul edilemeyecek kadar ani ve sarsıcı olurdu) ve mekânsal açıdan sonludur; evren, dönen kürelerden oluşan, kusursuz bir ahenge sahip bir tertibattır: Ay yukarıdaki düzenekte, gökkubbe de dıştakinde yer alır. Doğrusu, bilim tarihinin büyük bölümü, Aristoteles'in karmaşık evren fikrini gözlenebilir olgulardan ayırma çabasıyla geçmiştir. Bertrand Russell, bir mantıkçı olmasına rağmen -veya belki öyle olduğu için- büyük ustaya fazla vakit ayırmamıştır. "An Outline of Intellectual Rubbish" (Entelektüel Palavranın Anahatları) adlı denemesinde, şöyle der:

Aristoteles, bütün şöhretine rağmen, saçmalıklarla doludur. Çocukların kış aylarında, rüzgâr kuzeyden eserken rahme düşmesi gerektiğini, insanlar çok genç

yaşta evlendiklerinde çocuklarının kız olacağını söylemiştir. Kadınların kanının erkeklerinkinden daha siyah olduğunu; domuzların kızamığa yakalanma tehlikesi taşıyan yegâne hayvan türü olduğunu; uykusuzluk çeken bir filin omuzlarını tuz, zeytinyağı ve ılık suyla ovmak gerektiğini; kadınların erkeklerden daha az sayıda dişe sahip olduğunu vs. söyler. Yine de filozofların büyük çoğunluğu tarafından bilgelik timsali olarak baş tacı edilir.

Aziz Augustinus Aurelius Augustinus, 355 yılında, bugünkü Cezayir topraklarında doğmuş, Kuzey Afrika'da eğitim almış, dönemin Roma Afrika'sının başkenti Kartaca'da eğitimini tamamlamıştır. Ağırlıklı olarak edebiyat ve retorik eğitimi almış, Kartaca ve Milano'da retorik üzerine dersler vermiştir. Ancak bir süre sonra akademideki başarılı kariyerinden vazgeçip, dini inançlarının gereğini yerine getirmeye karar vermiştir. Fakat inancı ile yazma uğraşını birleştirmeyi başarmış; kutsal metin üzerine yorumlardan, doktrin tartışmalarından, paganizmin etkileri üzerine tarihi incelemelerden oluşan büyük bir külliyata imza atmıştır. Eserleri arasında en etkilisi, kendi ruhani uyanışını anlattığı *İtiraflar* [Kabalcı, 2010] kitabıdır.

İtirafların tipik örneklerinden biri, çocukken karnı aç olmadığı halde komşunun bahçesindeki ağaçtan armut aşırdığı için yaşadığı vicdan azabını anlattığı yedi bölümlük hikâyedir. Augustinus sonradan bunun katıksız bir kötülük veya günah olduğunu idrak etmiştir.

> Yüreğime bak, Ey Rabbim, yüreğime bak, Sen ki dipsiz derinliklerde ona merhamet eyledin. Bak ve izin ver yüreğim o derinliklerde ne aradığını anlatsın sana; nasıl sebepsizce günah işlediğimi, beni o habis davra-

nışın kendisinden başka günaha sürükleyecek hiçbir sebep yokken kötülüğe nasıl uyduğumu anlatsın. Kirlendim, hem de seve seve; ruhumu teslim ettim, seve seve; kendi kabahatimi sevdim... Uğruna o kabahati işlediğim şeyi değil, kabahatin kendisini sevdim.

Augustinus'u kendinden nefret etmeye sevk eden bir diğer neden de şehvetti. Cinsel birleşmeyi, yemek yemek gibi kaçınılmaz bir fiziksel eylem olarak görüyordu, ama ona eşlik eden cinsel tutku ve genel akıldışılık bu eylemi korkunç bir günaha dönüştürüyordu ona göre. Aziz Augustinus'un, evli olmasının yanı sıra birkaç tane de metresi vardı, ama bu konuda kafası gayet rahattı. Şu meşhur sözlerinde dediği gibi: "Rabbim bana iffet ve itidal ihsan et, ama henüz değil."

(Ayrıca 81-90 ve 96-97. Problemlere bakınız.)

(Aziz Anselmus'la karıştırmayınız.)

Tanrı'nın varlığı konusundaki en iddialı argümanı geliştiren, Aziz Anselmus'tu. Argüman basitti: Tanrı'nın var olmaması mantıken imkânsızdır. "Ontolojik" diye nitelendirilen argüman ise, C.S. Lewis tarafından veciz bir şekilde tarif edilmişti. Descartes için yazdığı "Abecedarium Philosophicum"adlı şiirde şöyle diyordu Lewis:

"Tanrı var olmasaydı,
Mükemmel olamazdı" diyen Descartes'ın D'si
Yani kendisi,
Q.E.D.*

* Lat. *Quod erat demonstrandum:* Kesin olarak kanıtlanan bir argümandan sonra "Gösterilmek istenen buydu" anlamında kullanılan ifade -ç.n.

Berkeley Piskopos George Berkeley (1685-1753) *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'de (Bilim ve Sanat Yayınları) şöyle yazar:

> genel itibarıyla, bugüne kadar filozofları oyalamış ve bilginin önünü tıkamış sorunların hepsi olmasa da büyük kısmından, tamamen kendimizin sorumlu olduğunu düşünüyorum: Toz kaldırıp ortalığı bulandıran da biz, göz gözü görmüyor diye yakınan da biziz.

Ama diğer filozoflardan geri kalmamak için piskopos da ortaya bir doktrin atar: *Esse est percipi* - var olmak algılanmaktır. Yani, maddi nesneler -her şey- ancak bilinçli varlıklarca algılanmaları sayesinde var olurlar. Bu durumda, örneğin bir ormandaki bir ağacın, etrafta hiç kimse olmadığı zaman var olmayacağını söyleyerek itiraz edenlere cevaben, Tanrı'nın her zaman her şeyi algıladığını söyler. Berkeley'e göre bu gayet ciddi bir argümandır.

Berkeley, en önemli eserlerini yirmili yaşlarındayken kaleme almıştır. *Yeni Bir Algı Teorisi*'ni (Yeryüzü Yayınları) 1709'da, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*'yi bir sene sonra, *Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma*'yı 1713'te yazmıştır. Maddecilik karşıtı savlarını en iyi biçimde ortaya koyduğu eseri de bu sonuncusudur. Hylas, bilimsel sağduyuyu temsil ederken, Philonous, Berkeley'nin görüşlerini dillendirir. Platon ve Sokrates tarzında dostane bir girizgâhın ardından, Hylas, duyduğuna göre dostunun madde diye bir şey olmadığını savunduğunu söyler. Bu kadar saçma, sağduyuya bu kadar aykırı bir şey olabilir mi, şüphecilikte bu kadar ileri gidilebilir mi diye haykırır!

Philonous, duyularımızla ulaştığımız verilerin gerçekte zihnimizde olup bittiğini açıklamaya çalışır ve bunun için

ılık su örneğini verir. Aynı sıcaklıktaki suya elinizi soğukken daldırdığınızda su ılık, eliniz sıcakken daldırdığınızda su soğuk gelecektir. Hylas bunu kabul eder, ama başka duyulur nitelikleri savunmaya devam eder. Bunun üzerine Philonous, tatların hoş ya da nahoş olduğunu, dolayısıyla zihinsel özellikler olduklarını söyler ve aynı şeyin kokular için de geçerli olduğunu öne sürer. Hylas delikanlılık edip bu görüşü destekler, ardından seslerin boşlukta hareket etmediğinin bilindiğini söyler. Buradan yola çıkarak, seslerin zihinsel kendilikler olmayıp, hava moleküllerinin hareketiyle oluşması gerektiği sonucuna varır. Philonous, ses gerçekte böyle bir şey ise, bizim ses diye bildiğimiz şeyle en küçük bir benzerliği olmayacağını ileri sürer, bu durumda da sesin tam bir zihinsel fenomen olarak kabul edilebileceğini söyler. Hylas renkler konusunda da aynı savla karşılaşır: Belli koşullar altında renkler algıda kaybolur, örneğin günbatımında sarı bir bulut gri bir sis gibi görünür.

Philonous, benzer şekilde, boyutun da bakan kişinin konumuna göre değiştiğini söyler. Bu noktada Hylas, nesnenin algıdan ayırt edilmesi gerektiğini öne sürer - algılama edimi sonuçta zihinseldir, ama bu, maddi nesnenin varlığını ortadan kaldırmaz. Philonous'un buna cevabı şöyle olur: "Dolaysız biçimde algılanan her şey fikirdir: Peki bir fikir zihnin dışında var olabilir mi?" Başka deyişle, bir şeyin algılanması için, bir yerlerde onu algılayan bir zihnin olması gerekir. Değil mi ki Hylas'ın beyni bile, der Philonous, Hylas'ın tabiriyle "salt duyulur bir şeyken", "sadece zihinde mevcut!"

Berkeley, sadece zihinlerin ve zihinde olup biten olayların var olduğu görüşünü mantıklı temeller üzerinde savunmanın mümkün olduğu sonucuna varır. Hegel ve ondan sonra başka filozoflar da bu görüşü benimserler.

Bilgi Türlü türlü bilme biçimi vardır: Bir gerçeği bilirsiniz, dostunuzun huyunu suyunu bilirsiniz, ayakkabınızın bağını bağlamayı bilirsiniz. Filozoflar bilgiyi tanımlama işini sadece ilkiyle sınırlı tutma, bunu da totolojilere indirgeme eğilimindedirler. Descartes, "açık ve net" kanıları ayrı bir yere koyar ve bunları bilgi diye tanımlar. Oxford'lu dilbilim profesörü J. L. Austin, bir şeyi bildiğinizi söylüyorsanız, o şeyin öyle olduğu konusunda şahsen teminat verdiğinizi, bunun özel türde bir söz olduğunu söyler (ayrıca bkz. 2. Problem).

Descartes René Descartes, 16. yüzyılın sonunda (1596) Puvatya'da (Poitiers) doğdu. İlk Cizvit okullarından birine, ardından üniversiteye gitti. Tam Platoncu eğitim anlayışına uygun olarak, tahsilini tamamlamak üzere orduya yazıldı. Asker olarak Hollanda'da bulunduğu sırada gördüğü iki rüya sayesinde, "bilimlerin hazinelerini açan hakikat ruhunu" keşfetti: Yani, örneğin cebirde denklemleri çözmek için kullanılan tümdengelim yöntemini, geometrininkiler başta olmak üzere diğer tüm matematik problemlerinde, hatta her türlü problemde kullanma fikri aklına geldi.

Descartes son derece yetenekli bir matematikçiydi, geometrik şekilleri denklemler yoluyla, koordinat geometrisi kullanarak tarif etmeyi o keşfetmişti - Kartezyen geometri adıyla anılacak yöntemdi bu. Felsefe alanında ise, en önemli eserleri *Yöntem Üzerine Konuşma* (1637) ve *Meditasyonlar*'dır (1641).

Descartes daha sonra yanlış bir karar aldı ve İsveç Kraliçesi'nin önerdiği özel öğretmenlik görevini kabul etti; böylece, bütün gününü bir taş fırının başına oturup düşüncelere dalarak geçirdiği Hollanda'dan ayrılıp, Kraliçe'nin sabahın ilk saatlerinde -beş veya altıda- felsefe ça-

lışmaktan hoşlandığı dondurucu İsveç'e gitti. Sokrates'in karlı havalarda düşüncelere dalmayı sevdiği söylenir, Descartes ise yeni hayatına alışamadı ve bir yıl içinde zatürree olup öldü.

Descartes'ın modern felsefenin kurucusu olduğu kabul edilir; Aristoteles'ten sonra, dünyaya ilk ilkeler perspektifinden bakan ilk filozof o olmuştur. Üstelik, geniş bir okur kitlesine ulaşmak amacıyla yazdığı için, üslubu çok sade ve özgündür - eserlerini hep iki dilde birden yayınlamıştır: Âlimler için âdet olduğu üzere Latince ve daha geniş kitleler için Fransızca. Felsefe bu sayede bir dönem toplumun canlı bir parçası haline gelmiştir - ta ki Kant konuyu yine meslekten olanlar arasında dönen ezoterik monologlara çevirene kadar.

Doğu Felsefesi Doğu felsefesi bütünselcidir. Doğulu filozoflar, Aristoteles'in izinden giden (ki kendisi ağır bir taksonomi bozukluğundan mustaripti) Batılı "analitik" filozoflar gibi her şeyi bölüp ayırmaktan hoşlanmazlar. Gel gelelim, Doğu felsefesine ait "denge" ve "uyum" kavramlarının önemini vurgulayan Platon başta olmak üzere, Batı felsefesi Doğu'dan çok şey almıştır. Platon, ayrıca, Doğu felsefesinin önem verdiği bir diğer noktayı, felsefenin hem kurama, yani bilmeye, hem de uygulamaya, yani yaşama ve var olma tarzına dayandığının altını çizer.

Özellikle Çin felsefesi, düşünme ve eylemeyi tek bir etkinliğin iki yönü olarak ele alır - bir madalyonun iki yüzü gibi. *Tai Chi* -mutlak gerçeklik- ruh (*li*) ile maddenin (*chi*) birleşimidir. Amaç, *Tao*'yla bütünleşebilmektir . Peki *Tao* nedir?

Tao boşluktur. Lao Tzu'nun, *Tao Te Ching* kitabının dördüncü bölümünde yaptığı *Tao* tanımını, aynı zaman-

da felsefeye dair bir tanım olarak okumak da mümkündür:

> bir kâse gibi, kullanılabilir, ama hiçbir zaman boşalmaz, dibi yoktur, her şeyin atasıdır, keskinlikleri törpüler, düğümleri çözer, ışığı yumuşatır, tatsız dünyayla bir olur - derin ve durgun, sonsuza dek var olur.

(Ayrıca bkz. *Upanişadlar*; 79-90. Problemler'deki tartışmalar)

Einstein Albert Einstein (1879-1955) genelde filozoftan sayılmaz. Ama aslında öyledir. Bilim insanları kendisinden sonraki altmış yılı karmaşık (ve çoğu son derece masraflı) mekanik testler yapmakla geçirirken, Einstein düşünce deneyleri yapmıştır. Einstein'ın esasen her şeyin "göreceli" olduğunu iddia ettiği düşünülür - günümüzde, politika ve ahlakta her şeyin göreceli olduğunu savunan rölativistlerin hoşuna giden bir düşüncedir bu. Oysa Einstein'ın asıl ilgilendiği, evrenin tamamında ve bütün zamanlarda mutlak olan, göreceli olmayıp değişmez olan şeydi. Hatta Özel ve Genel Görelilik kuramlarına "Değişmezlik Kuramı" adını vermeyi bile düşünmüştü.

Einstein ışık hızını, hatta telsiz dalgaları veya X ışınları gibi her türlü elektromanyetik enerjiyi mutlak kabul eder. Bunun için de, mutlak zaman ve mutlak uzam fikrini feda etmesi, bunlar yerine "uzay-zaman" kavramını ortaya atması gerekmiştir (uzay-zaman, yerçekiminden ve ivmeden etkilenir - yani, göreli hareket). Fakat Einstein bunu yapan ilk kişi değildir. Zaman ile uzam arasındaki bu karşılıklı ilişki, antik Yunanlar ve onlardan sonra gelen filozoflar tarafından Einstein'ınkine çok benzer bir çerçevede ele alınmıştır. Aziz Augustinus, zamanın, "gözlemcilerin" mevcudiyetine bağlı olduğunu düşünüyordu;

Göttfried Leibniz ise, evrenin başlangıcı konusunda sorun yaratacağı için özellikle mutlak uzam ya da zaman fikrini reddediyordu.

Euklides, her ne kadar geometrinin mucidi olarak bilinse de, aslında savları kanıtlamaya yarayan bir matematik sistemi icat etmiştir. Dolayısıyla, okul sıralarında yaşanan onca çileden de kendisi sorumludur.

Euklides, Mısırlıların kuramlarına dayandırdığı aksiyomlarıyla, dört başı mamur bir geometrinin inşa edilmesine yarayacak beş zorunlu varsayım öne sürmüştür:

Aynı şeye eşit olan şeyler birbirlerine de eşittir
Eşitler eşitlerle toplandığında toplamlar da eşit çıkar
Eşitler eşitlerden çıkarıldığında kalanlar birbirine eşittir
Birbirleriyle örtüşen şeyler birbirlerine eşittir
Toplam parçalarından fazlasıdır

Bu önermeleri anlamadıysanız, kanıtlar da pek hoşunuza gitmeyecek. Ancak, Euklides'in varsayımlarını formüle etme, ardından bir şey kanıtlama, sonra da "kanıtlanan şeyi", sadece kanıt numarasına atıfta bulunarak yeni kanıtlar geliştirmek için kullanma yöntemi, başta Spinoza ve Wittgenstein olmak üzere, kendisinden sonra gelen birçok filozofa esin vermiştir.

Faydacılık Eylemlerin sonuçlarını değerlendirmek söz konusu olduğunda, en önemli etik problemi, faydacılık gündeme getirmiştir. Jeremy Bentham tarafından geliştirilen faydacılığa göre, doğru eylem, en yüksek sayıda insan için en büyük mutluluğu getiren eylemdir. Herkesin mutluluğunu sağlayan eylem ise en iyisidir. John Stuart Mill (1806-73) bu kuramı benimsemiş, diğer ahlak kuramlarını adaleti değil yönetici sınıfın çıkarlarını temsil et-

tikleri gerekçesiyle reddetmiştir. Mill'e göre, fedakârlıkla geçirilen bir yaşamı salık verenler, başkalarının kendileri için fedakârlık etmesini istemektedirler. Mill ve Bentham insanların mutlu olmayı arzuladıklarını, hatta nihayetinde arzu ettikleri tek şeyin bu olduğunu varsayarlar. İnsanların arzuları birbiriyle çatıştığında, faydacı kuram, sonuçları karşılaştırır ve hangi eylemin daha fazla mutluluk getireceğine karar verir.

Felsefe Felsefe, bu kitabın konusunu oluşturuyor. Yunanca'daki *philia* (sevgi) ve *sophia* (bilgelik) kelimelerinden yola çıkarak kimilerince "bilgelik sevdası" diye tanımlansa da, bu yanıltıcı bir çeviridir. Kimilerine göre felsefe, İsa'nın doğumundan birkaç yüzyıl önce, Yunanlarla başlamıştır; ama bu varsayım, Hint ve Çin gelenekleri başta olmak üzere başka kültürlerin derin düşünce birikimini göz ardı etmek anlamına gelir. Yine de, bir an için felsefenin daha dar bir tanımını kabul edersek, "çelişki sevdası" daha doğru bir yorum olurdu. Çelişkilere, Doğu felsefesinde temel yer tutan "olan-olmayan" ayrımından başlamak üzere, sınırları yapay bir şekilde çizilmiş net ayrımlar oluşturarak ulaşılır. İşin aslı filozoflar *her şeyi* ikiye ayırmaya bayılırlar. "Olan-olmayan" ayrımıyla yetinmeyip "doğru-yanlış", "iyi-kötü" gibi ikilikler kurar, ardından -şimdilerde örneklerine çok rastlanan- dil felsefesinin sıkıcı ayrımlarına geçerler: "özne-yüklem", "nesnel-öznel", "biçimsel-biçimsel olmayan", "içerik-bağlam" vs. Sonra da yüklemler önermelere bağlanır ve bu böyle gider...

Platon, boş kelime oyunlarıyla insanların kafasını karıştırmaktan hoşlananları "sofist" olarak tanımlıyordu; aslında felsefe aynı zamanda sofizm sevdasıdır. Ama felsefenin başka bir anlamı daha vardır: Değerlere ve insan hayatının anlamına dair bir arayış.

Uygulamalı Felsefe Uygulamalı felsefe, felsefe yöntemlerinin, şu veya bu biçimde cevap bulunması gereken, gerçek hayattaki sorunlarda devreye sokulmasıdır - örneğin, tıbbi kaynakların tahsisine karar verilirken, ya da insan ihtiyaçları ile çevre koruma önlemlerinin çatıştığı durumlarda veya ticari faaliyet ile kâr elde etme amacı karşı karşıya geldiğinde ortaya çıkabilecek türde sorunlar. Uygulamalı felsefe, kendini fazla ciddiye alan birçok filozof tarafından hâlâ "gerçek felsefe" sınıfına sokulmuyor. Onlara göre, felsefenin savlarının gündelik hayattan olabildiğince uzak olması gerek. Fakat bu tutumun da tuhaf bazı sonuçları olabiliyor. Bunun çarpıcı bir örneği, ilk olarak 1957'de, Amerikan medeni haklar hareketi kapsamında büyük ayaklanmaların yaşandığı sırada kaleme alınıp, 1984'te bile hâlâ yeniden basılabilmiş bir metinde yer alıyor. Metnin yazarı, belli ki verdiği örneğin içerdiği hakaretten bihaber, "Bütün zencilerin insan olduğu önermesini" tartışıyordu. 19. yüzyılda yaşamış meşhur "idealist" Francis Herbert Bradley'den alıntı yapan John Passmore, "bu yargı, gerçekliğin gösterge sistemine düşüncel bir içerik yüklemektedir" şeklinde, gayet yararlı bir açıklama yapmayı da ihmal etmemişti. Passmore sözlerine şöyle devam ediyordu:

> "Bütün zenciler insandır" önermesi şunu demektedir: Gerçeklik öyledir ki, *Zenciler insandır* [Passmore'un vurgusu]. Bu önerme, tek bir Gerçekliğe bir yüklem yüklemek suretiyle onu birleştirir, ama yüklemin kendisi çeşitlilik içerir, zira bütün önermeler, nihayetinde, aynı forma sahiptir: düşünsel bir Gerçeklik içeriğini ortaya koyarlar.

Filozofların, herkesin yaşadığı dünyadan bu kadar kopuk olabildikleri düşünülürse, toplum sorunlarına daha duyarlı bir felsefe türüne dönüşü ifade eden uygulamalı felsefeye daha olumlu yaklaşmak gerek.

Frege Göttlob Frege (1848-1925), □-1 ya da sıfır gibi sayıların, bir kavanozdaki bisküvilerin sayısıyla nasıl ilişkilendirebileceğini sorarak, sayıların şeylere değil kavramlara tekabül ettiği sonucuna varmıştır. Ardından, kendisinden kısa bir süre sonra Russell'ın yapacağı gibi, matematiği tamamen mantık üzerine inşa etmeye çalışarak, kimsenin anlamadığı ama olağanüstü bir başarı addedilen yeni bir gösterim sistemi yaratmıştır. Sayılarla ilgili bu numarasını daha da geliştirip isimlere ve tam cümlelere de uygulamıştır. Frege, anlamı ikiye ayırır: Anlam, yani Almancadaki *Sinn* ve gönderge, *Bedeutung*. (Felsefede bu konuda en sık verilen örnek "Sabah Yıldızı" ile "Akşam Yıldızı"dır. Her iki ifade de, başta iki ayrı yıldız olduğuna inanılan Venüs gezegenine atıfta bulunur, ama "anlamları" farklıdır.) *Sinn* esasen bir kelimenin ya da cümlenin "anlamı" demektir, *Bedeutung* ise göndermede bulunulan şeydir (tabii bir de, "anlam" kelimesinin Almancasıdır).

Hakikat/Doğruluk filozoflar açısından başlı başına sorunlu bir kavramdır. Platon, şeyleri oldukları halleriyle tanımlayan bir şeyin doğru olduğunu söylüyordu - geliştirilmemiş olması bir yana, pek de işe yaramayan bir tanım. William James buna karşılık, yararlı sonuçları olan bir şeyin doğru olduğunu öne sürmüştü - pragmatik kuram. Ama içimizdeki en rölativistler bile bu yaklaşımı kolay kolay benimsemeyecektir.

Amerikalı eğitim felsefecisi John Dewey şöyle yazıyordu: "Anlam, hakikate göre hem daha geniş kapsamlı hem de daha değerlidir, nitekim felsefe de hakikatten çok anlamla ilgilenir."

Tabii bir de doğruluk değerleri var - ki bunlar normalde iki tanedir: Doğru ve yanlış. Ama (donanmayla ilgili

53. Problem'e bakınız) kimileri üçüncü bir doğruluk değerinin daha olduğunu söyler: "belirlenmemiş" doğruluk değeri.

Hume David Hume'un (1711-1776) en meşhur iki eseri, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (Bilgesu Yayıncılık) ile *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* (Biblos), Berkeley'nin yazıları gibi, yazarı otuzuna gelmeden yayınlanmıştı. Hume, 1744'te üniversitede hoca olmak için girişimde bulundu ama başarılı olamadı; bunun üzerine, önce bir akıl hastasına, ardından bir genel sekretere özel öğretmenlik yaptı.

Hume, felsefe alanına düz mantığı uyguladı ve sonunda bunun iki alan için de bir faydası olmadığını gördü. Bu girişiminin ilk kurbanı, bir kendilik olarak "bilinç" -ya da "benlik"- oldu. Hume, bilincin daima bir şeyin bilinci olduğunu; sıcak, soğuk vs. gibi, şu veya bu izlenimin farkına varılmasından oluştuğunu gözlemlemişti, dolayısıyla benliğin de algıların toplamından oluştuğu sonucuna vardı. Hiç kimse, kendi başına "benliği" algılayamazdı - hele bir başkasının benliğini, hiç. Bu nedenle Hume, madde diye bir şeyin var olmadığını tanıtlayan Berkeley'nin bir adım ötesine geçerek, zihin diye bir şeyin de var olmadığı sonucuna vardı.

Bundan sonra Hume, Descartes'ın bir sisteme sokmak ve kesin hale getirmek için ömrünü verdiği neden ve sonuç kavramlarını incelemeye koyuldu ve bunların insanı olsa olsa olasılık bilgisine götürebileceğine karar verdi. Bir olayın ardından sürekli aynı olayın gerçekleştiğini gördüğümüzde, ikinci olayın ilkinin sonucu olduğunu "çıkarsarız". Oysa "bu birlikteliğin nedenini çözemeyiz". Örneğin, elma yiyeceğimiz zaman, onun belirli bir tada sahip olmasını bekleriz. Bir ısırık aldığımızda elma

diyelim muz tadındaysa, bir terslik olduğunu düşünürüz. Hume'a göre bu dikkatsiz bir düşünme biçimidir. İşin aslı, tümevarımla ilgili sorunun bir yönü de budur. "Geleceğin geçmişe benzediği fikri, herhangi bir sava dayanmaz, tamamen alışkanlıktan kaynaklanır."

Buradan yola çıkıp, her türlü bilginin hatalı olduğu ve hiçbir şeye inanmamamız gerektiği sonucuna varabiliriz. Hume da bunun farkındadır, ama pek kibar bir filozof olduğundan, "umursamazlık ve dikkatsizliğin" bu derde deva olacağını söyler: Savlarımızdaki hataları görmezden gelip, mantığı da işimize geldiği yerde kullanmaya devam etmemiz yeterlidir. O zaman felsefe, görüşlerimizi değiştirebilecek bir etkinlik olmaktan çıkar, vakit geçirmeye (belli ki Hume'da vakitten bol bir şey yoktur) yarayan bir faaliyetten ibaret olur.

İspanyol Felsefesi İspanyolca konuşan filozoflar neden *101 Felsefe Problemi*'ni okusun? Tabii, paradokslarla ilgili çizimlerin müthiş birer sürrealist desen olmasını saymazsak, pek bir sebep yok gibi görünüyor. José Ortega y Gasset'in kuramlarından gına getirmiş de olabilirler - kendisi, "İspanya'da yozlaşma sorunu"na karşı, akılcı-dirimcilik (*ratio-vitalism*) kuramını geliştirmişti.

Elinizdeki kitapta İspanyol felsefe geleneğinden açıkça bahsedilmemiş de olsa, yer verilen kuramlarla aralarında pek çok ortak ilgi alanı vardır. Buna da şaşmamak gerek, zira Batı felsefesi büyük ölçüde, ortaçağda Toledo "Çevirmen Okulunun" tercümeleri üzerinden yaygınlaşan Yunan felsefecilerin eserleri üzerine kuruludur. İspanya, kadim Yunan'ı Avrupa'nın geri kalanına bağlayan zincirin en önemli halkalarından biridir.

İspanyol gizemcileri Tanrı'ya götüren yolun sevgiden geçtiğini anlatan uzun nesir şiirler yazar, J.L. Vives gibi filozoflar öznelliğin hayati önemini vurgularken, İngilizler o donuk, soğuk, asık suratlarıyla buna karşı çıkmış, onun yerine "analizin" merkeziyetini ve tarafsızlığın önemini ilan etmişlerdir.

Bugün İspanyol felsefesi Anglo-Amerikan felsefesinin belli bir türüne karşı çıkışı, Avrupa geleneğinin daha eski ve kapsayıcı bir geleneğine dönüşü temsil eder. Peder Sanchez (1530-1623), bilginin temelleri olarak felsefi otoriteyi ve geleneği reddederek, "hiçbir şey bilinemez" demiştir. Muhtemelen bu, boş bir rölativizme davetiye değil, René Descartes'tan duyulan kuşkunun ifadesidir.

Kant Immanuel Kant (1724-1804), modern filozofların en büyüğü olarak kabul edilir (artık gerisinin nasıl olduğunu varın siz düşünün). Bir akademisyen olarak bu iş için ücret alan ilk kişilerden biri olduğu kesin - gerçi, ilk filozofların izinden giderek, kuramsal felsefenin yanı sıra bilim, hatta coğrafya dersleri vermeye de zaman ayırmıştı. Fakat Descartes ya da Adam Smith gibi çok yönlü âlimlerden farklı olarak, Kant'ın bilim üzerine görüşleri pek de etkileyici değildi. Örneğin, güneş sistemindeki bütün gezegenlerde zekâ sahibi canlıların bulunduğu, güneşten uzaklaştıkça canlıların zekâsının arttığı gibi düşünceler, pek bilimsel olmadığı gibi felsefeyle de alakaları yoktu.

Kant'ın en meşhur eseri -ki kendisi yine gökbilimine atıfla "felsefede Kopernik devrimi" olarak tanımlamıştır bunu- 1781'de yayınlanan *Saf Aklın Eleştirisi* idi. Kant'a göre, dış dünya mevcuttur (burada Kant bilim adamı şapkasını giymiştir), ama bizler "kendi içinde şeyleri" asla dolaysızca bilemeyiz, onları ancak duyumsarız (burada da filozof şapkasını giymiştir). "Kendi içinde şeyler" za-

manın ve mekânın parçası değildir, birer madde de değildirler, bu nedenle bildiğimiz herhangi bir kavramla -Kant bunlara "kategoriler" der- tarif edilmeleri mümkün değildir. Çünkü zaman, mekân ve diğer tüm kategoriler özneldir, bizim algı aygıtımızın parçasıdırlar. Bir benzetme yapmak gerekirse, bunlar bizim gerçekliği algıladığımız gözlüklerden ibarettirler. Hep mekân gözlükleri taktığımız için de her şeyi mekân çerçevesinde algılarız.

Bu bilinemezliğin ve öznelliğin "kendi içinde dünya" açısından bir yararı, hayatta ve evrende çelişkili gibi görünen her şeyi açıklayabilmesidir (Kant bunlara "sentetik *a priori*" gibi pek de faydası olmayan bir isim verir): Örneğin, özgür iradenin olanaklı mı olanaksız mı olduğu veya evrenin neyin "içinde" bulunduğu (bkz. 28. Problem) gibi sorular, Kant'ın meşhur "çatışkılarında" özlü bir şekilde ele aldığı sorulardır. İnsan dünyasına ait fizik yasalarının hiçbiri "kendi içinde dünyada" geçerli olmadığından, insanlar için özgür irade, en azından prensipte olanaklıdır (çünkü onunla ilgili herhangi bir şekilde bilgi sahibi olamayız).

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (1785) kitabında Kant, koşulsuz buyruğa uymamız gerektiğini yazar, o da şudur: "Sadece öyle bir *maksim*'e (öznel ilkeye) göre eyle ki, o *maksim*'in aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyebilesin."

Kant bu buyruğu birkaç örnekle açıklar. Bunlardan biri, insanın zamanında ödeme niyeti olmadan borç almasıdır. Kant der ki, herkes böyle davranacak olursa, kimse bir başkasının sözüne inanmaz, dolayısıyla söz vermeye dayalı güven ilişkisi ortadan kalkar. Bir şeyin "yanlış" olduğunu söylediğimizde aslında kastettiğimiz onun "mantıksız" olduğudur. Kant, eylemlerin sonuçla-

rını hesaba katmaya yönelik her türlü girişime karşı çıkar. Ona göre bir eylemin haklılığı yarattığı sonuçlara değil, sadece onu meşru kılan ilkeye dayanır. Hırsızlık, cinayet, başkalarını umursamamak da ona göre "mantıksız" ve kendiyle çelişkilidir. Kant, "her koyun kendi bacağından asılır" şiarına dayalı bir hayat felsefesinin evrenselleştirilebilir olduğunu teslim eder, ama her insan, hayatının şu veya bu döneminde bir şekilde yardıma ihtiyaç duyacağından bu tavrın çelişkili olduğunu savunur.

Locke John Locke, 1632'de, İngiltere'de içsavaşın çıkmasından kısa bir süre önce, Somerset'te doğdu. Tıp, siyaset ve felsefeyi kendine meslek edindi. Locke'un, ABD Anayasası'nın felsefi temellerini attığı düşünülür.

Locke aynı zamanda "İngiliz ampirizmi"nin de kurucusu kabul edilir, gerçi Bacon ile Hobbes da bilgiye ulaşmada duyulara dayalı deneyimin temel rolü olduğunu vurgulamışlardır. Locke, "insan bilgisinin bütün malzemelerinin" ya duyularımız aracılığıyla maddi dünyadan, ya da dolaylı şekilde, içgözlem yoluyla zihin dünyamızdan toplandığını savunur. Kendi ifadesiyle:

> Bulutları aşıp gökyüzüne kadar yükselen bütün o yüce düşüncelerin kalkış noktası ve temeli burasıdır; zihin, kendisini yükseklere taşırmış gibi görünen uzak nazariyeler içinde gezindiği o engin mertebe içinde, duyuların ya da tefekkürün temaşa etsin diye ona verdiği fikirlerin bir adım ötesine gitmez aslında.

Locke'un fikirleri çok etkili olmuştur: Örneğin, birincil nitelikler ile ikincil nitelikleri ayırması. Birincil nitelikler temeldir ve nesneden ayrılamaz. Bunlar, katılık, kaplam, şekil, nesnenin hareket halinde mi yoksa sabit mi olduğu ve adettir. İkincil nitelikler ise, renk, koku, ses vs.'dir

ve Locke'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* (Öteki Yayınları) adlı eserinin II. Kitap'ında dediği gibi, "işin gerçeği" bunlar nesnelerin kendi içindeki özellikler değil, "bizde belli duyumları uyandırmaya yarayan kuvvetlerdir". Örneğin, ateşin ikincil özelliklerinden biri, acıya sebep olmasıdır. (Belli koşullar altında tabii, başka koşullarda sıcaklık da olabilir.) Acı, ateşin temel bir özelliği değildir, keza (sıkı durun) beyaz da karın temel özelliği değildir.

İkincil nitelikler konusunda hata yapılabilir, mesela mavi camlı gözlük takarsanız ya da grip olmuşsanız bu nitelikleri farklı algılayabilirsiniz. Ama Piskopos George Berkeley'nin dikkat çektiği gibi, aynı şeyi birincil nitelikler için de söylemek mümkündür. Locke'un, fiziksel dünyada sadece hareket halindeki maddenin bulunduğu yönündeki görüşü, ses, ısı, ışık ve elektrik kuramlarında kabul gören temel ilke haline gelmiştir ve kuantum mekaniğinin bambaşka ilkeleri benimsediği günümüzde bile insanların anlama yetisi büyük ölçüde -doğru ya da yanlış- buna göre işler.

Locke'un bu konuda sorunu yoktur. Akıl yürütmenin, tasıma dayalı çıkarımlardan oluşan mantıki bir süreç olduğu fikrine itiraz ederken şöyle der: "Tanrı, insanlara sadece iki ayak üzerinde yürüme yetisi verip, onları akıl sahibi kılmayı Aristoteles'e bırakacak kadar cimri değildir."

Mantık Kimi filozoflar size mantığın, felsefenin gelişmiş biçimi olduğunu, hatta size açıklayamayacakları kadar "zor" olduğunu söyleyebilirler. Onlara inanmayın - hiç de öyle değil. İnce ince işlediği matematik kanıtları, dil üzerine yavan tartışmalara taş çıkartan Euklides'ten [Öklid] beri filozoflar mantığa -kavramlara, dile ve fikirlere bir düzen verme çabasına- ilgi duyuyor. Mantık, dünyaya

matematiğin merceğinden bakma yoludur, oysa dünyanın matematikle arasındaki benzerlik tamamen yola çıktığınız varsayımlara dayanan, temelsiz bir benzerliktir. Akıl yürütmenin kavramlarının bir tür zihinsel mantık oluşturduğu görüşünün "yanlış" olduğunu, insanların daha ziyade zihinsel modelleri ve imgelemlerini kullanarak akıl yürüttüklerini gösteren sayısız ampirik kanıt vardır - sezgisel kanıtları saymıyoruz bile.

Buna rağmen, felsefi mantık, Aristoteles'in ortaya koyduğu akıl yürütme kurallarını temel alır. Buna göre, 256 farklı akıl yürütme biçimi vardır ve bunlardan sadece birkaçı, doğru varsayımlarla işe başlamak kaydıyla, her zaman doğru sonuçlara varır. Leibniz'e göre mantık, insan türünün, bütün sorunları çözecek bir makine inşa etmesini sağlayacaktır ("haydi gelin, hesaplayalım") - bilgisayarın icadından beri iyiden iyiye yaygınlık kazanan bir hayaldir bu.

Fakat mantığın bazı zayıf yanları da vardır. Bir kere, ürettiği tek şey totolojidir. Yeni bir şey keşfetmek gibi bir derdiniz varsa mantığa başvuramazsınız - en iyi ihtimalle, çok karmaşık bir şeyin içinden doğru bir şeyi ayıklamanızı sağlayacaktır. Ayrıca, mantığı kullanmak tehlikeli olabilir. G.K. Chesterton'ın *Orthodoxy*'de (1908) dediği gibi, mantık, aklıselimi gayet yerinde insanları kendi içlerine kapalı karanlık bir âlemin içine çekebilir.

> Şairler delirmez; ama satranç oyuncuları delirir. Matematikçiler delirir, veznedarlar delirir, ama yaratıcı sanatçıların delirdiği nadirdir. Görüleceği gibi, mantığa dil uzatmak gibi bir niyetim kesinlikle yok; sadece [akıl sağlığını kaybetme yönündeki] bu tehlikenin, hayal gücünde değil, mantıkta yattığını söylüyorum.

Biçimsel mantık Biçimsel mantık esasen "çıkarıma dayalı kanıt bilimidir". Biçimsel mantığa ve modern mantıkla ilgili bir sonraki altbaşlığa burada yer vermemin tek nedeni, Frege ve Russell gibi filozofların 1. Problem yüzünden nelerle uğraştıklarına işaret etmek istemem. (Bir de okurları, anlaşılmaz biçimsel argümanlarla kafalarını karıştırmaya çalışanlardan etkilenmemeleri için uyarmak istiyorum!) Biçimsel mantığın cazip yanı, varsayımlar doğru olduğu müddetçe sonucun da doğru çıkmasıdır - gayet kullanışlı bir ilke gibi görünüyor. Oysa, soyut sembollerin yerine anlamlı bir içerik konduğunda, gerçek argümanların anlam içeriğini görmek daha kolaydır. *Alice Harikalar Diyarında* kitabının yazarı, aynı zamanda yetenekli bir matematikçi olan Lewis Carroll, "ıstakoz argümanı" ile mantıkçıları taklit etmiştir:

BÜTÜN kırmızı haşlanmış ıstakozlar ölüdür
VE bütün ölü kırmızı ıstakozlar haşlanmıştır
O HALDE bütün haşlanmış ölü ıstakozlar kırmızıdır

(Bu cümleler bize hiçbir şey anlatmıyor, özellikle de -mantıkçıların terimleriyle konuşursak- geçerli bir çıkarıma dayanmadıkları için, ki Carroll'ın göstermek istediği de bu zaten. İkna olmadıysanız, hangi öğelerin nereye ait olduğunu görmek için bir Venn şeması çizebilirsiniz.)

Teşekkürler, ama bence...

Biçimsel mantığın başlangıcı, Aristoteles'in, tasımları (iki öncül ile bir sonuçtan oluşan akıl yürütme; ortaçağda bunlara "Barbara" gibi isimler verilirdi) konu alan *Birinci Çözümlemeler* (Dost, 2009) kitabıdır. Bir örnek verelim:

Bütün elmalar ağaçta yetişir
Bütün Hüryemezler elmadır
Bütün Hüryemezler ağaçta yetişir

Çıkarımda bulunma işlemi bir "akıl yürütmedir", akıl yürütmeler de mantık kurallarına uyup uymadıklarına bağlı olarak geçerli ya da geçersiz olurlar. Bu, bir şeyin "doğru" ya da "yanlış" olmasıyla aynı anlama gelmez: Doğruluk ve yanlışlık olgulara bağlıdır, varsayımların ya da öncüllerin gerçekliğe uyup uymadıklarına göre belirlenir. Bir akıl yürütmenin geçerli olması için gereken tek şey, mantık kurallarına uygun olmasıdır, ki bunlar da aynı zamanda bir ölçüde akıl yürütme kurallarıdır: Örneğin, Çelişmezlik İlkesi ve Üçüncünün Olmazlığı İlkesi gibi.

Aristoteles dört "sav" türü olduğunu söyler:

Bütün S'ler P'dir
Hiçbir S P değildir
Bazı S'ler P'dir.
Bazı S'ler P değildir

Bunlar, tasımlarda farklı şekillerde düzene sokulabilir, böylece 256 farklı tasım türü ortaya çıkar. Bunların büyük kısmı geçersizdir, Aristoteles geçerli tasımlar üzerinde durur. Peki geçerli tasım türlerinin geçerli olduklarını nasıl kanıtlar? Ne de olsa asıl mesele, akıl yürütmelerin, geçerli tasım türlerinden birine uydukları için geçerli olduğunu göstermektir. Bu ilkeyi, akıl yürütme biçiminin kendisi için uygulamak mümkün görünmüyor. Ama Aristoteles, her akıl yürütme zincirinde tanıtlanması mümkün olmayan hareket noktaları olduğunu öne sürer. Bu görüşün temel dayanağı, bazı savların "apaçık" olduğu fikridir; ama şu soru hep cevapsız kalacaktır: "Kime göre apaçık?" Her halükârda, "apaçık" terimi mantıki değil psikolojik bir içeriğe sahiptir.

Bu mantığa karşı farklı türde bir itiraz daha yöneltilir: Aristoteles, bir önermedeki (örneğin, "bütün kediler bı-

yığa sahiptir") öznenin mevcut olduğunu varsayar. Daha sonra mantıkçılar bundan kaçınmaya çalışmış, önermeleri şöyle kurmaya başlamışlardır:

Herhangi bir X için, eğer X bir kedi ise, o X bıyığa sahiptir.

Bu da gündelik dil ile mantık arasında bir uçurum yaratmaktadır.

Mantıki bir akıl yürütmenin alabileceği bütün biçimler arasında en çok rağbet görenler şunlardır:

Felsefe okursam sersem olurum
Felsefe okudum
O halde sersem oldum

Bu tasım biçimi *modus ponens* olarak bilinir ve geçerli bir akıl yürütme örneğidir. Ancak şu akıl yürütme,

Felsefe okursam sersem olurum
Sersem oldum
O halde felsefe okumuşum

geçerli değildir,* yanlış düşünme örneğidir ve çok sık rastlandığı için özel bir ismi vardır: Neticeyi Doğrulama Hatası. ("Yaparsam...", "olursa..." gibi koşullu önermelerde, ilk kısım öncel, ikinci kısım neticedir.)

Geçerli akıl yürütmenin bir diğer biçimi *modus tollens* olarak bilinir. Yukarıdaki örneği bu biçime uyarlarsak:

Felsefe okursam sersem olurum
Sersem değilim
O halde felsefe okumamışım

---

* Sersem olmamın başka bir sebebi olabilir.

Modern mantık Modern mantığın genellikle 1879'da, Götlobb Frege'nin (1846-1925) çalışmalarıyla başladığı, 20. yüzyıl başında Bertrand Russell'ın (1872-1970) bu alandaki katkılarıyla geliştiği kabul edilir. Aristoteles cümlelerin yapısıyla -yani cümle içindeki cümlelerle- ilgilenirken, modern mantık çoğunlukla cümlelere birer önerme ve birim gibi bakmaya çalışır ve bunların da semboller ve işaretler aracılığıyla düzenlenebileceğini savunur.

Modern mantığın temel sembolleri şunlardır:

VE	BİRLEŞTİRME BAĞLACI	•
VEYA	AYIRMA BAĞLACI	V
DEĞİL	DEĞİLLEME	~
İSE	KOŞULLU	→
ANCAK VE ANCAK	İKİ YÖNLÜ KOŞULLU	⇔

(Şöyle de diyebiliriz: Filozofun hayal gücüne bağlı olarak her türlü tuhaf sembol. Bir hatırlatma: mantıkta "veya" bağlacı "kapsayıcıdır", yani her iki olasılık da doğru kabul edilir. Onun için, bir mantıkçıya portakal suyu VEYA çay istediğinizi söylediğinizde size ikisinin nahoş bir karışımını ikram ederse şaşırmayın. Ayrıca, koşullu önerme de, iki öğe arasında nedensel veya başka türlü herhangi bir ilişkiye işaret etmez...)

İnsanların akıl yürütme yönteminin gerçekten de mantık olup olmadığı sorusu, çağdaş Batı felsefesinin merkezinde yer almaktadır. Örneğin, standart "biçimsel mantıkta" kullanılan geçerlilik tanımına göre, bir akıl yürütmenin öncüllerinin doğru, sonucunun yanlış olması mümkün olmamalıdır.

Gayet iddiasız görünen bu varsayım çerçevesinde bile, iki tuhaf ve saçma neticenin kabul edilmesi gerekiyor

(bkz. 100. Problem). İlki şu: Çelişkili öncüllere dayanan her akıl yürütme, sonuçları ne olursa olsun, geçerlidir. Örneğin, birinci öncülümüz "kar her zaman beyazdır", ikincisi de "kar bazen beyaz değildir" olsun, buradan çıkan mantıki sonuç "ay bir balondur" olabilir zira iki çelişkili önermeden her türlü sonuç çıkabilir.

İkinci saçma netice de şu: Bir sonuç kaçınılmaz olarak doğruysa, o zaman öncüller ne olursa olsun akıl yürütme de geçerlidir. Bunun sebebi, sonucun yanlış, öncüllerinse doğru olduğu hiçbir durumun olamamasıdır çünkü sonucun kendisi yanlış olamaz.

Benzer şekilde, "kediler uçabiliyorsa, köpekler araba sürebilir" cümlesi de gayet geçerli bir çıkarımdır, çünkü yanlış bir önerme, her türlü sonucu geçerli hale getirir (zira "P ise Q" biçimindeki bir koşullu önermeyi çürütmek için P'nin doğru Q'nun yanlış olduğu bir durum bulmanız gerekir ki bu örnekte böyle bir şey mümkün değildir).

Mantıkçı Pozitivizm Einstein'ın kuramlarını felsefi zırvalara dönüştürerek şöhret kazanan filozof-bilim insanı Moritz Schlick, 1922 yılında Viyana Üniversitesinde Felsefe Profesörlüğüne atandı. Schlick'in etrafında, kendilerini "mantıkçı pozitivistler" diye tanımlayan son derece sıkıcı, bilim meraklısı filozofların yer aldığı "Viyana Çevresi" denen akım oluştu. Viyana Çevresi, sadece, bilimsel "doğrulama" yöntemleriyle denetlenmediği sürece söylenen hiçbir şeyin anlamı olmayacağı görüşüne katılanları üyeliğe kabul ediyordu. Filozofların son derece önemli şahsiyetler oldukları da teslim ediliyordu tabii, zira onlar doğrulanmış savların -hatta doğrulanmamış olanların da- güzel ve mantıki bir biçimde ifade edilip edilmediğini denetleyebiliyorlardı.

Mantıkçı Pozitivistler biraz daha geç doğmuş olsalar, Ray Bradbury'nin bilimkurgu gerilim romanı *Fahrenheit 451*'in yanlış kitapları yakmakla görevli itfaiyecileri gibi, "451" yazılı rozetler takmak hoşlarına gidebilirdi. En azından böylece, asık suratlı İskoç filozof David Hume'a olan ideolojik borçlarını bir nebze kabul etmiş olurlardı (bkz. 100. Problem).

Metafizik "Metazifik", aslında Aristoteles'in felsefesinde "fizik"ten *sonraki* veya fiziğin ötesindeki bölüm anlamına gelir. Zevkinize bağlı olarak, "bilimin ötesi" veya "bilimin öncesi" diye tanımlanabilir. Mesela H.L. Mencken (1880-1956), *Notebooks: Minority Report* (Defterler: Azınlık Raporu) kitabında metafiziği, tıpkı ikiden fazla kişinin katıldığı yemek davetleri ve destan şiirleri gibi, "insanların birbirlerinin başını ağrıtma yeteneğini" artırma yöntemlerinden biri olarak tarif eder." Mantıkçı pozitivistlerin hedefinde de metafizik vardır, onlar kendi mantıksal-matematiksel lagalugalarını tercih ederler.

Nietzsche 19. yüzyılda yaşamış, sonradan Hitler'in gözdelerinden biri olacak Alman filozof Friedrich Nietzsche (101. Problem'de ele alındı), Prusya'nın Röcken kentinde, devrimler yılında (1844) doğdu. Schopenhauer'in *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* adlı kitabından çok etkilendi ve buradaki görüşleri -biraz şaibeli de olsa- kendi felsefesine uyarladı. Nietzsche, insanların, hatta bütün canlıların, *güçlerini* artırmaya yönelik bir çaba içinde olduklarını düşünüyordu.

Filozof-şair Nietzsche, metinlerinde "Üst-insan"dan ve savaşlardan bahsediyordu, ama bir insan olarak Nietzsche, sürekli sağlığı bozulan, baş ağrılarından ve kronik miyoptan, bağırsak sorunlarından mustarip biriydi - yani, trajik bir figürle pek alakası yoktu. Bir noktada, pek de

ikna edici olmayan bir biçimde, önemli işler başaracak cesur bir "ruh" yerine "çapsız, içine kapalı, huysuz bir uzman" olmasından hava koşullarını sorumlu tutmuştur. Keza, hastalığının kendisini "yavaş yavaş özgürleştirdiğini", ders vermeyi ve kitap yazmayı bırakmaya zorladığını, alışkanlıklarından kurtulmaya, her şeyden önce de "kitap kurdu olmaktan vazgeçmeye" sevk ettiğini söylemiştir.

101. Problem'de de gördüğümüz gibi, Nietzsche'nin "ilk ahlak karşıtı" olduğunu ilan ederken amacı bütün değerleri "yeniden değerlendirmekti" - işe, Hıristiyanlığın maskesini düşürmekle, "iyiyi" "kötü" haline getirmekle başlayacaktı. Ama bu işi tamamlayamadı. *Ecce Homo* (İşte İnsan) adlı kitabı onu en iyi tanımlayan eseri olarak kaldı, zira 1889'un başlarında akıl sağlığını kaybetti.

Nietzsche, insanlığın amacının, mutluluğun artırılması gibi genel bir stratejide ya da süreçte yatmadığını, insanlığın "en üstün örneklerinin" faaliyetlerinde aranması gerektiğini yazıyordu. "İnsanın sürüden kopmak için tek yapması gereken, kendinden memnun olmaya son vermek; ona "Kendin ol!" diye haykıran bilincinin sesine kulak vermek. Sen, şimdi yaptıklarından, düşündüklerinden ve arzuladıklarından ibaret değilsin." *Güç İstenci* kitabında efendi/köle ilişkisini ele aldığı bölüm, en açıklayıcı metinlerinden biridir; burada bütün insan davranışlarının güç kazanmaya yönelik olduğunu söyler. "Üst-insan" (*Übermensch*) Nietzsche için kuramının mantıksal sonucudur: Adalet ya da merhamet gibi mefhumlarla sınırlanmadan, gücünü sonuna kadar kullanan birey.

Ecce Homo'nun "Neden Bir Yazgıyım Ben" başlıklı son bölümünde şöyle yazmıştır:

> Sonumun ne olacağını biliyorum. Günün birinde adım, korkunç bir şeyin anısıyla birlikte anılacak - yer-

yüzünde daha önce eşi görülmemiş bir bunalımın, en derin inanç çatışmasının, o güne kadar kutsal addedilmiş, inanılmış, arzu edilmiş her şeyi karşısına alan bir kararın anısıyla. İnsan değilim ben, dinamitim.

Nietzsche'nin metinlerinin edebi yönünün pek kuvvetli olduğu söylenemez - ama filozoflar öyle olduğunu düşünürler. Ayrıca, felsefi bakımdan da pek kuvvetli değildirler - ama edebiyat eleştirmenleri öyle olduğunu düşünürler. Bu bakımdan Nietzsche, derin ve özgün olmak gibi, büyük ölçüde hak etmediği bir şöhrete sahip olmuştur.

Platon Platon MÖ 427'de, siyaset çevresiyle, özellikle de demokratik ve oligarşik hareketlerle bağları olan Atinalı seçkin bir ailede doğar. Kendisi de politikayla ilgilenmiştir; nitekim, başrolünde Sokrates'in yer aldığı küçük bir oyun formunda yazdığı *Devlet*, Batı felsefi düşüncesinin temel eserlerinden biri olmakla kalmaz, aynı zamanda bir tür politik manifestodur. Fakat Platon'un görüşleri arasında en kalıcı olanı, ilk amacı olacaktır. Platon, ruh ile madde arasına bir ayrım koyacak, bu görüş daha sonra Descartes tarafından daha da geliştirilecektir. Ayrıca Platon, sahip olduğumuz bütün kavramlar için insanüstü birtakım ideaların, başka deyişle formların var olduğu yönünde tuhaf bir kuram da geliştirmiştir. Örneğin, bir güzellik ideası veya bir hakikat ideası olması gibi, "üç", "dört", "sandalye", hatta "çirkin" ideası bile vardır ona göre - gerçi çirkinlik hakkında konuşmaktan pek hoşlanmaz.

Renkler Şu gariban renkler - hep "kişiden kişiye değişirler", felsefi bilgide hep ikincil konumdadırlar; "biçim", "kaplam", "boyut", hatta (kişiden kişiye değiştiği kesin olan) "ağırlık" bile renklerden önce gelir.

Bazı tartışmalarda renk algısı, "acı" ya da haz, tat ya da koku algısıyla karşılaştırılır. Kimi filozoflar renklerin doğru konumunun ne olduğu sorusunu çözmek için, renklerin var olduğunu inkâr etme yoluna gitmişlerdir. Onlara göre, nesnelerin rengi varmış gibi görünse de bu bir yanılsamadır. Bir diğer görüş de, nesnelerin, ancak algılayan kişiyle ilişki içindeyken renkleri varmış gibi göründükleridir. Kar ancak, onu beyaz olarak gören bir kişi olduğu zaman beyazdır. Neyse ki, nesnelerin renklerinin olduğunu savunan bir görüş de vardır; buna göre nesneler, ağırlıklarını vs. nasıl algılıyorsak o şekilde algıladığımız belli "fiziksel özelliklere" sahip oldukları için renklidirler.

Rengin tam olarak ne olduğunu anlarsak, belki de David Hume'un mavi renkle yaptığı düşünce deneyi sırasında neden her şeyi arapsaçına çevirdiğini açıklayabiliriz. Deneyin başlığı "Mavinin Tonları". Hume diyor ki, "farz edelim, hayatı boyunca birçok rengi görmüş olup, mavinin tonlarından belirli bir tanesini hiç görmemiş bir kişi olsun". Ve şöyle devam ediyor:

> Bu kişinin karşısına [mavinin] o belirli tonu hariç bütün tonlarını, en koyusundan en açığına doğru dizilmiş halde koyalım; açıktır ki bu kişi, söz konusu tonun bulunması gereken yerde bir eksiklik algılayacak, o yerde bulunan iki bitişik renk arasında, diğer renklere kıyasla daha büyük bir ton farkı olduğunu duyumsayacaktır.

O halde, bu belirli tonun fikri "bu kişiye hiçbir zaman duyuları yoluyla aktarılmamış olsa dahi", onun zihninde bu fikrin "kendiliğinden uyanması" mümkün olamaz mı?

Deney, "mavi" gibi "yalın fikirlerin" muhakkak "deneyim yoluyla edinilmiş" olması gerektiği tezini çürütmüş

gibi görünüyor - oysa bu tez Hume'un kendisine ait. Bu nahoş olasılıkla karşı karşıya kalan Hume, muhteşem bir kuramdan vazgeçmeye değmeyecek kadar "istisnai ve tikel" olduğu sonucuna vardığı düşünce deneyini reddeder. (Biz onun yerine kendi "renkli daire yanılsaması" [40. PROBLEM] problemimizle ilgilenelim.)

Russell Bertrand Arthur William Russell (1872-1970), 1800'lerin ortalarında Birleşik Krallık Başbakanı olmuş Lord John Russell'ın torunu, nam-ı diğer Üçüncü Earl Russell, mantıksal matematikçi ile radikal bağımsız düşünür arası tuhaf bir şahsiyettir. Russell ömrünü, bir yanda matematik için sağlam bir mantıksal zemin bulma yönündeki beyhude çabalarına (özellikle *Matematiğin İlkeleri* [1910-13] kitabı), diğer yanda da popüler felsefe çalışmalarına (daha önce bahsettiğimiz *Felsefe Problemleri* ve *Batı Felsefesi Tarihi* kitapları) vakfetmiştir - tabii hapiste geçirdiği zamanı da unutmamak lazım. 1918'de, Birinci Dünya Savaşı denen manasız katliama ilkeli biçimde karşı çıktığı için tutuklanacaktır.

Russell, belirttiğimiz gibi, felsefesinde temel problemlerin hiçbirini çözemez - ama azimle çaba gösterdiği bir gerçektir. Keza, iki bilgi türü arasında yaptığı ayrım (Fransızlar buna *savoir* ile *connaître* derler); aşinalık üzerinden bilgi ile betimleme üzerinden bilgi (veya tersi) dediği şey -ilki daha dolaysız ve kesindir- kendinden sonraki düşünürler tarafından pek rağbet görmez. Yine de, 1950'de teselli niyetine bir Nobel Ödülü alacaktır - edebiyatta.

Sartre Jean-Paul Sartre (1905-1980), türünün ender örneklerindendir - yazı da yazabilen bir filozof. Ama bu iki yeteneğini birleştirmeyi hiçbir zaman başaramadı. *Bulantı* gibi, muhtemelen kendi felsefi çalışmalarının (*Varlık*

ve Hiçlik, *Varoluşçuluk ve Hümanizm*) ürünü olan heyecan verici eserler kaleme almışsa da, felsefi eserleri, kuru ve ölü doludur ve fenomenolojik açıdan gayet donuktur.

Genel olarak bakıldığında, Sartre'ın eserlerinde pek çok farklı etkinin izini görmek mümkündür. Martin Heidegger ve Friedrich Nieztsche gibi isimlerden "burjuva ahlakına" karşı tavizsiz karşıtlığı ve başka insanları bir nevi "cehennem" olarak tanımladığı meşhur görüşü almıştır. O dönem Paris'in geneline damgasını vuran ilerici sosyalist görüşlerden, özel olarak da, sayısız gönül macerasının başrolündeki Simone de Beauvoir gibi feministlerden de, ilkine göre çok daha hümanist olan bir düşünce çizgisi devşirmiştir.

Schopenhauer Arthur Schopenhauer ("Arthur" ismi, Avrupa'nın birkaç ülkesinde birden kullanılan bir isim olduğundan ticaret kariyerini kolaylaştırmak için verilmiştir) 1788'de doğdu, 1860'ta öldü. On altı yaşındayken Wimbledon'da yatılı okula gönderildi; 96 ve 97. Problemlerde belirttiğimiz gibi, "dostlu[ğun] insanı uzaktan ısıtan bir ateş" olduğunu gözlemleyerek, yalnızlık üzerine kurulu bir felsefe geliştirdi. Schopenhauer başta tıp okumuş, sonradan felsefeye geçmişti. Özellikle Platon, Kant ve kadim Hint felsefesi metinlerinden *Upanişadlar* üzerine çalıştı. Bunlar Schopenhauer'in ön-varoluşçu (daha iyi bir kelimemiz yok maalesef) eseri *İsteme ve Tasarım Olarak Dünya* kitabının üç ana malzemesini oluşturacaktı.

Schopenhauer'in ilk çalışmalarında geliştirdiği temel düşünce, deneyimin damgasını vurduğu gündelik yaşam dünyasının ötesinde, insan zihninin görünümlerin ardına nüfuz edip gerçekliği algıladığı daha iyi bir dünya olduğu fikriydi. Ona göre bir yanda *Vorstellung* (tasarım/temsil) bir yanda *Willie* (isteme/istenç) vardı ve dünya kendi içinde bunlardan oluşuyordu.

Schopenhauer cinselliği felsefesinin odağına yerleştirmişti; insanlıkla ilgili genel-geçer anlayışlara karşı çıkarak, insanların temel kaygısının, "felsefe problemleri" filan değil, cinsellik olduğunu öne sürüyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi, "istencin odağında cinsel organın" bulunduğunu yazmış, aşkın da insan türünün üreme güdüsünün ifadesi olduğunu söylemişti. Ona göre, genetik işlev yerine gelir gelmez aşk da yok oluyordu. Ancak, Schopenhauer de Platon ve Budistler gibi, bu *İsteme*'yi aşıp "hayatta kalma mücadelesi ve acı olmadan gerçekliği temaşa etme" imkânı veren bir yolun bulunduğuna inanıyordu.

Schopenhauer, Hegel'in çağdaşı olmasına rağmen ondan hiç hazzetmezdi. 1820'de Berlin'de ders vermeye çağrıldığında, ders saatlerini o dönem kariyerinin zirvesinde bulunan felsefe profesörüyle aynı saate denk getirmişti. Dersine gelen öğrencilerin azlığını görünce de, üniversiteyi terk etmeye karar vermişti. "Hegelci üniversitenin kapısına," diye yazacaktı, "bir mürekkepbalığı amblemi konmalı: Kendi etrafına karanlık bulutlar yayan, böylece kimsenin içeriyi görmesine izin vermeyen bir mürekkepbalığı. Altına da şu sözler yazılmalı: *Mea caligne tutus* [kendi karanlığımla güçlendim]."

Sokrates Sokrates'in (MÖ 5. yüzyıl) Avrupa düşünce tarihindeki yeri, kendisi hiçbir şey yazmamış olsa da müritlerinin aktardıkları üzerinden derin bir etki yaratan bir dini liderinkine benzemektedir. Sokrates'in müritlerinin başında Platon gelir. Nitekim *Devlet* kitabının üslubunda dini bir tını vardır; Sokrates bu kitapta "iyinin" ne olduğunu öğrenmeyi salık verir, ama kimi yorumculara göre bahsettiği aslında "Tanrı"dır - ikisi arasında pek çok benzerlik olduğu muhakkak.

Sokrates, ilerleyen yaşlarında, Platon'un onu tanıdığı yıllarda, etikle ilgili sorunlara yoğunlaşmaya başlamıştır. Delphoi tapınağındaki kâhin, rivayete göre, bir soru üzerine Sokrates'in tüm Yunanistan'daki en bilge kişi olduğunu söylemiştir. Sokrates bunun doğru olamayacağından emindir, zira kendisi gerçekte hiçbir şey bilmediğini bilmektedir, onun için de kâhinin yanıldığını kanıtlamaya karar verir. Bunun üzerine, en azından bir şey bilen birilerini bulmak için insanlara sorular sormaya başlar. Bu süreç, pratikte, etik konularla ilgili bilginin sorgulanması üzerinden ilerler, çünkü Yunanlar için bilgelik etik kavrayışla neredeyse denktir. Sokrates, adaletin, güzelliğin, üçgenin vs. ne olduğuna dair sorular söz konusu olduğunda, insanların cevabı ya bilmediklerini ya da açıklayamadıklarını görür. Kendisi en azından hiçbir şey bilmediğini bildiği için de, onun en bilge kişi olduğunu söyleyen kâhinin sözleri doğrulanmış olur.

Tabii Sokrates'in çapraz sorgulamalarının, örtük ya da açık putkırıcılığının herkes tarafından hoş karşılandığı söylenemez. Atinalıların pek çoğu onu "şüphecilik" ile özdeşleştirir; şüpheciliğin de, "çağın safsatası" olduğu düşünülür ve savaşın felaketlerinden kısmen bu anlayışın sorumlu olduğuna inanılır. Sokrates'in yargılanmasının ya da itham edilmesinin dolaysız sebepleri ne olursa olsun, klasik dönem uzmanlarına göre hemşerilerinin onu ölüme göndermesinin altında bu düşünce yatmaktadır.

Platon, hapishanedeki Sokrates'in ağzından yazdığı bir mektupta şöyle der:

> Mevcut bütün devletlerin kötü yönetildiği, yasalarının da, etkili bir iyileştirme ve talihin yardımı olmaksızın düzeltilemeyeceği sonucuna vardım. Doğrusu, artık toplum ya da birey için adaleti bulma umudunun

sadece hakiki felsefede yattığına; hakiki filozoflar politik güce sahip olmadıkça veya politikacılar sihirli bir değnekle hakiki birer filozofa dönüşmedikçe, insan türünün sorunlarından kurtulamayacağına kani oldum.

Spinoza Einstein'ın en sevdiği filozoftur. Hollandalı bir mercek yapımcısı olarak, cam perdahlama ve taşlama işine devam edebilmek için Heidelberg'de bir kürsü fırsatını tepmiştir. Benedict Spinoza (1632-77) her şeyin bir olduğunu düşünüyordu - beden ve zihin, başka pek çok özelliği olan (ki bunlardan biri de Tanrı olmaktı) bir şeyin iki özelliğiydi ona göre. Spinoza'nın metinlerinin ruhu -her ne kadar sayısız dipnotla ve teferruatlarla dolu üslubu tam Batı'dan çıkmış olsa da- Batı'dan çok Doğu geleneğine yakındır.

Totolojiler Totoloji, aynı şeyin iki kez, ama farklı kelimelerle söylenmesidir. "Fuar Cumartesi ya da Pazar günü düzenlenecek, ya da hafta sonu düzenlenecek" gibi bir cümle, totolojidir; ama "kar donmuş sudur" ya da "2+2=4" gibi anlamlı görünen cümleler de totolojidir. Totolojilerin filozoflara ilginç gelmesinin sebebi, doğru oldukları izlenimi uyandırmalarıdır. Kadim Yunanlar geometrik doğruları bilhassa severler: Örneğin, üçgenin iç açılarının toplamı 180 derecedir veya hipotenüsün bir kenarını oluşturduğu karenin alanı diğer iki kenarın oluşturduğu karelere eşittir, gibi.

Bilimsel "bilginin" büyük kısmının totoloji olduğu söylenebilir - su 100 derecede kaynar, 100 derece de suyun kaynama sıcaklığı olarak tanımlanır ve her su molekülü iki hidrojen bir oksijen atomundan oluşur. (Bu, daha önce gördüğümüz, geleneksel felsefe problemlerinden birine götürür.) Wittgenstein totolojilerin mantıkta çok önemli bir yeri olduğunu öne sürmüştür; hatta, mantık-

taki bütün doğruların birer totoloji olduğunu söylemiştir. Wittgenstein'ın bu konuda verdiği örnek şudur: Yağmur ya yağıyordur, ya da yağmıyordur. Bu epey sorunlu bir örnektir ama zaten Wittgenstein da Avusturyalı tuhaf bir matematikçidir (aşağıya bkz.).

Mantıkta şöyle önermeler vardır:

Çayın yanında her zaman çilek reçeli ya da ahududu reçeli yiyorsak
Bugün de evde hiç ahududu reçeli kalmamışsa
O zaman bugün çayın yanında çilek reçeli yiyeceğimizi biliyoruz.

(Tabii bu kadar kolay anlaşılır olmazlar.)

Matematiksel ve mantıksal kanıtlar, aslında bir yığın alakasız yan cümlede gizlenen totolojiyi ortaya çıkarma yöntemleridir.

Upanişadlar *Upanişadlar*, varlığın birliğini tarif eden epik bir şiirdir. Hint felsefesi "bilgeliği" merkezine alır. Batı felsefesi üzerinde çok büyük etkisi olan Hint bilgeleri, üç bin sene önce şu sonuca vardılar: "Mutlak gerçekliğin" temel özelliği, bizim de onun bir parçası olmamızdır. Kendi içimize bakarsak, sonunda Atman'ı, özsel benliğimizi bulabiliriz. Dışımızdaki "ben olmayan" gerçekliğin derinlerine bakarsak da, Brahman'a, yani mutlak gerçekliğe ulaşırız. O zaman, Atman ile Brahman'ın aynı şeyin iki farklı yüzü olduğunu anlarız.

Uzay "Uzay Felsefesi", bugünlerde felsefe bölümlerinde gözden düşmüş bir inceleme alanı konumunda. Ne de olsa Kant, *a priori* kavramı üzerine karmaşık tezlerinin yanı sıra, tüm gezegenlerde zeki canlıların bulunduğu ve güneşten uzaklaştıkça zekâ seviyesinin arttığı yolundaki

görüşleriyle epey infial uyandırmıştı. (Evrenle ilgili kendi tuhaf hikâyelerini anlatmaya bayılan başka birçok filozof da vardır.) Fakat durum her zaman böyle değildi, bu da bilimsel gelişme adına hayırlı olmuştur. 28. Problem'in değerlendirmesinde belirttiğimiz gibi, Demokritos boşluğun "var olmayan" olduğunu söylemiştir; Aristoteles ise sadece gerçek nesnelerin mevcudiyetinden çıkarsanacak bir özellik olduğunu öne sürmüştür. Descartes ise, tersine, Uzay'ın bizzat gerçek bir nesne olduğunu, bildiğimiz herhangi bir niteliğe -katılık gibi- sahip olmayan bir madde formu olduğunu söylemiştir. Pek çok konuda olduğu gibi bunda da son söz Platon'undur: Ona göre uzay, ne evrenin kalanı gibi maddeden yapılmıştır, ne de "Formlar" [İdealar] gibi tamamen soyuttur; bu ikisi arasında kalan, çok özel bir şeydir.

Sokrates'in dostu Timaios, Platon'un aynı isimle yazdığı diyalogda uzayı şöyle açıklar: "Görünmez ve niteliksiz olan, her şeyi alımlayan ve anlaşılır olan her şeyden şaşırtıcı biçimde pay alan bir şey." Uzayın özelliklerini araştırmanın tek yolu "duyu algılarını içermeyen, temellendirilemez [yani rasyonel bir temeli olmayan - M.C.] bir tür akıl yürütme" olabilir. (Sözgelimi, rüya benzeri bir esrime hali.)

Bu görüş, diğer filozofların kuramlarının çoğundan, hatta Einstein da dahil fizikçilerin görüşlerinin çoğundan daha inceliklidir. (Ama son "atom altı" kuramcılarının görüşlerinden değil.) Tabii Descartes'a ve beceriksiz Kant'a bakarsanız, tek başına saf akıl bize uzay hakkında yeterince bilgi sağlayabilir; buna karşılık diğer filozofların çoğu, Aristoteles ile Newton'ın izinden giderek, Uzay'ın ampirik ve deneysel araştırmaya açık olduğunu düşünmüş, ama sonunda olgularla bile bağdaşmayan son derece teorik bir "Mutlak Uzay" kavramına varmışlardır.

Platon'un yaklaşımında rölativizmden esintiler de vardır. Bir nesne akışa "yerleştirildiğinde", akışın kendisi de değişir ve değişmesi hasebiyle o nesne üzerinde de etkili olur, "[akış], söz konusu nesne yüzünden düzensiz bir biçimde dalgalanır ve harekete geçtiği için söz konusu nesneyi de sallar". Madde uzay üzerinde etkili olur, uzay da madde üzerinde. Bu, basbayağı Einstein'ın Görelilik Kuramı'nın özetlenmiş halidir, üstelik arada 2000 yıldan uzun bir zaman dilimi vardır.

Wittgenstein Ludwig Wittgenstein, matematik hocası, asker, mühendis ve nihayet -pek istemese de- filozof karışımı, değişik bir insandı. Felsefe alanındaki en önemli katkısı, başka düşünürlere açtığı çeşit çeşit savaştı. Kendisinden önceki bütün filozoflara karşı çıkmaya çalışmakla, 20. yüzyıl başındaki tartışmalara yeni bir canlılık ve dinamizm kattı. Fakat girdiği yegâne savaşlar düşünce düzeyinde değildi. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başladığında, Avusturya ordusuna katılmak üzere Skjolden'den Viyana'ya giden trene ilk binenlerdendi. Önce donanmada, sonra ağır silah imalathanesinde hizmet verdi; 1916'da Rus cephesinde bir topçu birliğine atandı ve birkaç cesaret belgesi aldı. 1918'de terfi edip İtalya'nın kuzeyindeki bir topçu birliğine gönderildi ve savaş bitene kadar burada kaldı, İtilaf güçlerine de burada esir düştü. (Bu tablo, günümüzde alışık olduğumuz akademisyen imgesine pek uymuyor, ama Platon görse kendisiyle gurur duyardı.)

Wittgenstein'ın kavgacı tabiatı erken yıllarda ortaya çıkmıştı elbette. Anlaşıldığı kadarıyla okuldayken A. Hitler adlı biriyle (şaka değil!) kavga etmiş (iyi etmiş tabii); daha sonra, matematik derslerinde çocuklara fazla bağırdığı için öğretmenlik kariyerini bırakmıştı (Avusturya polisinin, bir çocuğun bayılmasıyla sonuçlanan bir olaya ilişkin soruşturmasının ardından, öğretmenliği bırakma-

ya karar vermişti). Ömrü boyunca da, zengin sanayicilerden oluşan ve onu Britanya'da mühendislik okumaya zorlayan ailesiyle kavgalı olmuştu.

Fakat Wittgenstein Britanya'ya gittiğinde, pervanelerden püskürtülen gazlarla çalışan bir uçak tasarlamaya kendini gereğinden fazla kaptırmış, havacılık laboratuvarındaki çalışanlarına kök söktürmüştü. Onunla çalışan mühendis, "işler ters gittiğinde -ki sık sık giderdi- elini kolunu sallamaya başlar, ayaklarını yere vura vura Almanca küfürler ederdi" diye anıyor o günleri (Wittgenstein'ın biyografisini kaleme alan Ray Monk tarafından aktarılmıştır).

İşte Wittgenstein, kafasında bu pervane tasarımıyla, uçak tasarımının matematiği hakkında daha fazla şey öğrenmek için Oxford'a gitmiş, ama kendini, hiçbir açıdan hemfikir olmadığı seçkin filozof Bertrand Russell'la daha müspet bir ilişki içinde bulmuştur. Bir başka hikâye de, çok sonraları, 1946'da Cambridge Ahlak Bilimi Derneğinin bir toplantısında yaşanır: Wittgenstein burada, elindeki kızgın şömine çubuğuyla tehdit ettiği Karl Popper'dan, "etik kurallar" derken ne kastettiğini açıklamasını talep eder. Popper, "konuşmacıları demir çubuklarla tehdit etmek yanlıştır" türünden önermeleri kastettiğini söyleyince, Wittgenstein hışımla salonu terk eder.

Wittgenstein *ayrıca* iki felsefe kitabı yazmıştır. Görüşlerinin önemini vurgulamak üzere her cümlesini numaralandırdığı, 1922 tarihli ilk kitap *Tractatus Logico-Philosophicus*'tur (Metis, 2006). Burada, bütün felsefe problemlerinin çözüldüğünü iddia eder - bu durumda elinizdeki kitap tamamen gereksiz demektir.

Wittgenstein o dönemde açık biçimde mantıkçı pozitivizmi savunuyor, kelimeler ile gerçeklik arasında doğ-

rudan bağ olduğunu düşünüyordu (antropologlar buna "yansıma kuramı" diyor) - yani, polisin bir kazaya ilişkin çıkardığı modelin kazanın kendisine benzemesi gibi. Bu basit anlayış, etikte, metafizikte, hatta felsefenin büyük kısmında işlemediği zaman da, mantıkçı pozitivistlerin izinden giderek, konuşmanın manasız seslerden ve saçmalıktan ibaret olduğunu öne sürüyordu. *Tractatus Logico-Philosophicus*'un iki yerinde dediği gibi: "Üzerine konuşulamayan konusunda susmak gerekir." [Oruç Aruoba çevirisi]

Fakat kimilerine göre Wittgenstein, herhangi bir şey hakkında bir şey *söylemenin* imkânsız olduğunu düşünmekle birlikte, bir şeyi *göstermenin* mümkün olduğunu savunuyordu. Ölümünden sonra yayınlanan *Felsefi Soruşturmalar* (Metis, 2014) kitabında, daha önceki savlarının çoğunu tersine çevirmiş, kelimeleri ve cümleleri bir alet kutusundaki araç gerece veya bir lokomotifin kumanda sistemine benzeterek, anlamın kullanımda yattığını söylemiştir. Bunu anlamakta zorlanıyorsanız, Wittgenstein'ın "Kültür Üzerine Değiniler" adlı metnindeki tavsiyesine kulak verebilirsiniz: Bazen "bir cümle ancak doğru tempoda okunduğu zaman anlaşılabilir. Benim cümlelerimin hepsinin ağır tempoda okunması gerekir." Ama, filozofların kelimeleri kullanma biçimleri ile küçük bir çocuğun boya kalemini kullanması arasındaki benzerliği teslim etmekten de geri kalmaz. Filozofların, karalamalarının neyi "temsil" ettiği konusundaki iddialarını, tıpkı çocuklarınki gibi, fazla ciddiye almamak gerekir.

Bugünlerde Wittgenstein akademik filozoflar arasında büyük saygı görüyor; bu filozofların çoğu, sözcüklerin nasıl ortaya çıktığını açıklayan "aile benzerlikleri" kuramı gibi, aslında başkalarına ait olan görüşlerin Wittgenstein'a ait olduğunu sanıyorlar.

Yapısalcılık Yapısalcılık, eserleri 20. yüzyıl başlarında hayli rağbet gören Ferdinand de Saussure'ün (1857-1913) dil felsefesiyle başlamıştır. Saussure'ün temel fikri, düşünme ve konuşma biçimlerimizin altında mantığın kurallarının değil dilin yapısının yattığıdır. "Gösterge" kavramı ve dili "göstergebilim" denen bir sistem olarak gören anlayışı, daha eski bir ayrımı yeniden gündeme getirmişti: *Dil* adını verdiği, dilin yapısı ile, *söz*, yani *dilin* tezahürleri arasındaki ayrım. Bunu açıklamak için satranç örneğini verebiliriz. Satrancın kuralları soyut biçimde var olur, ancak tekil bir oyunda somutlaşırlar. Dil, düşünceleri ifade etmeye yarayan bir sistemdir - yazıya, işaret diline, sembolik ritüellere benzer. Gösterge ise, keyfidir. Göstergelere anlamlarını veren tek şey sistemdir.

Claude Lévi-Strauss bu yapısal dilbilimi yeniden keşfedip, bir antropolog olarak kültür alanına uygular. Dil insan türünün ayırt edici özelliği olduğuna göre, kültürel olguları da tanımlıyor olması gerekir diye düşünür. İnsandan söz ettiğinizde dilden, dilden söz ettiğinizde de toplumdan söz ediyorsunuz demektir. Yapısalcılar, kelimelerin yüzeyinin altında saklı gösteren sistemini -dili- ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Böylece bütün felsefe problemleri, dünyayı yapılandıran gösterge sistemlerini analiz etme meselesine dönüşür. Bu anlamda yapısalcıların, kadim Çin'in "Adlar Okulu"nu [*ming jia*] (yak. MÖ 380) dirilttikleri söylenebilir: Dil ile gerçeklik arasındaki ilişkiyle ilgilenen bir grup erken mantıkçı.

Yapısalcılar, bu kitapta yer verilen paradoksların bazıları için bir açıklama sunarlar: Dışımızdaki dünya hakkında bildiklerimizi duyularımızla ediniriz. Algıladığımız olaylar, bizim onlara atfettiğimiz özellikleri taşır çünkü duyularımız bu şekilde işler ve beyin de kendisine gönderilen uyaranları düzene sokup yorumlamak üzere

tasarlanmıştır. Bu düzenleme sürecinin en önemli özelliklerinden biri, etrafımızdaki mekân-zaman sürekliliğini parçalara ayırmamızdır; böylece çevremizin, hepsi başka başka adlar taşıyan sonsuz sayıda nesneden oluştuğunu, zamanın geçişinin de farklı olayların peş peşe dizilmesinden oluştuğunu düşünmeye yatkın oluruz.

Başta dili anlamak üzere geliştirilmiş kuramsal bir yöntem olan yapısalcılık, zamanla her şeyi içine alan bir felsefeye dönüşür. Her şeyin, bilinçdışının bile, bir dil gibi yapılandırılmış olduğu öne sürülür. Her şey baştan belirli ve değişmez hale gelir. Sonraları, Michel Foucault, iktidarın karmaşık toplumsal yapılar üzerinden nasıl işlediğini anlattığı bir kuram geliştirir ve bilgi ile hakikatin, değişmez olmak şöyle dursun sürekli değiştiğini savunur. Foucault pek çok bakımdan ilk post-yapısalcıdır.

Jacques Derrida, yapısalcı mabedi yıkmaya çalışır ve yapısalcıların ortaya koydukları her şeyin metafizik hayaller olduğunu öne sürer. Bir göstergeler biliminin peşine düşmek, ona göre, Descartes'ın ruh ile bedenin aynı şekilde kurulmuş iki saat gibi uyumlu olduğu fikri kadar anlamsızdır. Kavramların tarihsel olarak kullanılma biçimi ve felsefenin hakikati kavrama iddiaları, sahtedir. Bütün o alıştırmalar alavere-dalavereden ibarettir.

Zaman Platon zamanı "sonsuzluğun devinen görüntüsü" olarak tanımlar; bu şiirsel bir tanım olmakla birlikte pek de işe yarar değildir. Aristoteles, *Fizik* üzerine yazılarında "zamanın" doğasını daha ayrıntılı ele alır; ona göre zaman maddi dünyadaki değişimin bir sonucudur. Nesneler kesintisiz bir süreklilik içinde değiştiklerine göre, zamanın da bir süreklilik olması gerektiği sonucuna varır. Tabii, Plotinos'un kısa bir süre sonra dikkat çekeceği gibi, bu zaman tanımı, tanımlanmak istenen şeyi de

içerir, yani kötü bir tanımdır. Plotinos, fiziksel dünyanın ötesine geçip, zamanı bir evreden diğerine geçen ruhun bir özelliği olarak tanımlar. Bunu şöyle de yorumlayabiliriz: Zaman bilincin bir özelliğidir ve bilinç olmaksızın zaman da olmaz. Plotinos'un dediği gibi, "Zaman, Mutlak-Ruh'un düzeni içindeki her bir Ruh'ta bulunur, tıpkı ideanın her şeyde var olması gibi; zira bütün Ruhlar tek Ruh'tur". Bu nedenle zaman her şeyi kapsar, tek bir bütündür.

Bu doğru bile olsa, Plotinos'un zaman tanımı da, "bir evreden diğerine geçiş" kısmında zamanın kendisine gönderme yapıyor gibidir, bu bakımdan Aristoteles'in tanımından daha iyi olduğu söylenemez.

Bazı filozoflar, T.S. Eliot'ın "zamandışı anlar örüntüsü" deyişinde özetlenen, zamanın o tuhaf niteliği üzerine kafa yormuşlardır. Her şey, şimdiki anın o sonsuz kısalığına yaslanır - "zaman nehrinin hiçlikten taştığı" ve geçmişin dipsiz gölünü yarattığı o kaynağa; "varlığa doğru yüzüp sürüklenen" olaylar da ezeli ebedi gerçekliğe sahiptir, dolayısıyla gelecek yoktur. Doğu felsefesi varoluşun varlık ile yokluk -yang ile ying- arasında dengede durduğunun altını çizer. Kendi "varlığımız" ise, bu konuya derinlemesine kafa yoran Aziz Augustinus'un öne sürdüğü gibi, "henüz olmayan" ile "artık olmayan" arasındaki boşlukta, pamuk ipliğine bağlı halde durur.

Zenon Eleali Zenon (MÖ 5. yüzyıl), Platon'dan da Sokrates'ten de önce yaşamıştır. Hatta, Kuzey Afrikalılardan devşirdiği olağanüstü geometri sistemleriyle filozofları kendisine hayran bırakan Euklides'ten bile önce yaşamıştır. Yine de, Zenon'un görüşlerinin büyük kısmı geometriyle ve sayıların doğasıyla, özellikle de sonsuzluk ve sıfır gibi tuhaf niceliklerle ilgilidir.

Zenon'un paradokslarının arkasında yatan mantık, Platon'un *Parmenides* adlı diyaloğunda, kendi ağzından tarif edilir. Bu diyalog, Sokrates'in, bir muarızı tarafından alt edildiği belki de tek örnektir: Zenon, evrenin "bir" olduğunu söylemek ile "kesinlikle çok olmadığını" söylemek arasında fark olup olmadığı meselesinde Sokrates'i adam akıllı haşlar. (Tabii Sokrates o zaman gençtir!)

Zenon, Sokrates ile Parmenides'e kendi kitabını okumaktadır. (Maalesef Zenon'un kitabı binyıl ilerledikçe bir noktada kayıplara karışır. Fakat Kilikyalı Simplicius [MS 6. yüzyıl], belli ki kitabın bir kopyasını ele geçirmiş ve başta Aristoteles olmak üzere kendisinden önceki -veya sonraki- yorumculara kıyasla çok daha ayrıntılı bir değerlendirme sunmuştur.)

SOKRATES: Parmenides, anladığım kadarıyla Zenon sadece senin yakın dostun olmakla kalmayıp kitabında da sana yakın olmak istemiş. Yazdıkları, bir bakıma, senin yazdıklarının aynısı, sadece bizi farklı bir şey dediğine inandırmak için kelimeleri evirip çevirmiş. Sen şiirinde her şeyin bir olduğunu söylüyor, buna yönelik olağanüstü ve incelikli kanıtlar getiriyorsun; Zenon ise evrenin "çok olmadığını" söylüyor ve buna yönelik kendi meşrebince bir yığın mükemmel kanıt sunuyor. Birinizin "bir" dediğine ötekinin "çok değil" demesine ve sanki aynı şeyi söylemiyormuş gibi konuştuğunuza bakılırsa -her ne kadar fiilen aynı şeyi söyleseniz de-söylediklerinizi bizim kavrama gücümüzü aşacak denli güç olsa gerek!

ZENON: Evet, Sokrates, ama hâlâ kitabımın temel meselesini anlayamamışsın - akıl yürütmeleri takip etmene ve genç bir Sparta köpeğinin heyecanıyla kokuların izini sürmene rağmen. Gözden kaçırdığın

ilk nokta şu: Kitabın, hiçbir şekilde, ima ettiğin gizli niyetle yazılmış olmak gibi bir iddiası yok - sanki amacını gizlemek büyük bir başarıymış gibi. Sen tamamen tesadüf eseri ortaya çıkmış bir durumdan bahsediyorsun. Gerçek şu ki kitap, her şeyin bir olmasının çelişkilere ve saçmalığa yol açacağını söyleyenlere karşı Parmenides'in ortaya koyduğu bir savı destekliyor. Dolayısıyla benim kitabım, Parmenides'e karşı çıkanların savlarının çürütüldüğünden emin olmak için yazıldı, çünkü onların yaklaşımının -yani evrenin çokluktan oluştuğu savının- konu titizlikle incelendiğinde evrenin bir olduğu savından daha fazla çelişkiye ve saçmalığa götürdüğünü göstermeye çalışıyor. Anlayacağın, bu kitabı gençliğimde, rekabetçi bir ruhla yazmıştım. Birileri bana danışmadan onu kopyalamış, dolayısıyla orada yazılanların ortaya çıkıp çıkmaması konusunda bir karara varma fırsatım olmadı.

Birçokları, Zenon'un akıl yürütmelerinin modern (yani "son düşünce ürünü") matematikteki uygulamalarla yerleştiğini düşünüyor. Ama Zenon'un en ünlü üyesi olduğu Elea Okulunun, gerçek anlamda felsefi bir amacı vardı. Zaman kesintisiz bir akışsa şimdiki zaman diye bir şeyin olamayacağını, zaman ayrı ayrı anların peş peşe dizilmesiyse de *sadece* şimdiki zamanın var olabileceğini göstermek istiyorlardı. (Tabii bunun sonucu olarak değişimin de bir yanılsama olduğunu savunuyorlardı.) Tavşanın koşusunda bize kanıtlamak istediği de budur. Öte yandan, uzamın tamamı birse, "burası" veya "orası" olamaz; yok, uzam küçük parçalara bölünebilirse, sadece "burası" vardır - ve hareket yoktur. "Okun" göstermek istediği de budur. Tabii Zenon'un problemleri konuyu çok daha incelikli bir biçimde ortaya koyuyor!

OKUMA KILAVUZU

Problemlerin çoğu, esasen metafizikle ilgili: Yani evrenin, zamanın, "temel gerçekliğin" neliği gibi, "bilimin" ötesindeki sorularla. Bunlar elbette asırlar boyu pek çok büyük filozofun ilgisini çekmiştir, ama bugün bu alandaki en ilginç çalışmalar genelde bilim insanı denen kişiler tarafından yapılıyor. Carl Sagan ve Frederick Hoyle gibi astronomlar, evrenin neliğine ilişkin pek çok soruyu gündeme getirdiler; keza, Fritjof Capra veya Nigel Hawkes'un gayet sarih bir biçimde tanımladıkları atom altı fizik çalışmaları, sadece felsefeyle değil, Capra'nın dikkat çektiği gibi dinle de benzerlik taşıyor. Bu konuda başvurulabilecek iki iyi eser, Fritjof Capra'nın *The Tao of Physics* [Fiziğin Tao'su] (Wildwood House, New York, 1975) ve Nigel Calder'in *Einstein's Universe* [Einstein'ın Evreni] (Penguin, Londra ve New York, 1979) kitaplarıdır. Benim, bilim ve felsefe alanındaki "düşünce deneylerini" bir araya getiren *Wittgenstein's Beetle and Other Classic Thought Experiments* (Wittgenstien'ın Böceği ve Diğer Klasik Düşünce Deneyleri [Blackwell, 2004]) başlıklı derlememde de bu sorunların pek çoğu yer alıyor; ayrıca, zihin ve kimlik üzerine, biraz daha zevkli denebilecek felsefi deneyler bulunuyor.

Nick Huggett'ın *Space from Zeno to Einstein* (Zenon'dan Einstein'a Uzay [MIT Press, 1999]) kitabı,

uzay, sonsuzluk ve benzeri konularda mükemmel bir "kaynak kitap". Okurlar bu eserde, Zenon'un günümüze kadar gelebilmiş bölük pörçük metinlerinden, daha sonraki kuramsal fizik çalışmalarına kadar, bu konudaki felsefi malzemenin tamamını bulabilirler. Düşünürlerin metinlerinden alıntıların yanı sıra, kitapta gayet sarih ve anlaşılır yorumlar da yer alıyor; ama okurlara, ders kitaplarındakine benzer alıştırmalardan uzak durmalarını salık veririm zira bunlar sizi aydınlatmaktan çok içinizi karartabilir! "Kişisel kimlik" konulu 45. ve 46. Problemleri kitaba dahil etmeye, J. Baginni'nin *The Pig That Wants to be Eaten and 99 Other Thought Experiments* (*Yemek Olmayı İsteyen Domuz ve 99 Düşünce Deneyi* [2005]) başlıklı derlemesini okuduktan sonra karar verdim, bunun için kendisine müteşekkirim. Bu kitap her ne kadar elinizdeki felsefe problemleri derlemesiyle büyük ölçüde aynı formata ve içeriğe sahip olsa da, Baginni'yi okuduktan sonra, onun da kendine has, tamamen bağımsız bir kişisel kimliği olduğuna kani oldum.

Hackett Yayıncılık (Indianapolis, ABD), klasik felsefe alanında muhtemelen en ucuz derlemeleri yayınlıyor. Bunlar arasında Descartes'ın eserleri, Platon'un diyalogları, John Locke'un *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, David Hume'un *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* ve John Stuart Mill'in *Faydacılık* ve *Özgürlük Üzerine* adlı kitapları bulunuyor. Bunlar, bir araya geldiklerinde, iyi bir "temel felsefe kitaplığı" oluşturabilir (ya da kapı tamponu olarak kullanılabilirler). Aslında, iyi bir felsefe kitaplığı oluşturmanın daha kestirme bir yolu, Graham Higgins'in "fosilleşmiş" felsefe alıntılarını derlediği *Porcupines* (Penguin, 1999) başlıklı kitabı almak olabilir; Higgins burada, bir fragman ya da "fosil" seçiyor, son-

ra da onu en önemsiz felsefi malzemenin bile ilginç görünmesini sağlayacak dev harflerle yazıyor. Keza, benim *Philosophical Tales* (Felsefe Hikâyeleri [Blackwell, 2006]) başlıklı bir diğer derlemem, önemli felsefe eserleri için anlaşılır bir girizgâh sunmanın yanı sıra, ünlü filozofların "bilinmeyen" yönlerini anlatan, tarihin hiç kaydetmemiş olmasını tercih edecekleri yanlarına değinen hikâyelere de yer veriyor.

Yapay zekâya (yani makinelere) ilgi duyan ve bu zekânın gerçek boyutlarını merak eden okurlar, Rainer Born'un *Artificial Intelligence: The Case Against* (Yapay Zekâya Karşı [Croom Helm, Londra, 1987]) adlı makale derlemesine başvurabilirler. Burada, John Searle'ün "Çin Odası deneyi" olarak bilinen ünlü problemi de yer alıyor: Searle, bir bilgisayar gibi davranmanın neye benzediğini göstermek üzere, İngilizce konuşan ve başka bir odada bulunan biriyle Çince notlar vasıtasıyla iletişim kurma olasılığını değerlendiriyor.

Bazı paradoksların içerdiği matematik boyutuyla ilgilenen okurlarsa, Raymond Smullyan'ın *What Is The Name of This Book?* (Bu Kitabın Adı Ne? [Penguin, Londra, 1978]) adlı kitabında 28 (epey fazla) matematik paradoksu bulabilir; bunlar arasında, burada yer verdiğimiz 1. Problem'in başka bir çeşitlemesi de var. Fakat bu eser, çok cazip bir sunuma sahip olmakla birlikte, felsefi bir incelemeden çok, hayli dar kapsamlı bir matematik alıştırması kitabını andırıyor (bulmaca sütunlarında rastladıklarınıza benzer örnekler var). Chris Ormell'in *Some Varieties of Superparadox* [Sürparadoks Çeşitlemeleri] adlı kitapçığı (1993, MAG-Ashby, PO Box 16916, Londra adresinden temin edilebilir), daha ilginç ve derinlikli -ayrıca kesinlikle felsefi- bir çalışma.

11-23 ve 72-78. Problemler, genel olarak "etik" problemler sınıfına giriyor, yani "doğru ile yanlışın" ayırt edilmesi üzerine kurulu. Elinizdeki kitabı tamamlayan *101 Ethical Dilemmas* (101 Etik İkilem [Routledge, 2002, 2. baskı 2007]), etik sorunlarla ilgili, bu kitapta yer veremediğimiz kadar ayrıntılı tartışmaları ve örnekleri içeriyor. Buradaki en önemli sorulardan biri, böyle bir ayrımın gerçekten de olup olmadığı sorusu; kimilerine göre bu soru bizi doğrudan metafiziğin alanına geri götürüyor. Fakat bu ayrımın var olduğunu varsayarsak, onu nasıl ortaya koyacağımız konusunda daha net bir fikre sahip olabiliriz. Peter Singer, *Practical Ethics* (Cambridge University Press, Cambridge, 1979, 2. baskı 1993) başlıklı kitabında, etik alanındaki yaklaşımlardan birine -faydacılığa- dair, gayet açık ve titizlikle kaleme alınmış bir değerlendirme sunuyor. Fakat Singer'ın görüşleri biraz tartışmalı -Almanya'daki kimi üniversiteler, Singer'ın, konuşma yapmak üzere kurumlarına davet edilmesini yasaklamış durumda; çünkü kitabında, sözgelimi engellilerin doğdukları an öldürülmesinde sakınca olmaması gibi, rahatsız edici olabilecek bazı öneriler yer alıyor. Brenda Almond'ın *Exploring Ethics* (Etiği Keşfe Çıkmak [Blackwell, Oxford, 1998]) kitabı, Singer'ınkine alternatif, çok daha hümanist bir etik yaklaşımı temsil ediyor; Almond da, benimkine benzer bir yöntem izleyerek, çeşitli ahlak kuramlarını ve sorunlarını "keşfe çıkmak" için hikâyelendirmeye başvuruyor.

Kayıp Marjon Krallığı, kuşkusuz, John Rawls'un eserlerine çok şey borçlu; Rawls'un görüşlerini öğrenmek için, *A Theory of Justice* [*Bir Adalet Kuramı*] başlıklı kitabına, özellikle de *Philosophy, Politics and Society* [Felsefe, Politika ve Toplum] (ed. Peter Laslett ve W. G. Runciman [Blackwell, Oxford, 1962]) başlıklı derleme-

de yer alan "Hakkaniyet Olarak Adalet" makalesine bakabilirsiniz. Halk Komitesini devre dışı bırakma kararı, doğrudan eyleme başvurulan başka kararları akla getiriyor; bu konuda üzerinde durulması gereken bir görüş, Amerikan medeni haklar hareketi liderlerinden Martin Luther King'e ait: Montgomery'deki otobüs boykotunu konu alan *Slide Towards Freedom: the Montgomery Story* (Özgürlüğe Geçiş: Montgomery Olayı [Harper & Row, New York, 1958] başlıklı meşhur makalesine bakılabilir. Benim *Political Philosophy from Plato to Mao* (Platon'dan Mao'ya Siyaset Felsefesi [Pluto, 2001]) başlıklı kitabımda da bu konular ele alınıyor. Tıp etiğiyle ilgili hikâyelerde, Judith Jarvis Thomson'ın eserlerinin payı var; Thomson'ın "In Defense of Abortion" [Kürtajı Savunmak] başlıklı makalesi ilk olarak *Philosophy and Public Affairs* adlı akademik dergide (Güz 1971) yayınlanmış, sonradan etik üzerine pek çok kitapta (Singer'ın *Applied Ethics* [Uygulamalı Etik] derlemesi de dahil) yeniden yayınlanmıştır.

Huy ve mizaç problemleri, özgür irade, ceza ve hukuk sorunları kadar, psikolojinin genel meselelerini de gündeme getiriyor. Bu argümanların bazıları, Amerikalı hukukçu Clarence Darrow tarafından çocuk katillerini ve canileri savunmak için kullanıldığında tartışmalara sebep olmuştu. Bu tartışmalar için bkz. "Darrow, Attorney for the Damned" [Darrow: Lanetlilerin Avukatı], *Philosophy, Paradox and Discovery* [Felsefe, Paradoks, Keşif] derlemesi içinde, ed. Arthur Minton (McGraw-Hill, New York, 1976).

Uyuyan adam problemlerinin ve daha genel olarak özgür iradeyle ilgili problemlerin (52. ve 53. Problemler) kaynağı, John Locke ve Benedict Spinoza'nın (1632-77) eserleridir; ancak bu konuda daha yakın tarihli bir görüş

-insanların birer makine olduğu görüşü- için, davranışçılığın "kurucu babalarından" John Watson'ın (1878-1958) eserlerine, veya hayvan deneylerinin öncüsü B.F. Skinner'ın daha anlaşılır değerlendirmelerine bakılabilir. Watson vaktiyle, kendisine on-on beş "sağlıklı bebek" verilse, onları istenildiği şekilde, kâh hekim, kâh avukat, sanatçı, dilenci ya da hırsız olacak şekilde yetiştirebileceğini iddia etmişti. (Bkz. *Behaviourism* [Davranışçılık], Kegan Paul, Londra, 1925.) 1953'te DNA'nın keşfedilmesiyle birlikte bu yaklaşım daha da güçlendi.

Donanma savaşlarıyla ilgilenen okurlar, A. J. Ayer'in "Fatalism" [Kadercilik] başlıklı makalesine bakabilirler (*The Concept of a Person* [Kişi Kavramı] içinde, [Macmillan, Londra, 1963]); Ayer, asıl önemli noktanın, olacaklar ile olması gerekenler arasındaki fark olduğunu öne sürüyor.

Faydacılığın *ilkeleri*, yani uyuyan adamın, Marjonluların ve elbette hastanelerdeki etik komitelerinin kullandığı "mutluluk tartısı"nın arkasındaki sistemin kökenleri, Jeremy Bentham ile John Stuart Mill'in yazılarına dayanır, özellikle de Mill'in *Utilitarianism, Liberty and Representative Government* [Faydacılık, Özgürlük ve Temsili Yönetim] kitabına. Faydacılıkla ilgili günümüze ait değerlendirmeler için bkz. *Utilitarianism: For and Against* [Faydacılık: Tezler ve Karşı-Tezler], J. J. C. Smart ve Bernard Williams (Cambridge University Press, Cambridge, 1973); *The Rational Foundation of Ethics* [Etiğin Rasyonel Temelleri], Timothy Sprigge (Routledge and Kegan Paul, Londra, 1988).

Zaman konusundaki en iyi eserlerden biri, J. B. Priestly'nin *Man and Time* [İnsan ve Zaman] (Aldus, Londra, 1964) adlı kitabıdır; kitapta, Priestly'ye okurları tarafın-

dan gönderilmiş, zamanı ters yüz eden bazı uyarılarla ilgili tuhaf hikâyeler de yer alıyor.

Diğer Problemler (31, 47 ve 48) sanatsal yargıların doğasıyla ilgili, yani akademisyenlerin estetik olarak adlandırdığı alanla. Fakat "pulların ve patateslerin değeri" ile ilgili problemler, filozofların felsefeden bile saymadığı sosyal bilim alanında bazı soruları gündeme getiriyor. Yine de, her iki alan da, özellikle Nigel Warburton'ın *Philosophy: The Basics* [Felsefenin Temelleri] (Routledge, Londra, 1996, 2. baskı) kitabında söz ettiği sebeplerle, tarih boyunca filozofların ilgisini çekmiştir. Bertrand Russell ve J. M. Keynes, ortak ilgi alanları olan olasılık ve tümevarım konusunda uzun uzun yazışmışlardır; Platon'un *Devlet* kitabındaki, ekonomik gelişme ve estetik konularına ilişkin anlatımlar da okurlar için iyi bir başlangıç olacaktır. Son olarak, 31. Problem'in açıklamasında değinilen, resimlerin popüler yönüyle ilgili deneyler, *Komar and Melamid's Scientific Guide to Art* [Komar ve Melamid'in Bilimsel Sanat Kılavuzu] (Farrar, Strauss and Giroux, 1998) kitabında bulunabilir.

Felsefeyi Tüm Yönleriyle Ele Alan Kitaplar

Bertrand Russell'ın, çok sayıda baskı yapmış ve hâlâ türünün en iyi örneği olan *History of Western Philosophy* [Batı Felsefesi Tarihi] kitabı, filozoflar ve fikirleri hakkında kısa kısa "tasvirler" içeriyor (Routledge, Londra, 2000). Genel bilgi edinmek isteyen okurlar, Nigel Warburton'ın daha yakın tarihlerde yayınlanan, hem eğlenceli hem de anlaşılır bir üslupla kaleme aldığı *Philosophy: A-Z* [A'dan Z'ye Felsefe] (Routledge, Londra, 1998) kitabına ve Brenda Almond'ın özenle işlenmiş *Exploring Philosophy* [Felsefede Keşfe Çıkmak] (Blackwell, Oxford, 1995)kitabına bakabilirler.

Batı felsefesini pek çok yönüyle ele alan, akademik bir derleme olmakla birlikte rahat okunan metinlerden oluşan *A Critical History of Western Philosophy* [Batı Felsefesinin Eleştirel Tarihi] (ed. Dan O'Connor [Macmillan, Londra, 1985]); Richard Osborne'un, bambaşka bir formatta kaleme alınmış, filozoflarla ilgili bir çizgi roman dizisinin kitaplarından biri olan ve eğlenceli olmasının yanı sıra öğretici de olan *Yeni Başlayanlar İçin Felsefe*'si (Writers and Readers Press, New York, 1994; Nokta Kitap 2006), felsefe meraklıların ilgisini çekebilecek eserler arasında sayılabilir.

DİZİN

Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi (Kant) 304

Akhilleus ve kaplumbağa paradoksu 53, 198, 267
akıl yürütme 47, 48, 173, 177, 178, 196, 228, 249, 270-272, 276, 287, 306-312, 323
alegori 205, 206
algı 212
algıda kalıplaştırma 237
Alice Harikalar Diyarında 17, 308
Almanca felsefe 285, 286
Almond, Brenda 179, 336, 339
analitik/sentetik ayrımı 246
Anselmus, Aziz 291
Aquinolu Tommaso 170, 222, 259, 289
argüman 308
Aristoteles 11, 170, 183, 193, 198, 223, 227, 269, 270, 285, 287-289, 295, 306-309, 313, 323, 328, 329, 330
Augustinus, Aziz 259, 290, 291, 296, 329
Austin, J. L. 246, 294
Ayer, A. J. 338
bağışıklık programı 35, 36
beklenmeyen sınav paradoksu 11, 12, 178
belirsiz 102
belirsizlik ilkesi (Heisenberg) 248
bencil gen 168
Bentham, Jeremy 297, 338
berber paradoksu 7, 175
Berkeley, George 247, 266, 292, 293, 301, 306
Berlin, Isaiah 226, 227
beyin nakli (Parfit) 91
Biggles 269
bilgi 303-305
bilinç 107
Binyıl problemi 116, 242
Bir Genç Kızın Başı (Henry Matisse) 256
bireysel tercih 38, 187
birincil ve ikincil nitelikler 305, 306
biçimsel mantık 165, 270, 287, 308, 311
Budizm 278
bulanık düşünmek 178
bülbülün şarkısı 139, 140, 256
Cantor, Georg 195
Carroll, Lewis 17, 179, 308
Chang Tzu 183, 184, 223
Cheng Shi 256
Chesterton, G. K. 307
Close, Frank 234
Computer Power and Human Reason (Weizenbaum) 231
Condillac, Étienne Bonnot de 273
çatışkıları, Kantın 304
çıkarım 309
Çin felsefesi 183, 260, 295
Çin Odası deneyi 230, 335
çizgi-nokta 202
değer yargıları 59-66
Demokritos 198
Derrida, Jacques 328
Descartes, René 166, 193, 198, 199, 223, 240, 272, 291, 294, 295, 301, 303, 315, 323, 328, 334
Dewey, John 300
değerler, ekonomik ya da manevi 206
Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 225
dil ve linguistik 327, 328

dini problemler 143-145, 258-261
doğa ve doğa bilimleri 29, 275, 287
doğrulama 274, 275
Doğu felsefesi 277, 295, 298, 321, 329
Dreaming (Norman Malcolm) 223
duyularla ulaşılan veriler 292
düşünceye dalma (Schopenhauer) 164
Ecce Homo (Nietzsche) 279, 314
Einstein, Albert 199, 217, 263, 265, 296, 312, 321, 323, 324, 333
Eksiklik Kuramı 198
Elea Okulu 196, 331
Eliot, T. S. 282, 329
Eliza (program) 231, 232
Epimendes 170
estetik 203, 204, 206, 256, 339
Euathlos 6, 173
eudaimonia 288
Euklides 201, 297, 306, 329
evlenmemiş bekârlar 117, 241
Eyalete karşı Jones davası 174
Eyüp'ün sınavı 258
Fahrenheit 451 (Ray Bradbury) 313
faydacılık 27, 187, 297, 336
felsefe 298
Felsefi Soruşturmalar (Wittgenstein) 207, 326
Flood, Merrill 177
fobi 226
Formlar (Platon) 323
Foucault, Michel 269, 328
Fransa Kralı problemi 117, 238, 239
Frege, Göttlob 175, 300
Freud 223
Galileo 263
Gassett, José Ortega y 302
geçerlilik 165, 311
gelenek 24, 25
Genel Görelilik Kuramı 217
genetik 131, 163, 168, 169, 225, 226, 282, 319
Gettier, E. L. 172
Gödel, Kurt 198
görev, mutlak 184, 185, 295
gözetleme deliği 72, 212
güç istenci 278
güzellik 59, 60
hayvan hakları 47, 132, 229
Hayvan Çiftliği (Orwell) 205, 206
Hegel, G. W. H. 214, 269, 286, 293, 319
Heidegger, Martin 214, 286, 318
Hergé 210
Hobbes, Thomas 186, 193, 305
Hsun Tzu 260
Hume, David 89, 185, 219, 220, 244, 276, 301, 302, 313, 316, 334
Husserl, Edmund 238, 285
Huxley, Aldous 254
Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma (Berkeley) 292
ırkçılık 92-94
ışık dalgaları 159, 264, 267
ışık deneyi (Hafele ve Keating) 218
ışık hızı 153, 159, 263, 264, 296
ışık parçacığı 155, 156
Inquiry (Thomas Reid) 240
ızgara yanılsaması 213
idamcı yargıç paradoksu 3, 170
iki delik deneyi 264
İki Özgürlük Kavramı (Isaiah Berlin) 226
in vitro fertilizasyon 253
İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine (Berkeley) 292
İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme (Hume) 301
İspanyol felsefesi 302, 303
İsteme ve Tasarım Olarak Dünya (Schopenhauer) 277, 313, 318
içgözlem 89, 305
işlev kavramı 287
James, William 300
Johns, W. E. 269, 270
Juchen, Zheng 210
kadın hakları 251
kâğıtkesme 210, 211

Kâğıtkesme: Sanat ve Hayat (Zheng Juchen) 211
Kanizsa Üçgeni 208
Kant, Immanuel 118, 193, 199, 214, 222, 229, 246, 247, 285, 286, 295, 303-305, 318, 322, 323
kaplumbağa problemi 137, 255
karar alma 31, 34
karın rengi problemi 117
Kaufman, Stuart 277
kelebek rüyası 184, 223
Kenny, Anthony 261
kestirilebilirlik 264
kıvrımlı şerit problemi 73, 213
kişisel kimlik 219, 220, 334
Kokteyl Parti (Eliot) 282
Komar, Vitaly 339
koşulsuz buyruk 304
köle ahlakı 281
kötü 260
kumar 45, 225
kumarcının yanılgısı 189
kuzgun paradoksu 8, 9, 176, 240, 259
Külliyat (Krotonlu Philalaos) 278
küresel ısınma 241
kürtaj 123, 250, 252
Lao Tzu 295
Laplace, Pierre Simon 193
Leibniz, Göttfried 223, 247, 270, 286, 307
Locke, John 90, 99, 100, 186, 194, 214, 219, 226, 305, 306, 334, 337
Lukretius'un mızrağı 199
Lévi-Strauss, Claude 327
mahkûmlar ikilemi 177
Malcom, Norman 223, 224
mantık 6, 11, 12, 41, 165, 175, 178, 179, 192-194, 222, 236, 239, 262, 270, 287, 300, 306, 307, 309-311, 321
mantıkçı pozitivistler 3, 240, 274, 312, 325, 326
Mars'ta su problemi 117
masa problemi 119, 247, 249
Matisse, Henri 256, 257
mavinin tonları 316
Meditasyonlar (Descartes) 223, 294
Meinong, Alexis von 238
Melamid, Alexander 339
Meng-Tseu 260
metafizik 313
Metafizik (Aristoteles) 183
Michelson ve Morley deneyi 153, 263
Midgley, Mary 212
Mill, John Stuart 297, 334, 338
Molehill İnşaatçılık 114, 236
Montaigne, Michel de 228
Moore, G. E. 118, 245
negatif özgürlük 226
neticeyi doğrulama hatası 310
Newton, Isaac 199, 264, 323
Nietzsche, Friedrich 278, 279, 280, 281, 313-315, 318
Nikhomakhos'a Etik (Aristoteles) 269, 288
Notebooks: Minority Report (Mencken) 313
olasılık 189, 190, 265
olgusallık 238
Orwell, George 205
Outline of Intellectual Rubbish (Russell) 289
oyun kuramı 177
O'Connor, Dan 289
önerme (kendi kendine göndermede bulunan) 175
ördek-tavşan çizimi 208
özellik 97
Özgürlük Üzerine (Mill) 334
paradoksal resim bulmacaları 67-74, 111-114, 209-210
paranoid kişilik bozukluğu 225
Parmenides 196, 330, 331
Passmore, John 299
Phaidon (Platon) 203
Philalaos, Krotonlu 278
Philosopher, The (dergi) 274

Platon 295
bilgi üzerine 171
eğitim üzerine 199
görelilik üzerine 183
Plotinos 328, 329
Poe, Edgar Allan 192
Popper, Karl 240, 325
potansiyel 193
Poverty of Historicism (Popper) 240
Poincaré'nin problemi 151, 262
pragmatik kuramı, doğruluğun 300
Protagoras 6, 173, 174, 183
Psikanalize Genel Bir Giriş (Freud) 223
Punch ve Judy problemi 221
Putnam, Hilary 243
Pythagoras 245
rasyonellik 177
Rawls, John 187, 336
Reid, Thomas 219
renkler 9, 59, 74, 117, 118, 146, 166, 203, 212-214, 239, 244, 249, 288, 293, 305, 315-317
Rochefoucauld, François duc de la 279
Roemer, Olaf 263
Rosencrantz and Guildenstern are Dead (Tom Stoppard) 189
Rubin, Edgar 209
ruh 260
Ruh Üzerine (Aristoteles) 288
Russell, Bertrand 175, 198, 223, 239, 247, 289, 300, 317, 325, 339
rüya 223
Saf Aklın Eleştirisi (Kant) 222, 285, 303
sahteler ve kopyalar 59, 61
Sanchez, Peder 303
sansür 221, 222
sayılamayan gruplar 195
sayılar 194, 195
Schlick, Moritz 274, 275, 312
Schopenhauer, Arthur 163, 164, 184, 268, 269, 313, 318, 319
Schrödinger, Erwin 158
Schrödinger'in kedisi problemi 158
Searle, John 230, 233, 335
Singer, Peter 229, 336, 337
Singmaster, David 236
Sokrates 319
sonsuzluk 49, 56, 196, 197
Sorites'in paradoksu 13, 14, 15, 178
sorumluluk 255
Spinoza, Benedict 297, 321, 337
Spitfire Parade (W. E. Johns) 270
stadyum paradoksu 55, 201
Stapp, Henry 265
Stoacılar 193
Stoppard, Tom 189
şekil-zemin karmaşası 70, 208, 209
Tanrı 13, 14, 143, 223, 247, 250, 258, 259, 266, 267, 273, 279, 281, 289, 291, 292, 306, 319, 321
Tao Te Ching (Lao Tzu) 295
tekboynuzlar 237, 238
Theaitetos (Platon) 171
Thompson, Judith J. 252, 337
Timaios (Platon) 199, 323
Toplumsal 183, 186, 226, 260, 328
toplumsal sözleşme 185, 186
totolojiler 321, 322
Turing, Alan 230
tıp etiği 276, 337
Upanişadlar 296, 318, 322
uygulamalı felsefe 250, 299
uyku problemleri 222-224, 226, 227
uyuyan adam problemi 99
uzay 198-201, 304, 322, 323
vaiz 146, 261
varoluş sorunu 168, 169, 276
üç embriyo problemi 249-251
üç tavşan yanılsaması 114, 236, 237
üreme dürtüsü ve Schopenhauer 163, 164
üst-insan 280
Viyana Çevresi 274, 275
Weizenbaum, Joseph 231, 233

Wheeler, John 266
Wigner, Eugene 266
Wittgenstein, Ludwig 207, 223, 245, 262, 297, 321, 324-326, 333
yalancı paradoksu 180
yapay zekâ 228, 231, 335
yapısalcılık 327, 328
yeşavi 118
Yorum Üzerine (Aristoteles) 227
Young, Thomas 264
Yöntem Üzerine Konuşma (Descartes) 223, 294
zaman problemleri 79-85
Zenon 51, 55, 56, 170, 195-199, 201, 202, 209, 267, 329-331, 333
zevk 282
zihin 288, 289

"101 felsefe probleminin yer aldığı bir kitap, ne tür bir kitaptır? Daha önce keşfedilmemiş paradokslardan ve merak uyandırıcı bilmecelerden oluşan bir hazine mi? Yoksa, toplum ve fizik bilimlerinin kirli çamaşırlarının, çözülmemiş sorunlarının toplandığı bir havuz mu? 101 problemden kaç tanesi kitabın sonuna gelindiğinde çözülmüş olacak? Verdiğiniz paraya değecek mi?

Buna kuşkunuz olmasın. Bu sayfalarda, gerçekten önem taşıyan bütün felsefe problemlerini bulacaksınız. (Gerçi birkaç tanesi önemli olmayabilir.) Açıklamalar kısa ama öz; "hikâyelendirme" denen (her geçen gün saygınlığı artan) yöntem, tartışmalara hem renk katıyor hem de anlaşılır olmalarını sağlıyor. Anlatımda, akademisyenlerin pek düşkün olduğu teknik jargondan eser olmamakla birlikte, fikirlerden veya sorunlardan hiçbir şey eksilmiyor."

Marhin Cohen, (d. 1964) İngiliz felsefeci ve editör. İngiltere ve Avustralya'da çeşitli üniversitelerde ders verdikten sonra tam zamanlı yazarlığa yöneldi. *101 Felsefe Problemi*'nin yanı sıra, önümüzdeki aylarda yayımlayacağımız *101 Ahlaki İkilem* adlı kitabı da yirmi dile çevrilmiştir.

KDV dahil fiyatı
24 TL